

Száz évvel később is bizonytalan szóhasználatunk abban a tekintetben, hogy a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola Selmecről Sopronba átköltözött, áttelepült, vagy ezt a tényt menekülésnek, exodusnak kell-e fölfognunk. De bizonytalanság nemcsak e szóhasználat tekintetében van, hiszen az ismert levéltári források szűkössége, illetve ezek és a visszaemlékezések ellentmondásos információi csupán a kronológia fő vonalának felvázolására adnak lehetőséget. A történelmi szemmel nézett viszonylag rövid időtáv ellenére azt sem tudjuk pontosan, hogy az átköltözés-áttelepülés-menekülés-exodus első csoportja 1918. december 13/14., 15/16. vagy éppen 20/21. éjszakáján indult-e el új hazát keresni. Különös ellentmondásnak tűnő tény – ha az indulás napja kétséges is –, arról viszont hiteles emlékőrzőink vannak, hogy a selmeci Óposta előtt összegyülekezett hallgatóság gyalog és szekereken éjjel 2 órakor indult neki annak az útnak, amelynek végállomása csak hónapok múlva vált előttük és mindenki más előtt ismertté.

Bartha Dénes – Bende Attila: A M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola kálváriája

Ára: 600,-Ft

Soproni Szemle

2019. harmadik szám

Soproni Szemle

2019. harmadik szám

Hetvenharmadik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.

Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány

Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes.

Megjelenik évente 4 alkalommal.

SZERKESZTŐSÉG

Dominkovits Péter, Jankó Ferenc, Kelemen István, Kiss Melinda technikai szerkesztő,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Tóth Imre,
Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csekő Ernő, Dávid Ferenc Domonkos Ottó, Fiziker Róbert, Galavics Géza, Gömöri János,
Józan Tibor, Pápai László, Sági Éva, Veöreös András, Winkler Barnabás

A Selmectől Sopronig tematikus összeállítást Bartha Dénes és Bende Attila szerkesztette

A Soproni Szemle Alapítvány székhelye: 9400 Sopron, Új utca 4.

Postacím: 9401 Sopron, Postafiók 315

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, interneten <https://eshop.posta.hu> weboldalon, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), valamint az egyesületi díjjal kombinálva a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.) 4000 Ft-ért, nyugdíjasoknak és diákoknak 3100 Ft-ért. Előfizetési díj egy évre 2400 Ft, egyes szám ára 600 Ft.

Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Egyetem Növényzeti Tanszékén (Sopron, Bajcsy-Zsilinszky u. 4. főépület, magasföldszint) kaphatók.

A 10404058-40510307-00000000 bankszámlaszámra történő befizetéssel támogathatja a Soproni Szemle Alapítványt. Köszönettel fogadunk minden támogatást.

Nyomdai munka: Foreno Nonprofit Kft. 9400 Sopron, Fraknói u. 22.

Felelős vezető: Major Lajos ügyvezető igazgató

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle (CD-ROM) ISSN 1786 – 9749

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen elkészítve szövegfájlban (lehetőleg Word formátumban) kérjük benyújtani.
- A leadásra szánt anyag tartalmazza a szövegfájl, a képfájlok megfelelő sorrendben számozva képjegyzékkel, valamint az illusztrációkat is magába foglaló szövegváltozatot Word vagy PDF formátumban.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kísérőlevélben vagy az illusztrált szövegfájlban kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.
- A szerkesztői felkérés vagy egyeztetés nélkül leadott kéziratok megjelentetésére a szerkesztőség nem vállal kötelezettséget.
- A folyóiratban megjelenő anyagok két lektor szakvéleménye alapján kerülhetnek közlésre. A szerkesztőség fenntartja a szöveggondozás jogát.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Digitális képek esetén JPG vagy TIFF fájlokot kérünk legalább 300 DPI felbontásban. A Word szövegfájlba illesztett illusztrációk nem alkalmasak a technikai szerkesztésre.
- A sorszámmal ellátott illusztrációkhoz kérjük, egy külön fájlban mellékeljék a képjegyzéket.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A szerzők nevét dőlt betűvel kérjük feltüntetni

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni, hanem PDF fájlt küld a megjelent közleményről.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, bankszámlaszámot, a kezelő pénzügyi intézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- Sajnálattal közöljük, hogy 5000 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk.

Soproni Szemle

| 2019. harmadik szám

| hetvenharmadik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

SELMECTŐL SOPRONIG – CENTENÁRIUMI EMLÉKKONFERENCIA

BARTHA DÉNES – BENDE ATTILA: A M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola kálváriája	245
HORVÁTH ZITA: A Selmeci Akadémia a hazai oktatás történetében	248
SZŰTS ISTVÁN GERGELY: Selmecbánya gazdasága és társadalma az 1910-es években	259
SZÖGI LÁSZLÓ: A magyarországi felsőoktatás helyzete 1918 őszén	272
SÁGI ÉVA: A M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola átköltözése Selmecbányáról Sopronba	282
TÓTH IMRE: A menekülés fátuma. Sopron mint alternatíva 1918–1919-ben	296
DOMINKOVITS PÉTER: Thurner Mihály és a selmeci főiskola Sopronba telepítése ...	301
OROSZ LÁSZLÓ: Klebelsberg Kunó és Sopron, 1920–1922	306
IFJ. SARKADY SÁNDOR: A hallgatók szerepe a nyugat-magyarországi felkelésben és az azt követő eseményekben	314

A SOPRONI KÓRHÁZ JUBILEUMÁRA

D. SZAKÁCS ANITA: Fejezetek Sopron egészségügyének történetéből. A száz éve alapított soproni Erzsébet Kórház, valamint társ- és elődintézményeinek históriája	322
BARANYAI TIBOR – KULCSÁR DÁNIEL: Sopron város egészségügyi intézményei a rendszerváltás után	351

SELMECTŐL SOPRONIG – CENTENÁRIUMI EMLÉKKONFERENCIA

Bartha Dénes – Bende Attila

A M. Kir. Bányászati és Erdészeti
Főiskola kálváriája

Száz évvel később is bizonytalan szóhasználatunk abban a tekintetben, hogy a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola Selmecről Sopronba átköltözött, áttelepült, vagy ezt a tényt menekülésnek, exodusnak kell-e fölfognunk. De bizonytalanság nemcsak e szóhasználat tekintetében van, hiszen az ismert levéltári források szűkössége, illetve ezek és a visszaemlékezések ellentmondásos információi csupán a kronológia fő vonalának felvázolására adnak lehetőséget. A történelmi szemmel nézett viszonylag rövid időtáv ellenére azt sem tudjuk pontosan, hogy az átköltözés-áttelepülés-menekülés-exodus első csoportja 1918. december 13/14., 15/16. vagy éppen 20/21. éjszakáján indult-e el új hazát keresni. Különös ellentmondásnak tűnő tény – ha az indulás napja kétséges is –, arról viszont hiteles emlékkörzőink vannak, hogy a selmeci Óposta előtt összegyülekezett hallgatóság gyalog és szekereken éjjel 2 órakor indult neki annak az útnak, amelynek végállomása csak hónapok múlva vált előttük és mindenki más előtt ismertté.

A Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Soproni Egyetem által 2019. április 10-én megrendezett konferencia nemcsak az emlékezést, tisztelgést volt hivatott szolgálni, hanem arra ösztökélte a selmeci múlttal foglalkozó kutatókat, egyben a konferencia előadóit, hogy új források feltárásával eddigi ismereteinket pontosabbá, hitelesebbé tegyék. Az elhangzott nyolc előadás e folyóirat-számban közreadott szerkesztett és illusztrált változata több szempontból is értékes adalékul szolgál Sopron felsőoktatási intézménye múltjának viszontagságos időszakáról. Tovább árnyalja a képet, hogy az utódintézményekben (Sopron, Miskolc, Székesfehérvár, Dunaújváros) tovább élő – és 2014-től az UNESCO szellemi kulturális örökség listáján szereplő – diákhagyományok a selmecebányai időszakot egyfajta elveszett „aranykorként” idealizáltan, vágyódással idézik, ami számos legenda szövevényébe ágyazza az átkerüléssel kapcsolatos történelmi eseményeket. E romantikus vágyódás elfedte azt a tényt is, hogy az intézmény áttelepítésének gondolata már az első világháború időszakát jóval megelőzően is többször felszínre került, ami a közelmúlt részletes kutatásai nyomán „Selmec-kérdés” néven vonult be intézménytörténetünkbe. A tanári kar már 1905-ben eldöntötte, hogy az elszigetelt alsó-magyarországi bányavárosból költöznie kell a fejlődni kívánó intézménynek. Még az 1918 októberében tartott főiskolai tanácsülés is e témát járta körbe, nem is sejtve, hogy a hamarosan bekövetkező cseh megszállás azonnali cselekvésre készíti a főiskolai hallgatóságot.

A tanári kar ugyanis még bizakodott, a kormányzati utasítást várta, s egészen 1919 áprilisáig kitartott Selmecen. Mindvégig reménykedett, küzdött Selmecbánya előljárósága

Csontváry Kosztka Tivadar: Selmecebánya látképe, 1902 (Janus Pannonius Múzeum, Pécs)

is, érthető érdekük a főiskola megtartása, nem pedig eleresztése volt. Szitnyai József, majd Horváth (Krausz) Kálmán selmeci polgármesterek közel három évtizedig fáradoztak azon, hogy meggyőzzék a tanári kart, a szakmai szervezeteket, a minisztériumokat, miközben számos város versengett a főiskola odatelepitése érdekében. A legvégső időkben is úgy vélték, hogy a megalakuló csehszlovák államban tovább működhet a főiskola önálló magyar intézmény formájában, és Selmec exklávéként megmaradhat magyar városnak. Ez az illúzió 1919. február 24-ére szertefoszlott, minden remény elveszett a főiskola Selmecen tartására. A polgármesteri törekvéseket a kritikus időszakban pusztító spanyolnátha-járvány is nehezítette, továbbá hogy Horváth Kálmán váratlanul elhunyt 1918 októberében. Selmec végül végleg elvesztette a több mint másfél évszázadon át vele szervesen együtt élő felsőfokú oktatási intézményét, Sopron ugyanakkor alig három hónapos versengés során nyert egy főiskolát. Ebben Thurner Mihály polgármesternek és Laehne Hugó államtitkárnak elévülhetetlen érdemeket tudunk be egy évszázada, de máig kérdéses, hogy az előnyösebb feltételeket nyújtó többi városnak, főképpen a tanári kar és több minisztériumi vezető által is előnyben részesített Gödöllőnek végül is miért kellett alulmaradnia.

Az exodus Réz Géza rektor vezetésével valósult meg, aki aztán az áttelepülést követően – s vélhetően ennek következtében –, rövidesen szakított oktatói pályájával, Budapestre költözött. Az idősebb oktatók közül sokan már nem vállalták a költözést, Selmecebányán maradtak halálukig vagy épp átköltöztek, de már nem oktattak az új intézményben. A költözés ilyen formán szinte teljes generációváltást eredményezett az oktatók körében.

Ha a menekülő intézmény jelentőségét szeretnénk megvilágítani, akkor nem hallgathatjuk el, hogy a M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola a korábbi jelentős fejlesztések révén olyan oktatási és infrastrukturális szintet képviselt, amit Európa-szerte elismeretek. A dualizmus időszakában létrejött a több mint száz éve óhajtott egységes campus, valamint jelentős anyagi beruházással 1889 és 1912 között felépítették a botanikuskert területén az ún. három palotából álló oktatási épületegyüttest. E fejlesztések célja egyébként nem volt más, mint hogy a századforduló után elérhessék a műegyetemi rangot, s „Mária Terézia Műegyetem” néven alakuljon át a főiskola annak kibővítésével. Ezt a tervet is meghiúsították a történelmi események. A főiskola kiváló felszereltségét mi sem bizonyítja jobban, mint a püribami Bányászati Főiskola rektorának 1919 szeptemberében tett látogatása, amikor az átköltözés során üressé vált – s a Vörös Hadsereg katonái által aztán teljesen kifosztott –, épületek szemrevételezése után sem tudta leplezni ámulatát. Napjainkban a világörökség részeként nyilvántartott városban csak középszintű oktatási intézményeknek adnak otthont a dicső emlékü M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola épületei. Ne felejtjük, a selmeci főiskola az egyetlen olyan intézmény az ország feldarabolása során, amelyet összes ingóságával, tanári karával, személyzetével és hallgatóságával teljes egészében megnyert a csonka haza! Csak épületei és botanikuskertjei vesztek oda.

Az oktatást Sopronban 1919. április 28-án, 326 hallgatóval kezdték meg a Károly laktanyában. A soproni főiskolásoknak kulcsszerepe volt a nyugat-magyarországi felkészülésben, a soproni népszavazás előkészítésében és felügyeletében, mindezekért a város hála jeleként a felsőoktatási intézmény részére felajánlotta az akkor már üresen álló M. Kir. Honvéd Főreáliskola épületegyüttesét, ami azóta is otthont ad az intézménynek.

Selmecbánya címere jelmondatával

Bevezetés

Száz éve annak, hogy a 18. században alapított selmecebányai főiskola az első világháborút követően költözni kényszerült, s az intézménynek Sopron adott otthont. Hetven éve, 1949-ben a főiskola egy része Miskolcra költözött, így 2019-ben két egyetemünk is megemlékezik a jogelőd intézményről. Az alábbi oktatástörténeti vázlat a Selmeci Akadémia és az alapító bölcshatalnok döntés előtt kíván tisztelegni.

A 18. század küzdelmes másfél század után békét teremtett az országban. Véget ért a 150 éves oszmán-török uralom, kompromisszumos békével fejeződött be a Rákóczi-szabadságharc. 1711 után az ország betagozódott a Habsburg Birodalomba. Noha nem nyerte vissza középkori értelemben vett függetlenségét, politikai súlyát, lélekszámát, területi kiterjedését tekintve a birodalom meghatározó tényezője lett. A béke lehetőséget teremtett a gazdasági fejlődésre, az építkezésre. Az oktatásügy a 18. századi uralkodók számára egyértelműen a fejlesztendő, támogatandó területek közé tartozott az alsó fokú iskolától az egyetemig. Az oktatás hagyományosan Magyarországon az 1760-as évek végéig teljes egészében az egyházak feladata volt, az ország egyetlen egyeteme, a nagyszombati is a jezsuiták kezében volt. A felvilágosult abszolutista állam az oktatás korszerűsítésének igényével lépett fel: az iskolák irányítását politikai kérdésnek minősítette, s hozzáfogott az oktatás átfogó reformjához, először a birodalom nyugati felében, majd Magyarországon is.

Mária Terézia 1760-ban megalapította az Udvari Tanulmányi Bizottságot, amelynek feladata és hatásköre az oktatásügy egészére kiterjedt. Az 1770-es években került sor a népoktatás reformjára Johann Ignaz Felbiger apát vezetésével. Az uralkodónő Magyarországon Barkóczy Ferenc esztergomi érsekre bízta a reformok elindítását 1761-ben, az ő halála után, 1765-ben Pálffy Miklós elnökletével Magyarországon felállította a Helytartótanács Tanulmányi Bizottságát. Furcsa mód az oktatási reformok egyetemi szinten kezdődtek, csak ezt követte a népoktatás reformja. Először a Pázmány Péter által alapított, a jezsuiták kezén lévő nagyszombati egyetemet helyezték állami felügyelet alá, létrehozták az orvosi kart, így téve teljessé az egyetem képzési portfólióját, majd 1777-ben az egyetemet áthelyezték Budára. A bécsi egyetemet Van Swieten¹ szervezte át. Miután a pápa 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet, az uralkodónő a rend vagyonából két oktatási célú alapítványt hozott létre, az 1,46 millió forinttal gazdálkodó Egyetemi Alapot, valamint a 3,69 millió forint vagyonnal bíró Tanulmányi Alapot. A két alapítvány éves jövedelme

¹ Gerald van Swieten (1700–1772) orvos, Mária Terézia befolyásos tanácsadója. Az uralkodó hívására érkezett Bécsbe. A bécsi császári, királyi könyvtár igazgatója, az egészségügy megszervezője, a bécsi egyetem tanára. Az ő nevéhez fűződik a nagyszombati egyetem újjászervezése, orvosi karral történő kibővítése.

182 ezer forint volt, amit az állam teljes egészében az oktatásra költött, az egyetemre és a királyi katolikus gimnáziumok fenntartására.²

Alsó- és középfokú oktatás

1773-ig, a rend megszüntetéséig, a jezsuiták voltak a legnagyobb hatással a katolikus oktatásra, a középfokú oktatásban a piaristák is egyre növekvő szerepet játszottak. A piarista rend 1715-ben nyert magyar honosságot, 1721-ben megalakult a Független Magyar Rendtartomány. 1766-ban a jezsuiták 36 középiskolában és főiskolában tanítottak, míg a piaristák 23-ban. A ferencesek és a minoriták négy-négy, a pálosok kettő, a bencések, domonkosok és premontreiek 11 latin iskolát tartottak fenn az országban. Az 1766. évi összeírás szerint az evangélikusoknak 24, a reformátusoknak 31 középfokú intézetük, kollégiumuk volt, amelyek fenntartása az ellenreformáció erősödésével egyre nehezebbé vált. Az alsó fokú iskolázás az ugyancsak az egyházak kezében lévő ún. kisiskolákban folyt, később ezeket nevezték elemi iskoláknak. Városban és falvakban egyaránt megtalálhatóak voltak, valamint a középiskolák, kollégiumok alsóbb osztályai is akként működtek olyan városokban, ahol voltak ilyenek. Ez idő tájt 4000 kisiskola működött Magyarországon, némelyik jobb, némelyik rosszabb körülmények között.

Az írás-olvasást vagy a középiskolák legalsó osztályaiban, vagy az ugyancsak az egyházak által fenntartott városi és falusi iskolákban lehetett megtanulni. Az egyes iskolák között hatalmas színvonalkülönbségek voltak; a piaristák már a newtoni fizikát tanították, míg sok falusi iskola csak a kiszolgált katonák közül tudott tanítót szerezni. Általánosságban a 18. századi iskolamesterek a középiskola néhány osztályát végezték el. Miközben a városok viszonylag jól felszerelt iskolákkal bírtak, addig a falvak több mint felében még 1770 körül sem működött iskola. Ahol igen, a gyerekek ott is főként télen látogatták, tavasztól őszig befogták őket a mezőgazdasági munkákba. A legfontosabb tárgyak a hit- és erkölcsan, az olvasás, az írás és a számolás voltak.

Az oktatás célja mindenütt és minden szinten egyházukhoz hű, vallásos állampolgárok nevelése volt a katolikus és a protestáns iskolákban egyaránt. Kiemelkedő szerepet kapott a vallásismeret (katekizmus, bibliai történetek, egyházi énekek), de emellett olvasást, írást, számolást is tanítottak. Ezekben az iskolákban mindenütt anyanyelven folyt az oktatás. A katolikus egyház úgy rendelkezett, hogy a plébánia mellett iskolát kell fenntartani, ezt az egyházlátogatások idején ellenőrizték is. Ehhez hasonló rendelkezések a protestáns egyházban is voltak. A tanítók, egyben kántorok, sekrestyések vagy harangozók voltak, néhol jegyzők és szabómesterek, így az idejük egy részét fordították csak tanításra. Az iskolamesterek szerény körülmények között éltek, legfeljebb az javított a helyzetükön, hogy mentesültek a jobbágyterhektől és a katonai szolgálattól, kaptak házat, földet és természetbeni vagy készpénzfizetést a szülőktől.³ A magyarországi protestáns is-

² *Katus László*: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, 2012. 73.

³ *Csóka J. Lajos*: A Ratio Educationis korszaka. In: Magyar művelődéstörténet 4. Barokk és felvilágosodás. Szerk.: *Domanovszky Sándor*. Budapest, 1991. (Reprint). 453–483.; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII.

kolahálózat szervezeti formája tradicionális alapokon nyugodott, egy-egy iskolaközpont anyaintézményként nagy befolyással volt a bizonyos távolságon belül található kisebb iskolák, ún. partikulák életére, azok élén állt. Ezért egy-egy nagyobb református kollégium, mint amilyen például a sárospataki volt, nemcsak azokra a tanulókra volt hatással, akik ott tanultak (1000–1500 fő), hanem a környező kisiskolákban tanulókra is, akik ugyanazokat a tankönyveket használták, tanítóik az anyaintézményből kerültek ki. Így ezek az anyaintézményként működő kollégiumok jelentős hatással voltak a beiskolázási körzetükre. A Sárospataki Kollégiumban lelkésznek tanuló fiatalok például tanulmányukat egy időre megszakítva néhány évig tanítói vagy iskolamesteri feladatokat láttak el a beiskolázási körzetükhöz tartozó kisiskolákban (*rector, praeceptor*). Ennek a rendszernek számos előnye volt, mindenekelőtt a tanításban magukat kipróbáló lelkészjelöltek számára, megtanultak bánni a kisiskolásokkal. Munkájukért fizetést kaptak, illetve ingyenes ellátásban részesültek. Többen közülük külföldi peregrinációra gyűjtöttek pénzt. A *rectorok* készpénzben kapták a fizetésüket, emellett különböző természetbeni juttatásokban részesültek. Szállásuk – többnyire az iskolában – ingyenes volt, ingyen étkeztek a lelkésznel. A fizetés nagysága helységenként változott. Az iskolai munka mellett ünnepekkor, szüretkor, aratáskor, temetésekben a *rector* és tanítványait énekelni hívták, amiért szintén kaptak valamilyen javadalmazást. Hátránya az lehetett ennek a rendszernek, hogy ezek a tanítók átmeneti feladatnak tekintették munkájukat, nem biztos, hogy abban az egy vagy két évben, amelyet az adott kisiskolában töltöttek, megfelelő kapcsolatot tudtak kiépíteni a gyermekekkel és a hívekkel. Az biztos, hogy minden előny és hátrány ellenére ez a rendszer hosszú ideig működött. Sárospatakon 1807-ben 193 lelkész közül 146-an valamikor tanítottak is. A *rectorok* és *praeceptorok* közül a többség két évig tanított valamilyen kisiskolában. Néhányan maradtak egy évig, ugyanakkor tanítási idejük nagyon ritkán haladta meg a két évet. Voltak iskolák, ahol más rendszerben működtek, állandó jelleggel fogadták fel a tanítókat.⁴

Mária Terézia változtatni kívánt az oktatás addigi rendszerén. Véleményét jól tükrözi híressé vált mondata: „*Das Schulwesen ist und bleibt allzeit ein Politicum*” – „Az iskola minden időben politika és az is marad.” Többek között ezért adta ki 1777-es rendeletét, a *Ratio Educationist*, amely révén az állam befolyása alá kívánta helyezni az oktatást. A rendelet pontjai közül az egyik legfontosabb az volt, hogy 6 éves kortól 12 éves korig kötelezővé tette az iskolába járást. A *Ratio Educationis* előtt modern értelemben vett tankötelezettségről nem beszélhetünk. Hozzá kell tenni, ez a követelmény a tényleges gyakorlatban csak hosszú idő elteltével tudott megvalósulni.

Néhány évvel a nagyszombati egyetem államosítása (1769) után került napirendre az alsó- és a középfokú oktatás állami irányítása. A minta itt is az osztrák tartományokban

századi Magyarországon. Budapest, 1996. 95–99.; Mészáros István: Népoktatásunk 1553–1773 között. Budapest, 1972; Horváth Zita: Kisiskolák Magyarországon a XVIII–XIX. században. In: Horváth Zita – Tóth Péter: Sajószentpéter története II. 1526–1848. Sajószentpéter, 2010. 279–280.

⁴ Mindezekről részletesen ír: Ugrai János: A pallérozatlanág ellenében. Iskolázás a falvakban a polgárosodás hajnalán. Budapest, 2010.

Selmecbánya látképe (XIX. század) (Hunfalvy J.: Magyarország és Erdély eredeti képekben, G.G. Lange, Darmstadt, 1860)

már megvalósított reform volt, de tekintetbe vették a sajátos magyarországi viszonyokat. Az országot kilenc tankerületre osztották, Magyarországon nyolc, Horvátországban egy tankerületet szerveztek, a középiskolák ellenőrzése a tekintélyes főnemesek közül kiválasztott főigazgatók, az alsó fokú iskoláké a melléjük rendelt tanfelügyelők kötelessége lett. Az iskoláztatás rendjét, az oktatás tartalmát *Ratio Educationis* részletesen szabályozta. Megállapította az iskolák hierarchiáját az elemi iskoláktól fel az egyetemig, bevezette a falusi iskolákba is a számtant, a középiskolákban pedig Magyarország földrajzának és történelmének tanítását. Az oktatás nyelve alsó fokon a tanulók anyanyelve, magasabb szinten a latin volt. A *Ratio Educationis* megszüntette az egyházak oktatási monopóliumát. Pozsonyban 1775-ben megkezdte működését egy állami tanítóképző, létrejöttek – főleg alsó fokon – az első állami iskolák. Mindez persze távolról sem jelentette az iskolaügy szekularizációját. A nevelés továbbra is vallásos maradt, de hogy mit és hogyan tanítsanak, azt nem az egyházak, nem a szerzetesrendek, hanem a katolikus államhatalom szabta meg. Emiatt a protestáns egyházak tiltakoztak iskoláik állami felügyelete ellen, s miután az állam nem alkalmazott erőszakot, sikeresen szabotálták a *Ratio* rendelkezéseit. Az iskolaügy reformja határozott, ha nem is mindenben következetes lépés volt a korszerűség, a felvilágosodás szellemében.

Az uralkodónő 1745-ben megalapította Bécsben a Theresianumot, ami a gimnázium modernnek számító filozófiai kurzusokkal kibővített változata volt. Tíz ösztöndí-

jas helyen magyar nemes ifjak, két évtized alatt 117 fiatal tanulhatott az intézményben. A kiegyezést követően 1918-ig itt képezték a monarchia diplomáciai és politikai elitjét. Hasonlóképpen uralkodói kezdeményezésre jött létre 1760-ban a magyar nemesi testőrség azzal a céllal, hogy a fiatal magyar nemesek minőségi nevelést kaphassanak, megismerkedhessenek a felvilágosodás tanaival.⁵

Felsőoktatás – középkori előzmények

Nyugat- és Dél-Európában, a nyugati, latin kereszténységhez tartozó országokban már a 11–13. században sorra alakultak az egyetemek. Bologna a jogi, Párizs a teológiai és filozófiai tudományokban volt erős, az orvosi tudományok terén az itáliai Salerno vált világhírűvé. Ez időben jött létre Padova, Oxford és Cambridge egyeteme. A felsőoktatás e jeles intézményei szinte mindenütt az uralkodók kezdeményezésére álltak fel, alapításuk egyúttal a középkori városfejlődés egyik látható jele volt. Ahol nem, vagy késve alakultak meg, ott a tanulni vágyó fiataloknak nem volt más lehetősége, mint a peregrináció, a külföldi egyetemre járás. Így volt ez Magyarország esetében is.⁶

A 14. században Közép-Európában is megkezdődtek az egyetemalapítások, 1348-ban Prágában, 1364-ben Krakkóban, 1365-ben Bécsben. Ez utóbbiban tanult a legtöbb magyar hallgató, de Prága és Krakkó is vonzotta a tanulni vágyókat. Magyarországon középkori uralkodóink többszöri kísérlete ellenére sem sikerült olyan egyetemet alapítani, ami tartósan működni is tudott volna.

Anjou (Nagy) Lajos uralkodása alatt került sor az első egyetem alapítására Pécsen. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-jén adta ki Viterbóban az erről szóló oklevelet.⁷ Nagy Lajos király halála után az egyetem nem tudott tartósan tovább működni. Budán Zsigmond uralkodása alatt létesült először egyetem. IX. Bonifác pápa Zsigmond kérésére 1395. október 6-án adta ki az óbudai egyetem alapítólevelét. Nem volt hosszú életű, Zsigmond 1403-ban bezáratta, vélhetően azért, mert az ellene kibontakozó mozgalomban az egyetem is érintett volt. 1410-ben (a később ellenpápának nyilvánított) XXIII. János pápa engedélyezte az óbudai egyetem újjáalapítását, de 1419 után nincs adatunk a további működésről. Harmadik középkori egyetemalapításunk Mátyás királyhoz és Vitéz János esztergomi érsek nevéhez fűződik. Vitéz Jánosnak és Janus Pannonius pécsi püspöknek II. Pál pápa 1465. május 29-én adott engedélyt, hogy egyetemet alapítsanak, ennek nyomán 1467. július 20-án nyitották meg az *Academia Istropolitana*-t Pozsonyban. Vitéz János kiváló tanárokat hívott meg, közülük leghíresebb a königsbergi születésű Johannes Müller, ismertebb nevén Regiomontanus, a csillagászat Európa-szerte ismert professzora. 1471-ben Vitéz János és Janus Pannonius is részt vett a Mátyás ellen szervezett összeesküvés-

⁵ Katus 2012. 74.

⁶ Szögi László: A magyar felsőoktatás kezdetei. (A Természet Világa 1996. évi 2. számában megjelent cikk utóközlése: <https://www.kfki.hu/~cheminfo/hun/olvaso/histchem/legenda/egyetem/felso1.html>)

⁷ 2017-ben ünnepelte a Pécsi Tudományegyetem a jogelődjének tekintett középkori intézmény megalapításának 650. évfordulóját. Azóta szeptember 1-ét tekintjük a magyar felsőoktatás napjának.

ben, a király mindkét főpapot elfogatta. Vitéz hamarosan meghalt, 1472-ben Zágrábban elhunyt Janus Pannonius is. Az egyetem még Mátyás uralkodása alatt megszűnt. Nem egyetem volt, de a felsőoktatás történetében meghatározó szerepet játszott a Budán létrehozott domonkos rendi főiskola, amely már a 14. századtól kezdve működött, doktori fokozatot adó intézmény volt, ahol bölcsészettudományi és teológiai oktatás folyt. Buda török elfoglalását (1541) követően hamarosan megszűnt.

Felekezeti felsőoktatás a kora újkorban⁸

Ahogy az élet minden területére, úgy az oktatásra, a felsőoktatásra is markáns hatást gyakorolt a reformáció. Európa-szerte létesültek felekezeti egyetemek. Ez Magyarországon sem volt másként, a katolikus, a református és az evangélikus egyház is próbálkozott egyetemalapítással, de az ország három részre szakítása klasszikus egyetemek létesítését nem tette lehetővé. Helyette jöttek létre az úgynevezett kollégiumok a reformátusoknál, líceumok az evangélikusoknál és akadémiák a római katolikusoknál. A 16. században olyan híres kollégiumokat alapítottak, mint Debrecen, Sárospatak és Pápa, Erdélyben Gyulafehérvár, a Partiumban Nagyvárad. Külön meg kell említeni a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem által a harmincéves háború alatt alapított nagyszombati protestáns akadémiát, melynek székhelyét 1622 januárjában Kassára tették át. Az akadémia rektora Bethlen szándéka szerint Szenczi Molnár Albert lett volna, de a terv sajnos nem valósult meg. Bethlen Erdélyben 1620-ban megalapította a gyulafehérvári kollégiumot, másként főiskolát, amelyet az erdélyi országgyűlés döntése értelmében *academicum collegiummá*, igazi egyetemmé kellett volna fejleszteni. Kiváló tudósok tanítottak itt, mint például Johann Heinrich Bisterfeld, Ludwig Philipp Piscator. Ennek ellenére az egyetemmé válás nem sikerült. A század közepén Apáczai Csere János szeretett volna egyetemet alapítani Kolozsvárott, a szép terv azonban nem valósulhatott meg. A megszűnt gyulafehérvári akadémia tanárait és diákjait Apafi Mihály Nagyenyeden telepítette le 1662-ben, az intézmény ezt követően Erdély legkiemelkedőbb főiskolájává vált, ahol többek között Pápai Páriz Ferenc is tanított. Ezt a pozícióját a 18. század során is megőrizte, Erdély legjelentősebb református kollégiumának számított. 1690-ben a *Diploma Leopoldinum* értelmében Erdély önállósága megszűnt, guberniumként tagozódott be a Habsburg Birodalomba. Az 1716-ban Gyulafehérvárról költözni kényszerülő református kollégium Marosvásárhelyen telepedett le és vált Erdély harmadik református főiskolájává.

Az evangélikusok legfőbb felsőoktatási intézménye az eperjesi akadémia volt, 1667-ben nyitotta meg kapuit a továbbtanulni szándékozó evangélikus fiatalok előtt. I. Lipót erőszakos politikája miatt megszűnt, és csak a 18. század közepén tudott újra erőre kapni. Az 1557-ben alapított soproni és a pozsonyi evangélikus líceum szintén a 18. század második felében erősödött meg újra.

⁸ Szögi 1996.

Felsőoktatás a felvilágosult abszolútizmus idején⁹

A főúri könyvtárakban már a század közepén megjelentek a francia felvilágosodás irodalmi alkotásai, a művelt főurak figyelemmel kísérték Európa szellemi életét. A fiatal Teleki József 1760 táján Franciaországban járván Rousseau-t is felkereste, Fekete János Voltaire-rel levelezett. A Mária Terézia magyar testőrségében szolgáló fiatal köznemesek, köztük Bessenyei György és Báróczy Sándor Bécsben ismerkedtek meg az európai civilizációval és a felvilágosodás eszméivel. A művelődni törekvő nagy többség számára azonban a hazai iskolák közvetítették az ismereteket. A főúri könyvtárakat és a társadalom írni-olvasni nem tudó széles tömegeit egy világ választotta el egymástól. Az általam is vizsgált paraszti vallomások, amelyek részét képezik az úrbérrendezés során keletkezett iratoknak, arra engednek következtetni, hogy a magyar társadalom közel 90 %-át kitevő parasztság többsége nem tudott írni, olvasni.¹⁰ Ahogy arról már szó esett, a felvilágosult uralkodók, Mária Terézia, majd II. József a birodalom felemelkedésének útját az oktatáson keresztül képzelték el, ezért kezdték el a népoktatás és a felsőoktatás modernizálását.

A *Ratio Educationis* szellemének értelmében igazi felsőoktatási intézménnyé váltak a királyi akadémiák, hisz itt filozófiát, jogot tanulhattak két évig a fiatalok, akikből állami, megyei alkalmazottak vagy gimnáziumi tanárok váltak. A szűkebben vett Magyarországon négy akadémiát alakítottak ki, Pozsony, Győr, Kassa és Nagyvárad székhellyel, Horvátországban egyet, Zágrábban. Említeni szükséges az egri akadémiát, amelyet igazi egyetemmé szeretett volna fejleszteni Esterházy Károly püspök, de Mária Terézia ezt nem engedélyezte. A nagyszombati jezsuita egyetemet az állam 1769-ben átvette, a teológiai, filozófiai és jogi fakultás mellé orvosi karral egészítette ki, belső szervezetét a bécsi egyetem mintájára modernizálta, majd 1777-ben Budára, néhány évvel később Pestre helyezte át. A most már „teljes” tudományegyetem keretében indult meg az 1780-as években a mérnök- és állatorvosképzés is.¹¹

Mária Terézia végrehajtotta országaiban a jezsuita rendet feloszlató 1773. évi pápai rendeletet, a rend vagyonából állami tanulmányi alapot létesített, ebből tartották fenn a tanügyigazgatást és az állami iskolákat. Ettől a katolicizmus mindenre kiterjedő befolyása nem gyengült. A jezsuita tanárok a rend feloszlása után tovább tanítottak, vagy képzettségüknek megfelelő állami állást kaptak.

A szakember-igény okán ez időben alapították az ún. szakfőiskolákat is. Ilyen volt a selmecebányai, – erről a következő fejezetben szólok – és a kamarai tisztviselők képzésére szánt három évfolyamos szempci intézet, amely csupán 13 évig működött, 1763 és 1776 között. A 18. század végére három mezőgazdasági szakiskolában képeztek szakembereket az agrárium számára.¹²

⁹ Kosáry 1996. ill. H. Balázs Éva: A magyarországi felsőoktatás a felvilágosult abszolútizmus korában. Felsőoktatási Szemle 1968. 407–413. alapján.

¹⁰ Horváth Zita: Paraszti társadalom Zalában I. A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálata Zala megye három járásában. Zalai Gyűjtemény 51. Zalaegerszeg, 2001.

¹¹ A karok részletesebb bemutatását lásd: Kosáry 1996. 502–516.

¹² Katus 2012, 232–233.

A Selmeci Akadémia megalapítása és kényszerű távozása¹³

Magyarország egészen a 15. század végéig, a földrajzi felfedezésekig az európai nemesfémtermelés fellegrárának számított. A 14. században már az Európában kitermelt arany öthatodát, az ezüst egynegyedét a magyar királyság adta, a 15–16. században a réztermelésben is élvonlra tört. Némi visszaesés után a 18. század második felében az állami bevétel 30 %-a a bányászat-kohászatból származott, amelynek a központja továbbra is Selmecbánya térségében volt. Egyre nagyobb problémát jelentett, hogy az addig könnyen elérhető érctelepek kimerülőben voltak. A bányászoknak egyre mélyebbről kellett kitermelni a nyersanyagokat, a kohászoknak pedig a gazdaságosabb érckinyerés megvalósítása jelentett kihívást. Képzett szakemberekre volt szükség. Ez az igény hozta létre a műszaki szakemberképzést, amelynek logikusan Selmecbánya adhatott otthont. Tadeus Peithner Prágát javasolta a létesítendő iskola helyszínéül, 1716-ban alapítottak is egy bányászati-kohászati tanintézetet (*Berk Schuel*), ha nem is Prágában, de a csehországi Sankt Joachimsthalban (ma Jáchymov). Azonban a Habsburg Birodalom első állami alapítású (nem egyházi) intézményeként 1735-ben III. Károly Selmecbányán hozta létre két éves képzési idővel a bányászati-kohászati tanintézetet (*Bergschule, Berg Schola*), amelynek feladata a bányászat és kohászat számára szakképzett munkaerő biztosítása volt, olyan műszaki szakemberek képzése, akik mind a bányaművelés, mind a bányajog, a bányamérés, az ércelőkészítés területén járatosak. A természettudományok fejlődése, a gazdaság igényei miatt Mária Terézia az intézményt 1762. október 22-i rendeletében *Bergakademie* (bányászati-kohászati akadémia) néven akadémiai rangra emelte. 1770-től az intézmény bevezette a hároméves képzési rendszert. A tanintézet feladatait az „Instrukció” (Tantervi utasítás) tartalmazta, ami szerint a tananyag négy főtanszakra oszlott: bányauji jogszabályok, bányamérés, ércelőkészítési eljárások, kémlészet és kohászat. Az „Instrukció” ugyan nem tartalmazta, de valójában volt egy 5. főtanszak is, a pénzverés és az aranyváltás¹⁴. Modern intézkedésnek számított, hogy a hallgatók egy része jól kereső bányász szakember fizetésével felérő ösztöndíjat (stipendiumot) kaptak az államtól.

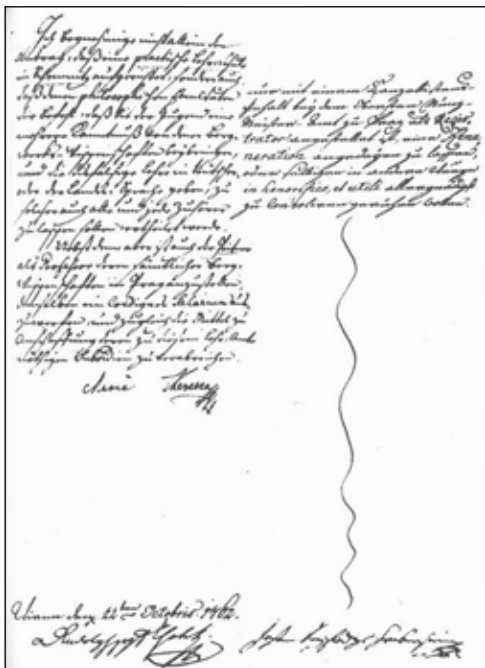
A tanintézet első és egyúttal leghíresebb oktatója Mikoviny Sámuel volt, a „hét alsó-magyarországi szabad királyi bányaváros mérnöke”, aki az első évben matematikát tanított a hallgatóknak. A matematika oktatására a bányamérnökség szakkönyveit használták.¹⁵ A Selmecen végzett bánya- és kohómérnökök teremtették meg a magyar műszaki oktatást.¹⁶ A Gyakorlati bányászati és kémiai tanszéket alapították meg először, élére Nikolaus Jacquint nevezték ki 1763. június 13-án, aki ásványtani, kémiai és elméleti

¹³ Legrészletesebben tárgyalja a Selmeci akadémia történetét: *Zsámboki László*: Selmecről indultunk, 1735–1949. Az akadémiai szintű magyar műszaki felsőoktatás 250. évfordulójára. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2012., bőven tárgyalja *Kosáry* 1996. 492–495.

¹⁴ Magyarul aranyéjtés. Az arany oldatból való kinyerése.

¹⁵ Ezek a tankönyvek ma a Miskolci Egyetem Selmeci Műemlékkönyvtárában találhatók.

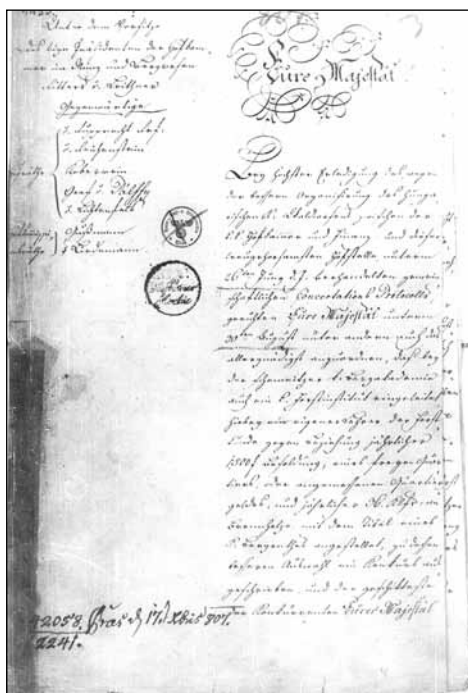
¹⁶ Selmecen később világhíressé váló szakemberek is végeztek, ilyen volt például Karl Josef Hell géptervező és Christoph Traugott Delius, a bányászati szakirodalom megújítója. Lásd: *Csáky Károly*: Híres selmecbányai tanárok. Dunaszerdahely, 2003.

A Bányászati és Kohászati Tanintézet (Praktische Lehrschule) alapításáról rendelkező instrukció Mária Terézia aláírásával (1762. október 22.) (Hofkammerarchiv, Bécs)

kohászattani (metallurgiai) előadásokat és laboratóriumi gyakorlatokat tartott. A második tanszék 1765. augusztus 13-án alakult meg a Nikolaus Poda jezsuita atya vezetésével. Poda matematikát, fizikát és mechanika-géptant oktatott. Később a Systema rendelkezése szerint az Akadémián három tanszék működött: Matematika-mechanika-gépészeti tanszék, élén Nicolaus Poda, az Ásványtan-kémia-elméleti kohászattani tanszék, élén Giovanni Antonio Scopoli,¹⁷ a Gyakorlati bányászati tanszék élén Christoph Traugott Delius, bányatanácsosi rangban álltak. Jacquin és Scopoli után a következő híres kémia tudós Ruprecht Antal volt. Ezen professzorok munkájának köszönhetően vált világhírűvé Selmec, ahol már a kezdetektől laboratóriumi módszert alkalmaztak, a kémia oktatásában ez módszer terjedt el egész Európában. A Selmeci Akadémia szinte a mai duális képzéshez hasonlóan a magas színvonalú elméleti képzés mellett nagy hangsúlyt fektetett a gyakorlati képzésre, a hallgatók üzemlátogatásokon vettek részt. Az akadémia könyvtára rendkívül gazdag volt, ma megcsodálhatjuk őket a Soproni és a Miskolci Egyetem Selmeci Műemlékkönyvtárában.

¹⁷ Tóth Péter: Giovanni Antonio Scopoli élete és munkássága művei és levelezése alapján. Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica, tom. 1. fasc. 1. Miskolc, 1994. 273–310.

Az Erdészeti Tanintézet (Forstintstitut) alapításáról szóló okirat I. Ferenc jóváhagyásával (1807. augusztus 30.) (Hofkammerarchiv, Bécs)

Az akadémia népszerűsége a 19. század elején ugyan csökkent, de a színvonala nem. A képzési idő három és fél, illetve négy évre emelkedett, ennek oka, hogy bevezették a féléves illetve egyéves szakmai gyakorlatot, amit különböző bánya- és kohóüzemeknél kellett teljesíteni. 1839–1840-ben két új tanszéket is hoztak létre, az Ábrázoló geometria és építészet, valamint az Ásványtan-földtan-öslénytani tanszéket. 1846-ban hozzákapcsolták az egyetemhez az 1808-ban alapított erdészeti tanintézetet. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején a Selmeci Akadémia előbb a független magyar kormány Pénzügyminisztériuma (Kossuth Lajos pénzügyminiszter), majd a Vallás- és közoktatási minisztériuma (Eötvös József kultuszminiszter) felügyelete alá került. Az oktatás nyelve a magyar lett.

A forradalom kitörése után a magyar és a más nemzetiségű hallgatók közötti viszony megromlott, az épületre kitérűték a magyar zászlót. Az oktatás októberben még elkezdődött, mivel azonban a hallgatók is csatlakoztak a forradalomhoz, december 17-én beszüntették az oktatást. A császári csapatok 1849 elején foglalták el Selmecbányát. A szabadságharcot követő megtorlás az Akadémiát sem kímélte, Gábel Mátyás bányamérnököt kivégezték, többen börtönbe kerültek vagy külföldre menekültek, köztük Péch Antal, Christian Doppler Prágába költözött. Utóbbi később visszahívták a Matematikai-fizikai

kai tanszék élére. Az 1867-es kiegyezés után fokozatosan bevezették a magyar oktatási nyelvet, új tanszékek jöttek létre, összesen tizenkét bányász és kohász, valamint három erdész tanszék alkotta az intézményt. Hat szakon folyt oktatás: bányászati, fémkohászati, vaskohászati és gépészeti–építészeti szakon, valamint az erdészképzés is két, általános erdészeti és erdőmérnöki szakon. 1891-ben komolyabb reformfolyamat indult el az intézményben, amelynek lényege az volt – nincs új a Nap alatt –, hogy a szakok számát a hazai ipar igényeihez kell igazítani, erősíteni kell a műszaki-természettudományos alapképzést. A képzési időt négy évre emelték. A reformelképzések már 1895-ben megfogalmazódtak, de a megvalósításra csak 1904-ben került sor. Az intézmény új neve Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola lett, élén a rektorral. A tanszékek száma húszra emelkedett, a következő tanévben már 580 hallgató tanult a főiskolán, remek oktatói kar közreműködésével. 1888/1890-től (erdészeti palota átadás 1892-ben) 1913-ig (vaskohászati anyagvizsgáló) tartott az új épületegyüttes megépítése, átadása. Összesen négy új épület készült el a felső botanikus kert területén. Sajnos ezt a töretlen fejlődést az első világháború megállította. A trianoni békeszerződés következményeként a főiskola elköltözött Selmecebányáról, maga után hagyva értékes épületét, laboratóriumait. A könyvtárat és a gyűjtemények nagy részét sikerült átmenekíteni. Az új helyszín többek között a polgármester, Thurner Mihály sikeres lobbis tevékenységének köszönhetően végül Sopron lett, de felmerült Budapest, Gödöllő és Miskolc neve is. A főiskola 1919 áprilisában meglehetősen szegényes körülmények között kezdte meg működését Sopronban, a Károly Lakatnyában. Később a Honvéd Főreál iskola épületében méltó körülmények között folytatódhatott az oktatás. Harminc évvel később az 1949. évi XXIII. törvény rendelte el Miskolcon a Nehézipari Műszaki Egyetem létesítését. Az egyetemi oktatás először a Sopronból kivált bánya- és kohómérnöki karon és az újonnan alapított gépészmérnöki karon indult el, az erdészeti és faipari képzés Sopronban maradt. Ma mind a Soproni Egyetem, mind a Miskolci Egyetem Selmec jogutódjaként tekint önmagára. Mindkét intézmény ápolja a selmeci hagyományokat, bizonyos mértékig a Dunaújvárosi Egyetem is, amely korábban a Miskolci Egyetemnek volt része, majd kivált és önálló intézménnyé vált.

Selmecbánya mint fogalom a magyar közgondolkodásban és történelmi emlékezetben sokak számára egyet jelent az 1762-ben, Mária Terézia által alapított, majd 1919-ben kényszerűen elköltöztetett Bányászati és Erdészeti Akadémiával/Főiskolával. Az akadémia emlékezete, az oktatási intézmény története és hagyományainak tovább élése nagyban meghatározza ma is az egykori bányavárosról alkotott tudásunkat és képünket. Az Alma Mater kényszerű költöztetésének századik évfordulója kapcsán célszerű megvizsgálni, hogy milyen volt az akadémiának otthont adó város társadalma és gazdasága, hétköznapi élete az impériumváltást megelőző években.¹

Selmecbánya lakosság száma, nemzetiségi és vallási viszonyai

A dualizmus időszakának népszámlálásait elemezve megállapíthatjuk, hogy 1890 és 1910 között Selmecbánya volt az egyetlen olyan törvényhatósági joggal felruházott város, ahol húsz év alatt összességében nem változott a népességszám.² Ezen belül ugyancsak a bányaváros volt az egyetlen, ahol 1900 és 1910 között csökkent – 7,2 %-kal – a lakosság száma. A vizsgált időszak változatlansága végül csak annak köszönhető, hogy az előző évtizedben közel azonos arányban – 7,3 %-kal – nőtt a lakosság száma, így a számok húsz éves időtávlatban kiegyenlítődték. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint Zombor mellett Selmecbánya volt a másik olyan törvényhatósági joggal felruházott város, ahol a magyarság nem alkotott többséget. A háború előtti utolsó országos összeírás adatai alapján a 15.185 lakosból 8337 (55 %) szlovák, 6329 (41,7 %) magyar és 453 (3 %) német anyanyelvűnek vallotta magát.³ Az összlakosságon belül 8498 fő, azaz a lakosság 56 %-a mondta azt, hogy tud magyarul, ám ez nem jelentette azt, hogy ez lett volna az anyanyelve. Bár a szlovákság még mindig többségben volt a város közigazgatási területén belül, azonban ha összehasonlítjuk a tíz évvel korábban, 1900-ban felvett adatokkal, erőteljes magyarosodást figyelhetünk meg. Egy évtized alatt ugyanis megduplázódott a magukat magyarnak vallók aránya, míg a szlovákságé több mint negyedével, a németeké pedig majdnem a felére csökkent.⁴ A lassú etnikai átalakulás hátterében az asszimiláció mellett minden

¹ A tanulmány az MTA Lendület Trianon 100 kutatócsoport keretében készült.

² A Magyar Királyi Kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1914. c. 13.

³ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Magyar Statisztikai Közlemények Új Sorozat, 42. kötet, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1912. 116. (A továbbiakban MKKSH 1912)

⁴ Az 1900. évi népszámlálási adatok szerint a város 16.375 lakójából 12.117 (74 %) szlováknak, 3252 (19,9 %) magyarnak, míg 918 (5,6 %) németnek vallotta magát.

bizonyval szerepet játszhatott a város megtartó erejének gyengülése, azaz az elvándorlás – például a bánya és gyári alkalmazottak nagyarányú áthelyezése⁵ –, valamint a születési arány csökkenése is.⁶ Ugyan 1869 és 1900 között Selmecebánya lakosságának száma 14029 főről 16375 főre (16,7 %) nőtt, azonban ha összehasonlítjuk például a szomszédos Besztercebányával, ahol ugyanez idő alatt 6363 főről 9264 főre, azaz 45,6 %-kal gyarapodott a lakosság száma, akkor szembevetendő a különbség. Sőt, a századfordulótól ez a rövid és lassú növekedés immár folyamatos fogyássá alakult át. A város hanyatlása, elsősorban gazdasági okok miatt a dualizmus utolsó másfél évtizedére visszafordíthatatlanná vált. Selmecebánya esetében a törvényhatósági joggal járó rang és a város valódi szerepe, funkciója egyre inkább elvált egymástól. Jól illusztrálja ezt Beluszky Pál és Győri Róbert városhierarchiai összehasonlító elemzése, amely szerint az 1828-ban elfoglalt 28. helyéről 1910-re a 75. pozícióba csúszott vissza a városrangsorban.⁷

Selmecebányán belül, bár nem voltak jellemzők az etnikai ellentétek, a szlovák és magyar lakosság részben jól elkülönülten élt. A sajtóságos városszerkezetnek köszönhetően a 16.000 lakosnak alig fele lakott csak a városmagban, míg másik részük Bélabányán és az úgynevezett „kültucákban”, így Felsőórán (1908-ig Oberfuchsloch), Hodrusbányán, Bankán (1908-tól Kisbánya) illetve Istvánházán (Steffulto). Ezek a kültucák szétszórta, akár több kilométerre is lehettek a városközponttól.⁸ Tarczai György 1910-ben az *Életben* így írt az egyik legnépesebb kültucáról, Hodrusbányáról. „Hodrus már háromszáz éve Selmecebánya külvárosa (ma is az, jóllehet a két mérföldnyire eső várossal csak néhány beomlott tárna, s egy igen meredek szekérút köti össze). Bányáit kisebb-nagyobb társaságokba verődött bányászok a maguk szakállára művelték.”⁹ A kültucákban döntően szlovákok, míg a belváros emeletes polgári házakkal és közintézményekkel teli utcáiban egyre nagyobb számban és arányban magyarok és elmagyarosodó németek éltek.¹⁰

⁵ A csökkenő bányászati és kohászati termelés miatt a magyar állam 1908-ban több tucat bányászt, családtagokkal együtt mintegy 200 személyt költöztetett át Selmecebányáról és környékéről a Zsil-völgyi állami bányákhoz. in: A Magyar Királyi Kormány 1908. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1909. 60.

⁶ Az 1912. évi állami jelentés szerint a törvényhatósági joggal felruházott városok közül Komárom mellett Selmecebányán csökkent a születési arány 1900-tól. In: A Magyar Királyi Kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1914. b. 229.

⁷ *Beluszky Pál – Győri Róbert: A magyar városhálózat a 20. század elején.* Budapest – Pécs, 2005.

⁸ Az 1910. évi népszámlálás adatai is megerősítik, hogy a nagy kiterjedésű város sajtóságos városszerkezete miatt a lakosság a több törvényhatósági joggal felruházott várossal összehasonlítva mennyire szétszórta élt. Ennél ritkábban csak az alföldi, olykor több tíz négyzetkilométer kiterjedésű városok, mint Kecskemét, Szeged vagy éppen Szabadka voltak. Selmecebányán 1 km²-en 173, míg Kassán 470, Miskolcon 970 vagy éppen Sopronban 263 fő élt. in: A Magyar Királyi Kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1916. c. 6.

⁹ *Tarczai György: Az eltévedt privilégium.* In: *Élet.* 1910. augusztus 14.207.

¹⁰ Az 1936-ban kiadott Selmecebányaiak Emlékkönyvében Fejes Béla a következőket írja: „A belvárosban pedig alig volt valaki, aki nem tudott és nem beszélt volna magyarul” In: *Hermann Miksa, Ertl János* (szerk). *Selmecebányaiak Emlékkönyve.* Budapest, 1936. 44.

Selmecbánya (Schemnitz) és környéke az I. katonai felmérés térképén (Térképszelvények: XIII-11 (1782), XIII-12 (1782), XIV-11 (1782, 1784), XIV-12 (1784), 1: 28 800, Hadtörténeti Térképtár)

Vallási szempontból római katolikus dominancia jellemezte a várost, hiszen a lakosság 81,5 %-a tartozott ehhez a felekezethez. Rajtuk kívül 14 % evangélikus, 3,5 % izraelita élt a városban. A reformátusok, görögkatolikusok, unitáriusok és ortodoxok aránya 1 % alatt volt. Mivel a népszámlálás nem tért ki a felekezethez kötődő nemzetiségre, ezért erre vonatkozó adatok helyett annyit érdemes megjegyezni, hogy szlovákság és a magyarok jelentős része egy felekezethez, a római katolikushoz tartozott. Mindkét népcsoport elsősorban saját nyelvén misézhetett, hiszen a külutcákban nagyrészt szlovákul is tudó, a századfordulótól erős szláv identitással rendelkező plébánosok vezették az egyházközségeket. Bár egy felekezethez tartoztak, a nyelv miatt bizonyos nemzetiségi elkülönülés ez esetben is megfigyelhető.

A főiskola szerepe a magyarosításban

A magyarosodás, magyarosítás legfőbb helyszínei Selmecen is az oktatási és kulturális intézmények voltak. A lakosság több mint egyharmadát kitevő, 14 év alatti gyermekek az elemi, majd a polgári iskolai és gimnáziumi tanulmányaikat az állam nyelvén, magyarul folytatták. Már 1898-ban, amikor a magyarok aránya még csak 20 % alatt volt, Kőrösy József az oktatás kiemelt szerepéről írt. „*Selmec magyarosodásában fontos tényező az ottani*

híres, nemrég még német bányászati és erdészeti akadémia, valamint a két magyar gimnázium. Selmec társadalmi élete így napról-napra szemlátomást magyarosodik. Így például számos egyleteinek bel élete egytől-egyig magyar... A városi jegyzőkönyveket már 1872-től magyarul vezetik és az elemi iskola két alsó osztályában az előadás nyelve tót-magyar, III. osztálytól fogva tisztán magyar.”¹¹ Az elemi- és középfokú iskolák mellett a hangsúly természetesen a híres főiskola jelenlétével és a magyarosításban betöltött szerepén volt. „A selmeci Főiskola pusztja jelenlétével is hódító munkát végzett a magyarság számára. Messze a Kárpátokig a Felvidék egyetlen főiskolája volt, mely rajokban vonzotta magához a jövő boldogulását kereső tót ifjúságát, a szepesi szászokat s a tudat, hogy hogy oda fognak elkerülni, már a középiskolában elkezdte bennük a magyarrá hasonulás belső és önkéntes folyamatát.”¹² Nem beszéltünk még a felnőttként a polgárosulás útjára lépő szlovák és a belvárosi német lakosok valamint az ide került értelmiségiek, főiskolai tanárok identitásváltásairól, például annak legplasztikusabb jellemzőjéről, a megnövekedett névmagyarosításokról. Mindezek együttes magyarozatként szolgálhatnak arra, hogy a be- és kiköltözés mellett 1910-re miért nőtt ilyen nagy arányban a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók aránya.

A város gazdaságának átalakulása

A dualizmus időszakában már-már visszafordíthatatlannak tűnő gazdasági hanyatlás okai nagyrészt a bányák kimerülésében, az érclelőhelyek csökkenésében, a termelés költség-növekedéseiben, az ezüst nemzetközi árának rendkívüli esésében, valamint a növekvő adminisztrációs költségekben keresendők. A város legnagyobb munkáltatói a csökkenő termelés ellenére még mindig az állami bányavállalat valamint a hozzá közvetlenül kapcsolódó ipari vállalkozások voltak. A termelés és ennek következményeként a foglalkoztatottak aránya ebben az ágazatban folyamatosan csökkent. A kortársak körében egyre többször hangzott el, hogy a bányászat már nemcsak utolsó napjait, hanem utolsó óráit éli a környéken, ahogy arra például 1911 nyarán *A Bánya*,¹³ két évvel később pedig a *Városok Lapjának* cikke is utalt.¹⁴ A bányászat technikai feltételeinek fejlesztése hatalmas költségeket emésztett volna fel, és a termelési adatok és nyersanyag mennyiség és minőség miatt erre már kormányzati akarat is alig volt. Igaz, kisebb és halaszthatatlan fejlesztések azért történtek, de ezek inkább csak a már meglévő termelés biztosítását szolgálták.¹⁵

Megoszlottak a vélemények, hogy mindezek következtében vagy éppen mindezt csak felgyorsítandó, Selmecebányát elkerülte a stratégiai fontosságú Budapest –

¹¹ *Kőrösy József: A felvidék eltótosodása. Budapest, 1898.*

¹² *Tirts Rezső: Ifjúsági élet. In: Gál Péter József (szerk.): Selmeci-Soproni diákélet. Sopron, 2019, 28.*

¹³ A „Selmecbányáért” című vezércikk első mondata így kezdődik: „Lassan tönkremegy Selmecebánya.” In: *A Bánya* 1911. július 9.1.

¹⁴ *Városok Lapja* 1913. augusztus 9. 389.

¹⁵ 1912-ben például a Ferenc József-aknánál a drága széntüzelésű gőzgépüzemet, nyersolajfűtésre berendezett elektromos hőerőgépre cserélték. A tervek szerint a Ferenc-aknánál létesített központi áramfejlesztő látta majd el a Zsófia-akna vízemelő és szállítóberendezéseit. In: *A Bánya* 1912. május 12.6.

Ruttka – Zólyom vasúti fővonal. Ehhez csak az 1870-es években épült, Selmecbánya és Garamberzence közötti 23 kilométeres keskeny-nyomtávú, közismerten lassú vonal csatlakozott. A város és a főiskola előjárósága természetesen nem elégedett meg ezzel a helyzettel és az ország középső részével, elsősorban a fővárossal való könnyebb és gyorsabb összeköttetés érdekében a Hontnémeti – Selmecbánya vonalért lobbizott. A vasúti fővonalról való távolság nemcsak a polgárok mindennapi kapcsolattartását, hanem az ipari és kereskedelmi vállalkozások sikeres működéséhez elengedhetetlenül szükséges alapanyag és készáru gyors és hatékony szállítását is megnehezítette.

A bányászat és a hozzá kapcsolódó egyéb ipari tevékenység visszaesése miatt a magyar kormányzat központi úton igyekezett javítani a város és térségének foglalkoztatásán. A bányaművelés, az arany, ezüst, és réz kitermelésének folytatása mellett az állam 1870-ben dohánygyárat létesített, majd a következő évtizedekben jelentős központi támogatással új, elsősorban könnyűipari vállalatok letelepedését segítette. Ezekben az új gyárakban már a kezdetektől – az első világháború kitörését követően pedig még inkább – nagyrészt női munkások dolgoztak.

Selmecbánya gazdasági helyzete, foglalkoztatási mutatói az első világháború kitörésekor tovább romlottak. A századforduló első évtizedének végén létrejött iparvállalatok közül ugyanis az Első Selmecbányai Ing- és Fehérneműgyár Rt., a Selmecbányai Cipőgyár Rt. valamint a két évvel korábban alapított, átlagosan 40-50 főt foglalkoztató Templomberendezési Műintézet Rt. 1914-ben felszámolás és csődeljárás alá került.¹⁶ Mindez nem volt váratlan, hiszen mindhárom részvénytársaság folyamatos likviditási gondokkal küzdött. Mindenesetre a csődeljárás, majd a felszámolás következtében mintegy 500 alkalmazott maradt egy időre munka nélkül, vagy volt kénytelen új munkahelyet keresni. A részben városi és egyházi érdekeltségű Templomberendezési Műintézet Rt. működését végül sikerült biztosítani úgy, hogy az egyházi kellekek mellett, nyitva a polgári lakosság felé, 1915-től immár bútorgyártással is foglalkozott.¹⁷ A századfordulót követően folyamatosan olvashatunk a városba telepítendő vállalkozások terveiről, amelyek közül azonban csak néhány kisebb valósult meg az első világháború kitöréséig. A grandiózusabb, több száz munkavállalót foglalkoztató tervek, mint 1913-ban egy ólommentes mázgyár,¹⁸ majd egy évvel később az Országos Trafikosok Egyesülete által megálmodott, 600 ezer korona alaptőkékű gyűjtőgyár ötletéből végül nem valósult meg semmi.¹⁹ Pedig a város számtalan kedvezményt, például ingyen telket, az építkezéshez fát és téglát, valamint a különadó akár tíz éves elengedését is felajánlotta a jelentősebb ipari beruházások érdekében.²⁰

¹⁶ Magyar Pénzügyi Compass. 1916/1917. Budapest, 1917. 853.

¹⁷ Városok Lapja 1915. január 16.22.

¹⁸ Világ 1913. augusztus 15.17

¹⁹ Városok Lapja 1914. március 28. 158.

²⁰ Honi Ipar 1913. október 15.13.

Az első világháború alatti hadi konjunktúra némileg javított a város gazdaságán, hiszen a hadseregnek a helyi szövőgyár,²¹ valamint az 1915-ben újralétesített cipőgyár és kisebb, de működőképesebb Erdős- és Gerő-féle cipőgyár is beszállítója lett.²² Ezekben a munkahelyeken a férfiak bevonulása miatt immár szinte csak női munkások dolgoztak.

Foglalkoztatási szerkezet

A fentiek magyarázzák azt, hogy az 1910-es népszámlálás adatai szerint a selmecebányai lakosok közül mindössze 6890 volt férfi és már 8295 nő!²³ Családszerkezet szempontjából az összeírás 8759 nőtlen és hajadont (beleszámít ebbe az 5083, 14 év alatti gyermek is) 5003 házast, 1417 özvegyet és mindössze 7 törvényesen elváltat regisztrált. A foglalkozásszerkezeti adatokat vizsgálva a következő kép rajzolódik ki Selmecebánya társadalmáról: Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 7003 kereső élt a városban, akik közül 1116-an (16 %) dolgoztak a bánya- és kohóiparban. Érdeemes megjegyezni, hogy tíz évvel korábban ez a szám, igaz nagyobb összlélekszámnál, még 1935 volt. Tíz év alatt tehát majdnem a felére csökkent az ágazatban foglalkoztatottak aránya, csökkentve így a férfiak, illetve a férfi foglalkoztatottak számát is.

A többi kereső közül 2295 fő (33 %) az úgynevezett egyéb iparban volt foglalkoztatott. A legtöbb munkavállalót a Magyar Királyi Dohánygyár alkalmazta, itt 789 fő dolgozott,²⁴ közülük 48 volt férfi és 741 nő. Emellett szintén jelentős számú munkavállalót foglalkoztatott a ruházati ipar is. Ez utóbbi volt az egyetlen olyan ágazat, ahol 1900-hoz képest nőtt az alkalmazottak száma. 1910-ben ugyanis a váci székhelyű, de Selmecebányán telephellyel rendelkező Kötött- és Szövőárugyárban 226 fő, az Első Selmecebányai Ing- és Fehérneműgyárban 79 fő, valamint a Selmecebányai Cipőgyár Rt.-nél²⁵ 366 fő

²¹ A selmecebányai könnyűipari vállalkozások közül a legsikeresebb és legstabilabb pénzügyi háttérrel rendelkező, váci székhelyű Kötött- és Szövőárugyár Rt. volt. 1916. év első negyedéves tiszta nyeresége 388351 korona volt. Honi Ipar 1916. március 1. 20.

²² A Magyar Királyi Hadügyminisztérium a háborús helyzetre való tekintettel szinte folyamatos munkát biztosított a nagyobb és általa kiválasztott könnyűipari vállalkozásoknak. A Selmecebányai Cipőgyár Rt. 1915-ben történetjére indulásakor 30.603, míg az Erdős- és Gerő-féle cég 4500 pár cipőre kapott megrendelést. Ebben az évben ennél nagyobb megrendelést csak a budapesti Robur Cipőgyár Rt. és egy érsekújvári, valamint egy temesvári gyár kapott. Honi Ipar 1915. június 1.9.

²³ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálási adatai. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Magyar Statisztikai Közlemények 48. kötet, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1913. 230. (A továbbiakban: MKKSH 1913)

²⁴ Az 1912-es állami jelentés szerint ebben az évben összesen 952 fő dolgozott a selmecebányai dohánygyárban, amely elsősorban a szivargyártásra rendezkedett be. in: A Magyar Királyi Kormány 1912. évi működéséről és az ország közállapotáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest, 1914. c. 210.

²⁵ A selmecebányai Brettschneider Zsigmond és Fia-féle cipőgyárat az 1890-es évek utolsó harmadában alapították mint egyéni céget, azonban pénzügyi nehézségek és fizetésképtelenség miatt hosszas előkészületek után 1912 októberében átalakult részvénytársasággá, amelynek neve Selmecebányai Cipőgyár Rt. lett, központja Budapesten a VI. Kerületben, a Fehérvári úton, 41. alatt volt.

dolgozott a népszámlálási kérdőívek felvételének idején.²⁶ Az 1912-ben a Brettschneider Zsigmond és Fia vállalkozásból alakult Selmecbányai Cipőgyár Rt. mellett volt még egy közepes, átlagosan 20-30 munkást foglalkoztató üzem is a városban, az Erdős- és Gerő-féle Cipőgyár.²⁷ A statisztikák szerint az úgynevezett nagyiparban, társas vállalkozásoknál a keresők 49%-a dolgozott. Az iparban foglalkoztatottak közé azonban nem számították bele a kisiparosokat, akik önállóan, vagy egy-két segéddel dolgoztak. A 625 kisiparossal együtt összesen 4036 fő (58 %) végzett valamilyen iparral kapcsolatos termelő munkát.

Rajtuk kívül 426 fő mezőgazdasági és kertészeti, 380 fő közszolgálati és szabadfoglalkozású, 277 napszámos, 129 közlekedés, 212 kereskedelem és hitelélet, 42 östermelés valamint 502 házicseléd kategóriába lett regisztrálva. Ezenkívül további 1564 személyt úgynevezett egyéb és ismeretlen foglalkozású kategóriába soroltak, ideértve a közsegélyből élőket, koldusokat, szegényházakba elhelyezetteket, kórházi és tébolydai ápolottakat, árvaházi növendékeket, letartóztatottakat vagy javítóintézetben lévőket, illetve a kívándoroltak eltartottjait.

Érdekes a házicselédék magas aránya (7 %), akik elsősorban a belvárosi polgári családoknál álltak alkalmazásban. Jól ismert kép a falusi lányokból lett házicselédék, szolgálk története, részleteiben azonban alig vizsgált identitásuk, szociális helyzetük. Az 504 házicseléd közül 205 volt magyar (5 férfi és 200 nő), 5 német férfi, és 294 szlovák (5 férfi és 289 nő).²⁸ Bár a selmeci házicselédék között magas a magukat magyar anyanyelvűeknek vallók aránya (40,6 %), azonban ők szinte kivétel nélkül kétnyelvűek lehettek. Jelentős részük szlovák származású volt, de addigra részben vagy egészében inkább magyarnak érezték magukat, ők mindkét nyelvet használták. Más volt a helyzet a magukat szlováknak valló cselédék esetében, hiszen közülük 46,7 % saját bevallása szerint nem ismerte és nem értette a magyar nyelvet. Mindez annak tükrében, hogy döntően magyar, magyarrá váló polgári családoknál szolgáltak, túlzó aránynak tűnik.

Selmecbánya, ahogy arról a bevezetőben már írtunk, elsősorban oktatási intézményeiről, azon belül is akadémiájáról/főiskolájáról volt ismert. Ennek ellenére a foglalkoztatottaknak mindössze 5,4 % volt csak közszolgálati és szabadfoglalkozású. Ebbe a népszámlálási kategóriába azonban a tanárok mellett beletartoztak a tanítók, az állami és törvényhatósági hivatalnokok, városi tisztviselők, valamint a szabadfoglalkozású kategóriába az ügyvédek is. A foglalkozási főcsoport nemzetiségi adatait vizsgálva az ipari munkássággal szemben itt abszolút magyar többséget láthatunk, hiszen 84 %-uk anyanyelvüként az állam hivatalos nyelvét jelölte meg.²⁹ Egyes alcsoportokra lebontva még je-

²⁶ Az alkalmazotti létszám a népszámlálási felvétel idejét rögzíti, megrendelésektől és a vállalatok üzleti, pénzügyi helyzetétől függően ezek folyamatosan változtak. Az 1914-ben kiadott Nagy Magyar Compass adatai szerint 1913-ban például átlagosan 140 fő dolgozott az Első Selmecbányai Ing- és Fehérneműgyárban.

²⁷ Erdős Ede tulajdonos 1910-ben kézi gyártású cipőgyárának tulajdonjogát átruházta fivérére, Erdős Sándorra, aki ezután hegybányai üzemét is bevonva 1912. november 18-án megalapította és bejegyeztette Gerő Ákos volt vegyeskereskedő társtulajdonossal együtt az Erdős- és Gerő-féle Cipőgyárat. Erdős Ede Budapestre költözött, és 1911 őszén itt váltotta ki újra a cipész iparengedélyét.

²⁸ MKKSH 1913. 418.

²⁹ MKKSH 1915. 378.

lentősebb eltéréseket láthatunk. A közigazgatásban dolgozó 71 fő közül, mindössze egy személy vallotta magát szlovák nemzetiségűnek,³⁰ míg az igazságszolgáltatás 24 helyi alkalmazottja mind magyar anyanyelvű volt.³¹

Az 1910-ben regisztrált 35 városi tisztviselő mind magyar anyanyelvűnek vallotta magát, közülük csak egy személy volt, aki kizárólag a magyar nyelvet ismerte, azaz a többség két, vagy háromnyelvű volt.³² A közszolgálati ágak alcsoportjain belül egyedül a születésnők esetében oszlott meg ez az arány a négy magyar, egy német és a három szlovák anyanyelvű születésnő között.³³

Kevésbé ismert, hogy az akadémia/főiskola mellett egy három éves képzést nyújtó bányaiskola, evangélikus tanítóképző valamint egy evangélikus és egy katolikus gimnázium is működött a városban. A településen lévő három elemi iskola tanítóival együtt így átlagosan mintegy 80-100 pedagógus, iskolai alkalmazott dolgozott helyben. Az 1910-es adatok szerint az adott évben 111 pedagógus volt, akik közül mindössze két hölgy vallotta magát német, egy férfi pedig szlovák anyanyelvűnek.³⁴ A népszámlálások összesítő eredményei bár jól mutatnak, de olyan szenzitív adatokra kérdeznek rá – mint a nemzetiség, az anyanyelv vagy a vallás –, ahol mindig számolni kell az egyéni alkalmazkodás különféle lehetőségeivel.³⁵ Azaz, különösen az állami alkalmazottak esetében feltételezhető, hogy az elvárt vagy az egyén által elvártak hitt, előnyösebbnek tartott adatot diktálták be, de számolni kell a többes identitás, mint valós tényező valamint a nemzeti közömbösség³⁶ lehetőségével is.

Lakásvizonyok és életszínvonal

Amennyiben a lakosság társadalmi státuszát, vagyoni helyzetét nézzük, a bányászatban és általában a társas vállalkozásoknál foglalkoztatottak helyzete meglehetősen rossz volt. Eszerint a bánya- és kohóiparban dolgozók 88 %-a sem önálló házzal, sem földdel nem rendelkezett, bérmunkás és bérlő volt valamelyik iparvállalatnál.³⁷ Még rosszabb volt a helyzet a bányászaton kívül, az összes iparágat magába foglaló foglalkozási csoportba tartozók körében, hiszen itt ugyanez a szám 93 % volt. Természetesen figyelembe kell venni, hogy a hazai iparban foglalkoztatottak nagyobb hányada a vállalatok által biztosított bérlakásokban élt, azaz az ipari munkásságra országos szinten sem volt jellemző a saját ingatlan megléte. Azonban nemcsak a bányászatban foglalkoztatottak, de a város

³⁰ MKKSH 1913. 677.

³¹ MKKSH 1913. 681.

³² MKKSH 1913. 720.

³³ MKKSH 1913. 990.772.

³⁴ MKKSH 1913. 689.

³⁵ Mindehhez a témához lásd: *Szeghy-Gayer Veronika: A szlovák–magyar–zsidó–cseh Kassa a 20. század első felében.* In: *Korall* 2017. (68.) 99–121.

³⁶ *Szeghy-Gayer* 2017, 101.

³⁷ MKKSH 1913. 846.

közigazgatási területén élők körében is meglehetősen rosszak voltak a lakhatási körülmények. Egy 1913-ban készült tanulmány szerint Selmecbányán építési- és lakás-egészségügyi szempontból a lakások 50 %-a volt túlzásfolt és részben egészségtelen, míg ugyanez az arány Miskolcon például 10 % körül mozgott.³⁸ 1913 januárjában a *Népszava* tudósítója több napot töltött a bányákban és a munkástelepeken és – a politikai és ideológiai mondanivalótól függetlenül –, hasonló életkörülményekről számolt be.³⁹ Ennek részbeni oka az volt, hogy az 1890-ben összeírt 1948 házhoz képest 1910-re (tehát húsz év alatt), mindössze 100 új ház épült a városban. Mindez úgy, hogy egyedüli törvényhatósági városként a lakásállomány 1900-hoz képest 1910-re még csökkent is.⁴⁰ Nem véletlen, hogy a városi tanács az évtizedre előirányzott 485.000 koronából, 390.000-t bér- és munkásházak építésére kívánt fordítani, további 50.000-t pedig vízvezeték és csatornaépítésre.⁴¹

A több ezer fős selmecbányai ipari munkásság mindennapjairól, szervezetszerűségéről keveset tudni. A korabeli híradásokból és visszaemlékezésekből⁴² megállapítható, hogy különösen a századfordulón a Szociáldemokrata Párt helyi csoportja jól szervezett és aktív volt. 1905 és 1909 között a bányászok és cipőgyári munkások vezetésével több nagyobb bérmozgalmi sztrájkjuk is volt a városban és a környék telepein⁴³ Ezek erejét mutatja, hogy 1905-ben a bányász felvonulás idején a helyi hatóságok több tucat csendőrt vezényeltek ki a rend fenntartása érdekében. Sőt, 1906 őszén a selmeci bányászok küldöttségét Wekerle Sándor miniszterelnök is fogadta, amikor is a küldöttek többek között a hosszú munkaidőre és a bérekre panaszkodtak.⁴⁴

Bár az 1910-es években nagyobb sztrájkok, munkabeszüntetések nem voltak Selmecbányán, azonban a munkásság szervezetszerűségét jelzi, hogy például a cipőgyári munkásoknak sikerült 20 %-os béremelést és munkaidő csökkentést elérni,⁴⁵ valamint hosszas előkészületek után, 1913-ban közadakozásból megnyitották a város első munkásotthonát.⁴⁶

³⁸ *Ferenczi Imre*: A lakásügy állása és haladása Magyarországon az utolsó három évben in: Városi Szemle 1913. 640.

³⁹ *Népszava* 1913. január 25.13.

⁴⁰ Magyarország városainak háztartása az 1910-es évben. Magyar Statisztikai Közlemények 58. kötet. Budapest, 1916. 8.

⁴¹ Magyarország városainak háztartása az 1910-es évben. Magyar Statisztikai Közlemények 58. kötet. Budapest, 1916. 35.

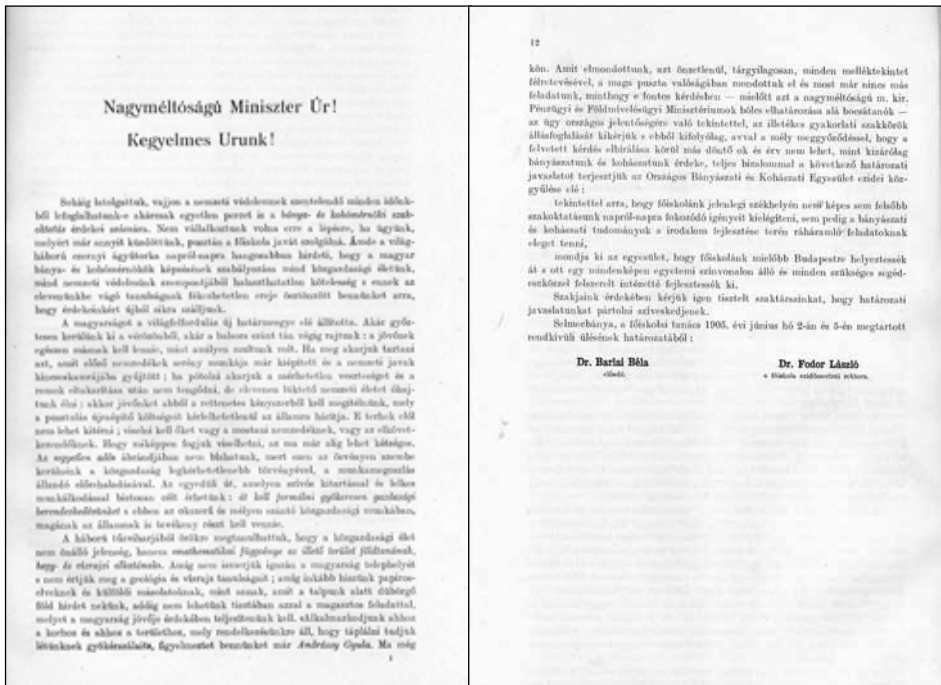
⁴² *Sillay (Straka) Vilmos* visszaemlékezése. In: *Gál Péter József* (szerk.): Selmeci-Soproni diákélet. Sopron, 2019. 66.

⁴³ 1906. július 18-án a selmecbányai és hodrusbányai bányamunkások a város központjában tartották nagygyűlésüket, a bérek és munkakörülmények javítása érdekében. *Népszava* 1906. augusztus 2.10.; 1909 júniusában, a selmecbányai cipőgyári dolgozók sztrájkoltak a munkabérek és munkaidő érdekében. *Honi Ipar* 1909. június 15.14.

⁴⁴ *Népszava* 1906. november 13.9.

⁴⁵ *Honi Ipar* 1910. szeptember 1. 18.

⁴⁶ *Népszava* 1913. július 11.11.

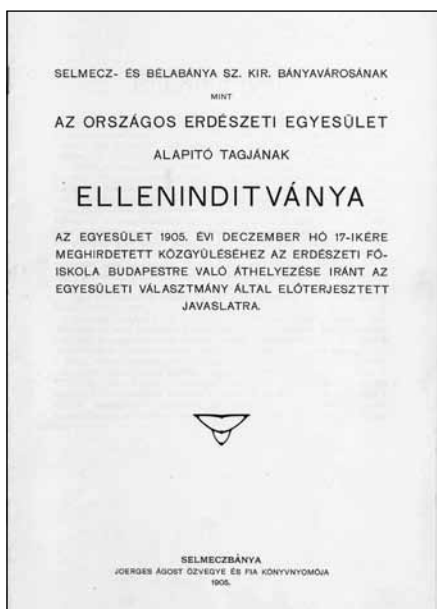

A Főiskola vezetőségének felterjesztése, amelyben Selmec elhagyása mellett érvelnek 1905-ben

Költözés vagy maradás? A főiskola szerepe a város társadalmában és gazdaságában

A századfordulót követő majd' két évtized egyik legfontosabb, a város önazonosságát, mindennapjait és jövőjét is nagyban meghatározó kérdése, a főiskola költöztetésének vagy maradásának ügye volt.⁴⁷ A főiskola költöztetésének és vele párhuzamosan átszervezésének kérdése már a 19. század utolsó évtizedétől megosztotta a bánya- és erdőmérnöki szakmát.⁴⁸ Selmecbánya városa természetesen ragaszkodott az intézmény helyben tartásához, hiszen annak szerepe messze túlmutatott az oktatáson. A főiskola tanári kara aktív szereplője és formálója volt a helyi politikai és közéletnek, az oktatás mellett komoly kutatómunka is folyt az intézményben, amely szoros összeköttetésben állott a helyi bányáiparral. A város vezetése a helyi gazdaság problémáit – talán némileg túlzóan is – ebben az állandó, a szakmán túlmutató költöztetés-maradás problémában látta. A városi tanács szerint a potenciális, hosszútávra tervező befektetők ugyanis éppen ezért, a bizonytalan állapot miatt kerültek el Selmecbányát.

⁴⁷ Tanulmányomban nem kívánok foglalkozni a bányászati és erdészeti szakmának a költöztetés kapcsán kialakult polemijával, hiszen elsősorban a városra gyakorolt közvetlen és közvetett hatásokat vizsgálom.
⁴⁸ Ennek részleteiről lásd: *Oroszi Sándor: A Selmec-kérdés*. In: *Erdészettörténeti Közlemények LVI*. Budapest, 2003. 30–62.

Selmece- és Béalábánya város eljárásának felterjesztése, amelyben a Selmecen való maradás mellett érvelnek (1905)

1913 márciusában a város küldöttséget menesztett a kultuszminiszterhez a főiskola helyben tartása érdekében. Érvelésük során a már ismert gazdasági és kulturális okok mellett a nemzetiségi szempontok is megjelentek.⁴⁹ A Wilczek Frigyes⁵⁰ főispán által vezetett küldöttség emlékeztette a minisztert az északi vármegyékben tapasztalható pánszláv szervezkedésre, amely a főiskola jelenlétének köszönhetően Selmecebányán és vonzáskörzetében még nem vált veszélyessé, mivel a főiskola vezetésével a város, mint védőbástya eddig ellenállt.⁵¹ A főispán tehát a korábban már többször hangoztatott gazdasági és társadalmi problémák mellett a kormány számára még érzékenyebb kérdéssel, a nemzetiségi problémákkal is igyekezett a maradás mellett érvelni.

A költözés mellett kezdetben az erdésztanárok voltak, de az 1905-ben megfogalmazott emlékiratot a bányász- és kohásztanárok többsége is aláírta.⁵² Érdekes lenne külön-külön is megvizsgálni, hogy a selmecebányai főiskolai tanárok közül kik, mikor és miért érveltek a városból való költözés mellett. A szakmai érvek mellett a korabeli beszámolók szerint szerepet játszott az otthonosság érzetének hiánya – például a lakhatási körül-

⁴⁹ Budapesti Hírlap 1913. március. 28.5.

⁵⁰ Wilczek Frigyes (1874, Erdőkürt – 1941, Kápolnásnyék) a kalocsai Stephaneumban végezte tanulmányait, majd jogi doktorátusát 1897-ben a budapesti Pázmány Péter Egyetemen szerezte. Ezután Hont vármegye szolgálatába állt, 1908-ban Nyitra vármegye, majd 1910 és 1913 között Hont vármegye főispánja volt.

⁵¹ Városok Lapja 1913. március 29. 143.

⁵² Oroszi 2003, 34.

Selmecbánya látképe az áttelepüléskor (Fekete Ildikó hagyatékából)

mények –, a hanyatló város és az elzártság okozta hangulat is. Mindez azért is érdekes, mert a főiskolai tanárok többsége aktív szereplője volt a helyi közéletnek, nemcsak kulturális, hanem társadalmi, politikai és gazdasági szempontból egyaránt. Ennek tükrében ők bizonyosan tudhatták, mit is jelenthetne a nagy múltú, a város identitásának alapját jelentő főiskola elköltöztetése Selmecbányának.

A városi közgyűlésben, annak bizottságaiban folyamatosan jelen voltak a főiskola tanárai, így időszakunkban például Farbaký István⁵³ vagy éppen Boleman Géza.⁵⁴ Alig kutatott viszont, hogy a főiskolai tanárok mennyire voltak beágyazva a helyi gazdasági életbe. Ha megnézzük a korabeli kompaszokat, több ismert névvel is találkozhatunk.

⁵³ Farbaký István (1837, Nyíregyháza – 1928, Selmecbánya) Alap- és középfokú tanulmányait szülővárosában végezte, majd a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémiára került. 1859-től tanított az akadémián, majd 1876-tól hatszor választották igazgatóvá. 1892-ben országgyűlési képviselő lett, és mint tanszékvezető nyugállományba vonult.

⁵⁴ Boleman Géza (1876, Selmecbánya – 1961, Sopron) gépészmérnök, műegyetemi tanár. Tanulmányait a budapesti Műegyetemen végezte. Oklevele megszerzése után a budapesti Ganz és Társa Rt. villamossági osztályán dolgozott. Nem sokkal később hazatért Vihnyefürdőre, ahol a Kachelmann K. és Fia Gépgyárban mérnökként alkalmazták. Rövid vihyei kitérő után visszatért a budapesti Műegyetemre, ahol tanársegéd lett. 1904-ben a selmecbányai Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola elektrotechnikai tanszékének tanára lett.

Az 1871-ben alapított Selmeci Népbank Rt. elnöke, majd igazgatósági tagja Vitális István⁵⁵ volt, míg a felügyelőbizottságban Kövesi Antal⁵⁶ találjuk. A másik helyi pénzüzet, az 1847-ben alapított Selmeci Takarékpénztár Rt., amelynek igazgatója Farbaký István, míg az egyik igazgatósági tagja Sobó Jenő⁵⁷ tanár volt.⁵⁸ A Takarékpénztár érdekeltségébe tartozott például a Selmecbányai Ing- és Fehérneműgyár Rt. és a Templomberendezési Rt., itt az igazgatósági tagok között Farbaký és Sobó mellett Vitális Istvánt is megtaláljuk.⁵⁹ Farbaký és Kövesi professzor esetében ez a státusz inkább reprezentatív lehetett, míg a fiatalabb Sobó és különösen Vitális István valóban aktív szereplője volt Selmecbánya gazdasági életének.

A városi tanács 1918. októberi, egyik utolsó döntésével a helyi gazdaság élénkítése érdekében előterjesztéssel fordult a törvényhatósági bizottság közgyűlése felé. Ebben a legfontosabb beruházásnak, ahogy az előző években így most is, a vízvezetékrendszer további kiépítését és a hontnémeti vasút megépítését tartották. Emellett szálló, színház valamint köz- és gőzfürdő építését is előirányozták, amennyiben a közgyűlés a javasolt kölcsön felvételéről döntene.⁶⁰ A néhány hét múlva bekövetkezett impériumváltás azonban elsöpörte ezeket a terveket, s a városban 1919-ben létrejövő (részben) új városvezetésnek immár a főiskola fizikai és szimbolikus jelenléte nélkül kellett új irányt találnia Selmecbányának, azaz Banská Štiavnica-nak.

⁵⁵ Vitális István (1871, Pusztaszenttorna – 1947, Budapest) a szarvasi evangélikus gimnáziumban érettségizett, 1895-ben a Budapesti Tudományegyetemen szerzett oklevelet. 1895 és 1912 között a selmecbányai evangélikus líceum tanára volt, közben doktorált. 1903-tól oktatott a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskolán, 1912-ben az ásványtan és földtan rendkívüli, majd 1918-tól rendes tanára lett.

⁵⁶ Kövesi Antal (1876, Tápióság – 1961, Sopron) főiskolai tanár, prorektor. 1898-ban végzett a Budapesti Királyi József Műszaki Egyetemen. Az oklevél megszerzése után a budai Ganz és Társa Rt.-nél, majd a Magyar–Belga Fémárugyár Rt.-nél dolgozott, 1901-ben került a selmecbányai akadémiára, ahol 1903-ig tanársegéd, majd adjunktus volt. 1906-ban már a mechanikai tanszék vezetője, 1907-ben pedig rendes tanárrá választották. Az 1916/1917 és az 1917/1918-as tanévekben a főiskola rektora volt.

⁵⁷ Sobó Jenő (1853, Hodrusbánya – 1920, Sopron) Oklevelét 1877-ben szerezte Selmecbányán. Ezt követően rövid ideig a kisgarami állami vasgyárban, majd Zólyombrézóban dolgozott. 1892-ben lett a selmecbányai akadémia tanára.

⁵⁸ Nagy Magyar Compass 1916. Budapest, 1917. 1195.

⁵⁹ Nagy Magyar Compass 1912. Budapest, 1913. 723.

⁶⁰ Városok Lapja 1918. november 2. 176.

A kiegyezés előtt az európai átlagtól erőteljesen elmaradt hazai felsőoktatás a dualizmus idején, addig soha nem tapasztalt fejlődésen ment keresztül és nyugodtan kijelenthető, hogy az 1910-es évekre utolérte az európai színvonalat. Ez elsősorban azt jelenti, hogy kiépült a hazai felsőoktatás teljes intézményi struktúrája, s így már minden tudományterületen és valamennyi művészeti területen mód volt hazai, magyar nyelvű felsőfokú képzésben részesülni. Ugyanekkor erre a korszakra jellemző a külföldi egyetemjárás tömegessé válása is. A 19. század második felében az alábbiak szerint alakult a külföldi egyetemek látogatottsága a magyarországi diákok szempontjából:²

1851–1875	15 994 beiratkozás
1876–1900	16 878 beiratkozás
1901–1919	14 279 beiratkozás

Ez a két tény nem mond ellent egymásnak, mert a századforduló körül egyre inkább többségbe került az úgynevezett posztgraduális külföldi egyetemjárás, vagyis az, hogy a hazai képzés után, vagy közben mentek a diákok külföldi továbbtanulásra. Ez már hasonlít a modern, mai egyetemjárásra.

Vizsgáljuk meg, hogyan nézett ki a hazai felsőoktatás intézményhálózata 1918 őszén. Tudni kell, hogy a hazai felsőoktatás rendszerében kialakult egy logikus, jól áttekinthető intézményi struktúra, amely pontosan jelezte, hogy az adott intézmény milyen szinten áll a hazai felsőoktatás rendszerében.³ Ennek legalsó fokán volt a „Tanoda”, vagy „Tanintézet”, amely nem tartozott a klasszikus felsőoktatási intézmények közé, a bejutáshoz nem volt szükséges középiskolai végzettség, ugyanakkor egy speciális tudomány-, vagy művészeti terület képzésének kezdete volt. A következő fokozatot az „Akadémia” jelentette, amely már egyértelműen felsőfokú intézetnek számított, de még nem olyan követelményekkel, mint a későbbiek. Felvételhez itt sem volt feltétel az érettségi, bár a századforduló után egyre inkább szigorodtak a követelmények. A harmadik fokozatot a

¹ A tanulmány az MTA ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport (213 TKI 738) munkájának keretében készült.

² Az adatok a „Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban” című sorozatból valók. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára által kiadott sorozatban 24 kötet jelent meg. Ezek felsorolása megtalálható az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár honlapján.

³ A korszakra és intézményeire összefoglalóan lásd: *Kardos József – Kelemen Elemér – Szögi László* (az újban még *Szövényi Zsolt*): *A magyar felsőoktatás évszázadai*. Budapest, 2000. Új javított és bővített kiadása megjelenés alatt: Budapest, 2019., továbbá: *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. Szerk.: *Szögi László*. Budapest, 1994.

A főiskolai paloták (balra a Kémiai palota, középen a Bányászati és Kohászati palota, jobbra az Erdészeti palota)

„Főiskola” nevet elnyerő intézmények voltak. Ez lényegében egyetemi szintű képzést jelentett, a nem klasszikus tudományterületeken. Végezetül az utolsó fokozat volt az „Egyetem”, amely elnevezést a tudományegyetemeknek és a műegyetemeknek tartották fenn. Ezek az intézmények rendelkeztek tudományos fokozat kiadásának jogával, de – mint ezt jelezni fogom – egy főiskola is megkaphatta ezt a jogosultságot.

Egyetemek és főiskolák

1918-ban négy tudományegyetem működött hazánkban. A legrégebb budapesti, az egykori nagyszombati egyetem utódja volt, amely 1777-ben költözött Budára, majd 1784-ben Pestre és kétségtelenül az ország legnagyobb tekintélyű intézménye volt.⁴ Az egyetem katolikus teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti fakultásokkal rendelkezett, tehát klasszikus négykarú egyetem volt. A természettudományokat a Bölcsészeti Kar keretében oktatták, jóllehet többször tervezték a kar kettéválasztását, ez 1949-ig nem történt meg. A budapesti egyetemnek az 1913/14-es utolsó békeévben 8185 hallgatója volt,⁵ ami

⁴ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. Szerk.: Szögi László. Budapest, 2003.

⁵ A létszámadatok, a továbbiakban is lásd: *Ladányi Andor*: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Budapest, 1969. 12–13. oldalak között.

európai mértékben is nagyon magas szám volt, s ez óriási problémákat jelentett, mind az oktatás, mind a diákság szempontjából, amelyekre itt nincs módom kitérni.

A második tudományegyetem az 1872-ben alapított, és később Ferenc Józsefről elnevezett kolozsvári volt.⁶ Ennek szerkezete eltért a budapestitől, hiszen Erdélyben minden felekezetnek saját főiskolája, vagy kollégiuma volt, ezért itt nem jött létre teológiai kar. Az egyetem jogi, orvosi, bölcsészeti és újként matematikai és természettudományi karból állt. Magyarországon itt jött létre először természettudományi fakultás. Kolozsvárt fokozatosan fejlesztették az egész dualizmus alatt, és elmondható, hogy 1918-ra egy teljes szerkezetű, korszerű klinikákkal, könyvtárral, laboratóriumokkal felszerelt egyetem működött a városban. A kolozsvári egyetemnek jóval kevesebb hallgatója volt, mint a budapestinek, az 1913/14-es tanévben 2302 fő.

1912-ben a magyar országgyűlés két új tudományegyetemet alapított, egyet Pozsonyban, egyet pedig Debrecenben. A dualizmus alatt évtizedekig folyt a küzdelem, hol alapítsanak új egyetemeket. Egyetemet akart Pozsony, Győr, Kassa, Debrecen, Szeged, Temesvár, Pécs és végül e küzdelemből a két említett város került ki győztesen. Debrecen kijelölése elég logikus volt, hiszen az Alföld óriási területén alig volt felsőoktatási intézmény. Természetesen mellette szólt a Debreceni Református Kollégium óriási hagyománya is,⁷ amelyben ekkorra már jogi és bölcsészeti képzés is volt. A református Tisza Istvánnak is befolyása volt a döntésre. Debrecenben az új egyetem református teológiai, jogi, bölcsészeti és orvosi karral, alakult meg.⁸ Az első három kar 1914-ben, az orvosi 1918-ban nyílt meg, igen szerény körülmények között.

Pozsony mellett utólag beegondolva kevés érv szólhatott, hiszen Bécs közelsége elszívhatta a nem magyar nyelven tanulni óhajtókat. A politika nyilván az ország északnyugati, nemzetiségek által lakott részén is akart egy magyar nyelvű erős egyetemet létesíteni. A pozsonyi egyetembe olvadt bele a volt ottani állami jogakadémia, ezért 1914-ben csak a jogi karon kezdődött meg az oktatás. A tervezett bölcsészeti karon csak 1918 tavaszán, az orvosi karon csak 1918 őszén kezdődhetett meg a tanulás. Itt is terveztek egy természettudományi és mezőgazdasági kart, de ennek létrehozására nem maradt idő. A pozsonyi, Erzsébet királynőről elnevezett egyetem⁹ esetében elmondhatjuk, hogy mire éppen elindult volna a működése, gyakorlatilag ellehetetlenült.

Egyetemi szintű intézmény volt még Budapesten a M. Kir. József Műegyetem,¹⁰ amely 1871-ben kapott új szervezetet, és 1900-tól már doktoráltatási jogot is. A nagy kiterjedésű Magyar Királyságban ez volt az egyetlen műszaki egyetem és ez a hatalmas

⁶ Nagyon gazdag irodalmából a legutóbbi: *Gaal György*: Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai. Scientia Kiadó. Kolozsvár, 2012.

⁷ A Debreceni Református Kollégium története 1538–1988. Szerk.: *Barcza József*. Budapest, 1988.

⁸ A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: *Orosz István – ifj. Barta János*. Debrecen, 2012.

⁹ A Pozsonyi Egyetem történetéről csak kisebb írások találhatók. Egy rövid összefoglalás: A pécsi felsőoktatás évszázadai. Pécs, 2017. 49–56.

¹⁰ Több korábbi kiadvány mellett a legújabb: A Műegyetemtől a világhírig. From the BME to world renown. Szerk.: Szerk. biz. és *Németh József*. Budapest, 2005.

A főiskolai paloták a r. kat. főgimnázium épületével

ipari fejlődés következtében nagyon kevésnek bizonyult. Így a Műegyetemen is hatalmas volt a hallgatói létszám, 1913/14-ben 2676 fő. Az intézmény ugyan nem rendelkezett a legkorszerűbb laboratóriumokkal, viszont matematikai, fizikai és kémiai alapképzése kiemelkedő színvonalú volt, amelyet a legfejlettebb országok egyetemei is elismertek.

Főiskolai rangban két intézmény volt. A Selmecbányai M. Kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola,¹¹ az egyik legősibb hazai felsőoktatási intézmény is jelentős fejlesztéseket kapott a dualizmus időszakában, de fekvése, elszigeteltsége kétségessé tette, hogy fejlődése a régi kicsiny bányavárosban a 20. században biztosítható lesz. 1913/14-ben a főiskola hallgatóinak létszáma 579 fő volt. Nem véletlen, hogy a századforduló után egymás után születtek tervek a főiskola fejlesztésére, vagy új helyre költöztetésére. 1917 májusában Selmecbányán javasolták egy új, „Mária Terézia Műegyetem” létesítését a főiskola kibővítésével. Miután ez a terv dugába dőlt, 1918 tavaszán a főiskola tanárai csatlakoztak egy Kassai Műegyetem létesítésének tervéhez, vagyis ahhoz, hogy az intézményt költöztessék át Kassára. Ezekből a tervekből azután semmi sem valósulhatott meg a háború következményeként.¹²

¹¹ Erdészeti részére: Az erdészeti felsőoktatás 200 éve. Emlékkönyv Selmecbánya 1808 – Sopron 2008. 1–3. kötet. Sopron, 2008. A harmadik kötet adattár. Bányászati részére: Selmechtől Miskolcig 1735–1985. Szerk.: Zsámboki László. Miskolc, 1985.

¹² Szögi László: A temesvári és a kassai műegyetem létesítésének tervei 1918 előtt. In: Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. Szerk.: Kiss József Mihály. Budapest, 1991. 105–122.

1918-ban már főiskolai rangban volt a M. Kir. Állatorvosi Főiskola Budapesten.¹³ Az intézmény a dualizmus korában elképesztően gyors fejlődésen ment keresztül, elsősorban Hutyr Ferenc munkásságának köszönhetően. Az egykori „Baromvrosi Tanintézetből” 1890-re Akadémia, 1899-ben pedig Főiskola lett, és 1906-ban a főiskolák közül elsőként elnyerte a doktori cím adományozásának jogát. Hallgatói létszáma 1913/14-ben 216 fő volt.

Az akadémiák

1918-ban, nem számítva Horvátországot, a történelmi Magyarország területén 16 akadémiai rangú állami intézmény működött. Ezek közül kettő volt jogakadémia, amelyek a dualizmus során fokozatosan négy évfolyamos teljes képzésű intézetekké váltak. Az egyik 1776 óta Kassán,¹⁴ a másik 1780 óta Nagyváradon működött.¹⁵

A jelentős agrárgazdasággal bíró Magyarországon érthetően nagyon régóta színvonalas volt a felsőfokú agrárképzés. Ennek legfontosabb intézménye volt a Magyaróvári Gazdasági Akadémia, amely már 1874-ben elnyerte az akadémia rangot.¹⁶ Ezen kívül további négy városban működtek gazdasági tanintézetek, amelyek 1906-ban akadémiai rangot nyertek. Keszthelyen,¹⁷ Debrecenben, Kolozsváron és Kassán működött Gazdasági Akadémia.

A magyar felsőoktatás alig ismert, de fontos intézménye volt a fiumei M. Kir Tengerészeti Akadémia.¹⁸ Az intézmény első jogelődje 1822-ben alakult. 1870-től Tengerészeti Tanintézet néven működött, eleinte még olasz tanítási nyelven. 1894-ben nyerte el az akadémiai rangot, amely után magyar tannyelvre váltottak. Miután 1918-ban Magyarország elvesztette tengeri kijáratát, az intézmény emléke is feledésbe merült.

A kereskedelmi és közgazdasági felsőoktatásnak négy tanintézete is volt Magyarországon, de az annyira kívánt Közgazdasági Egyetem, amelynek létesítését az 1910-es években többször sürgették, nem jött létre. A háború befejezése előtti napokban elkészült egy tervezet az önálló egyetemi Közgazdaságtudományi Kar létesítésére. Az alapító királyi rendeletet IV. Károly már nem írhatta alá, mert lemondott. A külkereskedelem segítségével létesült 1899-ben a budapesti Keleti Kereskedelmi Akadémia, amelyik elsősorban a Balkán és a Közel-Kelet felé irányuló külkereskedőket képezte.¹⁹ 1912-ben Fiumében

¹³ 200 éves a magyar állatorvosi felsőoktatás 1787–1987. Szerk.: *Holló Ferenc*. Budapest, 1987.

¹⁴ Kassáról alig van irodalom. Lásd: *A kassai egyetem. Emlékkönyv*. Kassa, 1901.

¹⁵ *Bozóky Alajos*: A Nagyvárad királyi Jogakadémia százados múltja. Budapest, 1889.

¹⁶ *Tenk Antal*: Dicső múltunk I. A Magyaróvári Gazdasági Akadémia XIX. századi fénykora és nagy tanári kara (1818–1918). Mosonmagyaróvár, 2017., *Uő*: Dicső múltunk II. A magyaróvári agrárfelsőoktatás második száz éve. A nagy átalakulások évszázada (1918–2018). Győr, 2018.

¹⁷ *Georgikon 200: Emlékkönyv a Georgikon alapításának 200. évfordulójára*. 1–2. Szerk.: *Fehér György – Kurucz György – Zsidi Vilmos*. Keszthely, 1996, 2001.

¹⁸ *Horváth József*: A „Nautica”. A fiumei Tengerészeti Akadémia története. Róna Kiadó. hn. 1999.

¹⁹ *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. Szerk.: *Szögi László – Zsidi Vilmos*. Budapest, 1995.

megalakult a Kiviteli Akadémia, amely a tervek szerint a tengerentúli és Nyugat-Európába irányuló kereskedelmi szakemberek képzését tűzte ki céljául. Ezen kívül Budapesten és Kolozsváron 1900-tól létesült két Kereskedelmi Akadémia, amelyek azonban két évfolyamosak voltak és nem tekinthetők valódi felsőoktatási intézménynek.

A művészeti felsőoktatás intézményhálózata viszonylag későn jött létre Magyarországon, de már az 1880-as évekre felálltak a legfontosabb intézmények. Elsőként 1871-ben a „Mintarajztanoda és Rajztanárképezde” alakult meg, amiből fokozatosan fejlődött ki a hazai képzőművészeti felsőoktatás.²⁰ Az addig különálló ún. mesteriskolákat és a női festőiskolát összevonták az alapintézménnyel, és 1908-ban megalakult a M. Kir. Képzőművészeti Főiskola, amely az első világháborúig, kiváló tanárai miatt, jelentős hírnévre tett szert. A zenei felsőoktatás 1875-ben kezdődött Budapesten, amikor Liszt Ferenc vezetésével megalakult a M. Kir. Zeneakadémia.²¹ A századfordulóra már ez az intézmény is európai hírű fontos zenei főiskolává vált. A Főiskola elnevezést 1918-ban, éppen vizsgált időszakunkban kapta meg, de már előtte is a legmagasabb szintű zenei képzést nyújtotta.

A harmadik felsőfokú művészeti iskola gyökerei egészen 1865-ig vezethetők vissza. Ekkor alakult meg, kezdetben magán kezdeményezésből az Országos Színészeti Tanoda, ahol opera és dráma szakokon folyt oktatás. Felsőfokúvá akkor vált, amikor 1888-ban átmenetileg egyesítették a Zeneakadémiával. 1893-ban azonban újra önálló lett M. Kir. Színművészeti Akadémia néven.²² Az első világháború előtt a kor legkiválóbb színészei oktattak az intézményben.

Az utolsó állami felsőfokú tanintézet, amit meg kell említenünk a M. Kir. Ludovika Akadémia.²³ Az első magyar katonai főiskola történetének kezdete a 19. század elejéig nyúlik vissza. Épülete már 1836-ban elkészült, de valódi oktatás csak a kiegyezés után, 1872-ben kezdődött meg benne. Ez a képzés még csak középszintű volt, lényegében hadapródokat képeztek itt, néhány felsőbb tanfolyam mellett. 1897-ben szervezték át az intézetet, s attól kezdve valódi katonai akadémiának számított, amely egyenértékű volt a Monarchia más, hasonló tanintézeteivel.

Felsőbb szakiskolák

Budapesten az első világháború végén több olyan szakiskola is működött, amely egy-egy speciális területre képzett szakembereket, de nem számított még felsőfokú tanintézetnek. Megemlíteni mégis fontos őket, mert a későbbiekben ezekből nőttek ki máig működő önálló egyetemek, vagy egyetemi fakultások.

²⁰ A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Szerk.: *Blaskóné Majkó Katalin – Szőke Annamária*. Budapest, 2002.

²¹ *Gádor Ágnes – Szirányi Gábor: A Zeneakadémia*. Budapest, 1997. és *Gádor Ágnes – Szirányi Gábor: Nagy tanárok. Híres tanítványok. 125 éves a Zeneakadémia*. Budapest, 2000.

²² A százéves Színésziskola. Szerk.: *Csillag Ilona*. Budapest, 1964.

²³ A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia története. Szerk.: *dezséri Bachó László*. Budapest, 1930. Újabbán: 1808–2008. A magyar katonai felsőoktatás 200 éve. Szerk.: *Csikány Tamás*. Budapest, 2009.

1868-ban kezdte meg munkáját a „Tornatanárképző Tanfolyam”, amiből a mai Testnevelési Egyetem fejlődött ki.²⁴ Korábbi előzmények után 1894-ben alakult meg a M. Kir. Kertészeti Tanintézet, amely a későbbi Kertészeti Egyetem jogelődje.²⁵ 1896-ban vált ki a Rajztanodából az „Iparművészeti Iskola”,²⁶ amelyből a mai Moholy-Nagy Művészeti Egyetem nőtt ki. Végezetül 1900-ban kezdte meg munkáját a „Gyógypedagógiai Tanárképző Tanfolyam”, amelyből később önálló főiskola, ma pedig egyetemi kar fejlődött ki.²⁷

Római és Görög Katolikus egyházi felsőoktatási tanintézetek

A történelmi Magyarországon valamennyi jelentős múltú felekezet kezdettől fogva tartott fenn felsőfokú oktatási intézményeket. Ezek elsősorban a papképzést szolgáló teológiai főiskolák, szemináriumok voltak, de néhányban világiak részére is folyt elsősorban jogi képzés.

A római katolikus egyház valamennyi érseki és püspöki székhelyen működtetett a kánonjogi előírásoknak megfelelően papi szemináriumot. 18 ilyen szeminárium működött az országban, amelyeket itt egyenként nem sorolunk fel. A görög katolikus egyház három városban működtetett szemináriumot. Balázsfalván a román,²⁸ Eperjesen elsősorban a szlovák, Ungváron pedig a ruszin görög katolikus lelkészeket képezték.

A római katolikus egyház 1918-ban két igen nagy hagyományú és jelentős joglíceumot működtetett. Egerben 1740 óta folyt jogi oktatás és ebből fejlődött ki az Egri Érseki Joglíceum,²⁹ amelynek még ekkor is nagyon sok hallgatója volt. Pécsen 1831-ben alapítottak Püspöki Joglíceumot, amely a szabadságharc leverése utáni átmeneti szünetet követően vizsgált korszakunkban is sikeresen működött.³⁰ E két jogi főiskola is mai egyetemek alapját képezte.

Protestáns és egyéb egyházi tanintézetek

A református egyház 1918-ban hat olyan intézettel rendelkezett, amelyben felsőfokú képzés folyt. Kezdetben ezek a lelkészképzés mellett jogi képzést is végeztek, de 1918-ra mindössze két református jogakadémia maradt. A Debreceni Kollégium beolvadt a

²⁴ Jubileumi Emlékkönyv 1925–2015. 90 éves a Testnevelési Egyetem. Budapest, 2015.

²⁵ 150 év a kertészettudományi, élelmiszertudományi és tájépítészeti oktatás szolgálatában 1853–2003. Szerk.: *Zalainé dr. Kovács Éva*. Budapest, 2003.

²⁶ Dokumentumok a Magyar Iparművészeti Egyetem történetéből 1880–1904. Összeáll.: *Zsidi Vilmos*. Budapest, 2004.

²⁷ *Gordosné Dr. Szabó Anna*: A magyar gyógypedagógus képzés története. 100 éves a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. Budapest, 2000.

²⁸ *Cornel Sigmirean*: *Intelectualitatea ecleziastică a Preoții Blajului (1806–1948)*. Târgu Mureș, 2007.

²⁹ *Udvardy László*: *Az Egri Érseki Joglíceum története 1740–1896*. Eger, 1896., újabban: *Kiss Péter* *Az egri érseki Líceum történetéből*. Eger, 2016.

³⁰ A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923. Szerk.: *Kajtár István – Pohánka Éva*. Pécs, 2009.

A római katolikus főgimnázium

Az evangélikus líceum, ahol Petőfi és Mikszáth is tanult

Debreceni Tudományegyetembe, így azt már említettük. Sárospatakon,³¹ Pápán,³² Kolozsváron³³ és Nagyenyeden,³⁴ valamint az 1855-ben alapított pesti,³⁵ ekkor már budapesti kollégiumokban volt lelkészképzés. Kecskeméten 1831-től, majd hivatalosan elismerve 1875-től működött református jogakadémia.³⁶ Máramarosszigeten 1837-től, majd ugyancsak állami elismeréssel, 1872-től létezett az ugyancsak református jogakadémia.³⁷

Az evangélikus egyház számos líceumot működtetett a történelmi Magyarországon, de 1918-ra ezek közül csak néhány végzett felsőfokú képzést. Pozsonyban, Eperjesen és Sopronban³⁸ működött evangélikus teológiai akadémia, ahol a lelkészképzés volt a fő feladat. Eperjesen 1811-től folyt jogi oktatás és itt is többszöri szüneteltetés után 1879-ben vált teljes szerkezetű és államilag elismert evangélikus jogakadémiává.³⁹

Erdélyben évszázadok óta működött a Kolozsvári Unitárius Kollégium, amely a vizsgált időszakban és az unitárius lelkészek képzőhelye volt, mint Unitárius Teológiai akadémia.⁴⁰

A magyarországi izraelita felekezet már 1862-ben kezdeményezte egy modern szellemiségű rabbiképző intézet felállítását. Az 1868-as zsidó egyetemes gyűlésen határozat született az intézet létrehozásáról. Mivel a hazai zsidóság ezután három autonóm csoportra vált szét, a továbbiakban a neológ irányzat vette kezébe a rabbiképző ügyét. 1877-ben nyílt meg a Közép-Európában nagy hírnévre szert tevő tanintézet, amelyet 1917-ben „Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet”-nek neveztek el.⁴¹

Az ortodox egyház hívei a történelmi Magyarországon elsősorban szerbek és románok voltak. Nagyszébenben korábbi előzmények után, 1848-tól már magasabb színvonalon képezték a román ortodox papságot. A magyarországi szerb ortodox papságot a

³¹ Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013.

³² A pápai kollégium története. Szerk.: Trócsányi Zsolt, Budapest, 1981.

³³ Kolozsvári József: Litteris et Pietati Sacrum. Adalékok a Kolozsvári Református Kollégium történetéhez, Kolozsvár, 2012.

³⁴ A Bethlen Kollégium emlékkönyve. Szerk.: Hadházi Ferenc. Nagyenyed – Kolozsvár – Budapest, 1995.

³⁵ A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855–2005. Budapest, 2005.

³⁶ A Kecskeméti Református Jogakadémia története 1875–1919. Szerk.: Homicsko Árpád Olivér – Törő Csaba Attila. Budapest, 2019.

³⁷ Balogh Béla: A máramarosszigeti református líceum története. Debrecen, 2013.

³⁸ Orosz Gábor Viktor: Soprontól Sopronig. Evangélikus Hittudományi Kar az egyetemen. Budapest, 2016.

³⁹ Prešovské Evanjelické Kolégium. Zostav.: Peter Kónya – Rene Matlovič. Prešov, 1997.

⁴⁰ Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből. Kolozsvár, 2007.

⁴¹ The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977. A Centennial Volume. Edited by Moshe Carmilly-Weinberger) New York – Budapest, 1986., és: Fenséges napok. Az Országos Rabbiképző Egyetem időszak kiadványa. Megjelent az Országos Rabbiképző Intézet Gál Kelemen – Benczédi Gergely – Gaal György: Fejezetek a Kolozsvári Unitárius Kollégium történetéből. Kolozsvár, 2007.

The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977. A Centennial Volume, edited by Moshe Carmilly-Weinberger. New York – Budapest, 1986., és: Fenséges napok. Az Országos Rabbiképző Egyetem időszak kiadványa. Megjelent az Országos Rabbiképző Intézet alapításának 125. évfordulóján. Szerk. Schőner Alfréd és Oláh János. Budapest, 2002.

Karlócai Szerb Ortodox Teológiai Akadémián képezték ki, de ez a korabeli Horvátország területéhez tartozott, ezért nem számítjuk a hazai felsőoktatási intézmények közé.

Végezetül érdemes megemlíteni, hogy 1918-ban 13 férfi szerzetesrend rendelkezett hazai teológiai főiskolával, amelyeket itt nem szándékunk részletezni, de annyit tudni kell, hogy ezen intézményekben is folyt felsőfokú teológiai képzés.

Összegzés

Ha nem számítjuk a fent említett szerzetesrendi intézményeket, akkor elmondható, hogy 1918 őszen 23 állami felsőoktatási intézmény működött Magyarországon, amelyek közül 10 nemsokára az új határokon kívülre került. A 23 római és görög katolikus tanintézet közül 12 az utódállamok területéhez került. A 13 egyéb felekezetekhez tartozó intézet közül 7 jutott az új határokon túlra. Vagyis az összesen 59 intézményből 29 került el Magyarországtól. Gyakorlatilag a felsőoktatási intézmények fele, amelyekre korábban annyi fejlesztést fordított a magyar állam, elveszett. Néhány intézmény, mint ismeretes a megkisebbedett országba menekült. A Kolozsvári Egyetem Szegedre, a Pozsonyi Egyetem később Pécsre, a Selmecebányai Főiskola Sopronba, az Eperjesi Evangélikus Jogakadémia Miskolcra költözött, de lényegében mindenütt csaknem a nulláról kellett újrakezdeni a munkát. Az áttelepülő felsőoktatási intézmények sorában különleges volt a selmeci főiskola esete, amely a páratlan értékű mozdítható oktatási infrastruktúra teljes átmentésével a többi intézménynél jóval jelentősebb feladatokat, de egyúttal eredményeket is hozott magával. A háború végén már megnyitás előtti állapotban volt Temesváron a második magyar műegyetem, de ebből a tervből sem lett végül semmi. 1918 végére teljesen új korszak kezdődött a magyar felsőoktatás történetében.

Az egyetem ma Sopron elválaszthatatlan része. A 2018/2019. tanévben volt 100 éve, hogy a selmecbányai m. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola költözni kényszerült a Felvidék cseh megszállása miatt. Az intézmény szükséghelyzete, az országos bizonytalanság és a Sopron érdekét szem előtt tartók ébersége együttesen eredményezte, hogy a főiskola itt új otthonra találhatott.

Irodalmi előzmények

A témával sokan foglalkoztak az elmúlt száz évben, de így is számos bizonytalan részlet maradt. A források több tekintetben hiányosak, a visszaemlékezések gyakran elfogultak, egymásnak ellentmondók. A legelsőnek tekinthető visszaemlékezést Popper József bányamérnök hallgató emlékei alapján jegyezte le Missuray-Krúg (másként ifj. Krúg) Lajos 1922-ben, a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének felhívására.¹ Ezt az addig kiadatlan írást használta fel később Krúg *Tüzek a végeken* c. könyvének írásakor,² majd később megjelentette az eredeti írást a *Bástyánk* c. egyetemi lapban is.³ Szintén korabeli diák-visszaemlékezés Szita Dezső 1931-ben megjelent írása.⁴

Lichner József, a főiskola titkára is megörökítette naplójában a menekülés eseményeit, visszaemlékezéseit később a főiskolai iratok alapján pontosította. Személyes részvétele is papírra vetette, így írása által még közelebb érezhetjük magunkat az eseményekhez. Sajnos, a kézirat személyes része félbeszakad a soproni időszak elején.⁵ Vitális István, a főiskola ásvány-földtani tanszékének tanára aktívan részt vett az intézmény sorsát eldöntő tárgyalásokban: erről az időszakról írott naplóját unokája, Vitális György tette közzé.⁶

¹ Popper József visszaemlékezése, lejegyezte Krúg Lajos. Soproni Egyetem Központi Levéltár (a továbbiakban: SoE KL) 2.c. Soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola Rektori Hivatalának iratai 17. doboz, 691/1922.

² *Missuray-Krúg Lajos: Tüzek a végeken*. Sopron, Selmeci Társaság, 2008, 218 p. (3. változatlan kiadás. A könyv első kiadása 1930-ban jelent meg.)

³ *Krug Lajos* (összeáll.) A selmeci Főiskola menekülésének története (Popper József bnh. feljegyzései alapján). In: *Bástyánk* 3. évf. (1943) 12. sz. 2–5.

⁴ *Szita Dezső: A Felvidéket nem lehetett volna védelmezni a csehek ellen*. In: *Nemzeti Újság* 13. évf. (1931) április 5. 9–10.

⁵ *Lichner József: Az „Alma Mater” kálváriás útja Selmecbányától Sopronig, illetve szétdarabolásáig*. In: *Erdészettörténeti Közlemények* 65 (2004) 5–39. p. A napló jegyzetekkel bővített újabb kiadása jelenleg előkészületben van, Szűts István Gergely és M. Szilas Katalin gondozásának köszönhetően.

⁶ *Vitális György: Selmecbányától Sopronig – Szemelvények dr. Vitális István 1919–20. évi naplójából és szakvéleményeiből*. In: *Bányászattörténeti Közlemények* 6 (2011), 133–166.

A *Soproni Szemle* 1969-ben, az 50. évforduló alkalmából közölt a témához kapcsolódó tanulmányokat.⁷ A város főiskoláért folytatott harcáról Hiller István, egykori egyetemi könyvtári főigazgató írt részletesen, a levéltári források alapos feltárásával.⁸ Hiller írásaira több későbbi egyetemtörténeti munka is hivatkozik.⁹ A Főiskola vázlatos történetét a költözéstől a népszavazásig Szemerey Tamás foglalta össze időrendben, a Soproni Egyetem c. újság különszámában.¹⁰ Ifj. Sarkady Sándor a főiskola Ifjúsági Körének története kapcsán, valamint Tamási Miklós – a költözés drámáját megelevenítő – színművének kísérő tanulmányában foglalkozott a kérdéssel.¹¹ A Selmecről való gyors költözködés kiváltó oka a Felvidék cseh megszállása volt, melynek folyamatával szintén több tanulmány foglalkozik.¹² Legutóbb Miklós Ákos vitte térképre a csapatmozgásokat, segítve ezzel a háttér megértését.¹³

A főiskola elköltözése a szlovák oldal számára nagy veszteséget jelentett, hiszen az újonnan megalakuló utódállam így elvesztette a terület egyetlen műszaki felsőoktatási intézményét. Jozef Vozár¹⁴ leírásából képet kaphatunk a szlovák nézőpontról, Viliam Stockmann¹⁵ már tárgyilagosabban ír az eseményekről.

A számos visszaemlékezés dacára igen sok a bizonytalanság az események részleteivel kapcsolatban, emellett különböző legendák is szövődtek a történések köré. A diák-hagyományok a selmeci múltban gyökereznek, ezért Selmecbánya az utódintézmények

⁷ Papp István: Az első magyar proletárhatalom és a Sopronba került Bányászati és Erdészeti Főiskola 1919-ben. In: *Soproni Szemle* 23. (1969) 1. sz. 26–37. p. Megjegyzendő, hogy a szám elsősorban a Tanácsköztársaság jubileumához kapcsolódó cikkeket gyűjtött egybe.

⁸ Hiller István: Sopron harca a hajdani selmecbányai főiskola idetelepítéséért 1919-ben. In: *Soproni Szemle* 23. (1969) 2. sz. 97–106.; Hiller István: Egyetemünk és Sopron városa. In: *Herpay I.* (szerk.): *Mindnyájan voltunk egyszer az Akadémián...* Sopron, 1919–1969. EFE, 1970, 25–48.

⁹ Pl. Mastalírné Zádor Márta: Az erdészeti felsőoktatás története 2000-ig. In: *Az erdészeti felsőoktatás 200 éve I. k.* Sopron, 2008, 15–102.

¹⁰ Szemerey Tamás: A M. Kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia vázlatos története a Selmecbányáról való meneküléstől a soproni népszavazásig. In: *Soproni Egyetem*, 1996. szeptember, különszám, 2–19.

¹¹ ifj. Sarkady Sándor: A Bánya-, Kohó- és Erdőmérnök-hallgatók Ifjúsági Köre Sopronban (1919–1948). Sopron, 2017.; Tamási Miklós: Pillanat. A jegyzeteket, a tanulmányokat és az író életrajzát írta ifj. Sarkady Sándor. Sopron, 2018, 76.

¹² Hronský, Marián: Szlovákia elfoglalása a csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig. Honvéd Hagyományörző Egyesület, Budapest, 1993, 57.; Hronský, Marián: A második demarkációs vonal, valamint az 1919. június 12-ei szlovák–magyar végleges határ a cseh–szlovák javaslatok és követelések tükrében. <http://www.nogradhistoria.eu/data/files/186643960.pdf>, letöltés ideje: 2019. január 15.; Völgyesi Zoltán: „Impériumváltás” elleni tiltakozások a Felvidéken 1918 végén (II. rész), *Archivnet*, 17 (2017) 6, <http://www.archivnet.hu/imperiumvaltas-elleni-tiltakozasok-a-felvideken-1918-vegen-ii-resz>, letöltés ideje: 2019. január 20.

¹³ Miklós Ákos: A Felvidék elfoglalása 1918/1919 telén. Interaktív térkép. <http://mercator.elte.hu/~miklosakos/felvidek1918/> letöltés ideje: 2019. január 12.

¹⁴ Vozár, Jozef: Odstáhovanie vysokej banickej a lesnickej školy z Banskej Štiavnice a začiatok boja zaj ej obnovenie. (A bányászati és erdészeti főiskola elköltöztetése Selmecbányáról és a megújításáért indított harc kezdete). In: *Zbornik Slovenského Banského Múzea* 4 (1968), 101–124. (ford.: Csiba Lajos, OMK, 1972)

¹⁵ Stockmann, Viliam: *Dejiny lesnickeho školstva v Banskej Štiavnici*. Banská Bystrica, 2017.

hallgatóinak szemében idealizáltan, egyfajta „elveszett Paradicsomként” jelenik meg. A menekülés a hön szeretett ősi otthon elvesztésével fonódik össze. Az igazsághoz hozzá tartozik, hogy a főiskola évtizedek óta kereste a lehetőséget az elköltözésre, elsősorban Selmecebánya elmaradottsága, a bányaipar hanyatlása miatt.¹⁶ A költözés módja, oka volt igazán megrázó, a bizonytalanság és a hirtelen talajvesztés. A világháború sokkját éppen túlélte (túlnyomó többségben frontszolgálatot teljesített) hallgatók¹⁷ arra tértek „haza”, hogy nem tudják folytatni életüket, újra veszélybe kerül mindaz, amiért harcoltak.

Az irodalmi és levéltári források¹⁸ nyomán az események fő vonalának felvázolása mellett kitérünk néhány olyan részletre, melyek mind a mai napig kérdéseket vetnek fel.

Előzmények és a költözés első szakasza

1918. október 4-én a főiskola tanári kara a két nap múlva kezdődő tanévre készült a rendes tanácsülésen.¹⁹ A nyáron megválasztott Réz Géza rektor vezetésével tervezték, hogyan segítsék a frontról visszaérkező katonahallgatókat tanulmányaik folytatásában, a hadszíntéri szolgálat miatt keletkezett tanulmányi elmaradásaik pótlásában. Emellett a békeidő reményében készültek az intézmény 150. évfordulójának megünneplésére.²⁰

Az utolsó selmecebányai tanévet pozitív hozzáállással, de fenyegető légkörben kezdték meg. A „Nagy Háború” vége nem békét, hanem bizonytalanságot hozott: felerősödtek a nemzetiségi mozgalmak, a sok népet egyesítő Monarchia a vesztes oldalra került, a szét-hullás megkezdődött.²¹ A folyamatot a főiskola vezetése is érzékelte, ezért októberben karhatalom kirendelését kérték a Földművelésügyi Minisztériumtól a főiskola értékeinek megmentésére. Az országban egyre jobban elhatalmasodó belpolitikai káosz lekötötte a felettes hatóságok figyelmét is, a minisztérium a kérést nem teljesítette.²²

¹⁶ Vö. *Oroszi Sándor*: A Selmece-kérdés. Erdészettörténeti Közlemények LVI., 2003.

¹⁷ A hadszíntéren elesett katonahallgatókról bővebben ld. *ifj. Sarkady Sándor*: A Selmecebányai Főiskola hősi halott hallgatói (1914–1921). Sopron, 2014.

¹⁸ SoE KL, 1. Selmecebányai Erdészeti Tanintézet, Selmecebányai Bányászati és Erdészeti Akadémia iratai, 2. fond. Soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola Rektori Hivatalának iratai; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K. 184. Földművelésügyi Minisztérium, általános iratok; MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (a továbbiakban MNL SL), IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai.

¹⁹ SoE KL 1.a. 13. kötet: M. kir. Bányászati és Erdészeti Főiskola tanácsának tanácsülési jegyzőkönyve (a továbbiakban: BEF Tűjvk.), 1918. október 4.

²⁰ Az 1735-ben alapított bányatisztképző iskolát (Berg-Schola) 1770-ben fejlesztették Bányászati Akadémiává.

²¹ 1918. október 16-án IV. Károly király kiadta manifesztumát az Osztrák–Magyar Monarchia föderatív állammá alakulásáról, mely felerősítette az új államok formálódásának folyamatát. Beneš két nappal korábban jelentette be az ideiglenes csehszlovák kormány megalakítását, október 28-án pedig Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot.

²² *Lichner* 2004, 5.

1. kép. Selmeci látkép a Bányászati és Kohászati palota lépcsőjéről, 1910 körül
(Roth Gyula felvétele) (SoE Központi Levéltár, 407. fond)

Október végén a rektorátus felszólította az ifjúság vezetőit, hogy tegyék meg az előkészületeket a városi polgárőrség megalakítására, a város vezetőségével együttműködésben. A tisztként szolgált diákok nyugodtan reagáltak. Az őszirózsás forradalom híre október 31-én jutott el Selmecbányára: a tanári kar a hírek ellenére fenn szerette volna tartani az oktatás zavartalanságát. Másnap a katonai állomásparancsnokságot átvette a selmecbányai honvédcsoport parancsnoka, aki a rend fenntartásában a polgárőrség és a főiskolai ifjúság támogatását kérte. Az intézmény helyi szellemi elitben betöltött jelentőségét tükrözi, hogy a frissen megalakult városi magyar nemzeti tanács elnöke Réz Géza rektor lett.²³ November 2-án a hallgatóság polgárőrséget szervezett és felesküdt a Nemzeti Tanácsnak.²⁴ Másnap a főiskola vezetősége újra karhatalmi segítséget kért, eredmény nélkül, így a polgárőrségi feladatok mellett a hallgatókra hárult az intézmény védelme

²³ SoE KL 1.a. 13. kötet BEF Tüjkv. 1918. október 31., 1918. november 1.,

²⁴ Hiller 1970, 28.

2. kép. Erdészeti palota, Selmecbánya, 1910 körül (Roth Gyula felvétele)
(SoE Központi Levéltár, 407. fond)

is.²⁵ A hallgatóság és a tanszemélyzet együttműködését mutatja, hogy a polgárországban a hallgatók mellett a főiskola oktatói, dolgozói is szerepet vállaltak,²⁶ és az ifjúsági kör november 1-jei rendkívüli közgyűlésén a rektor elnökölt.

A cseh csapatok előrenyomulásáról folyamatosan érkeztek a hírek. November 10-én, a cseh csapatok határátlépésének hírére a hallgatók egy 10 tagú katonatanácsot alakítottak.²⁷ A következő hónapban a hallgatók biztosították a környék nyugalmát.²⁸ Erről 1919 januárjában így írnak a Földművelésügyi Minisztériumnak küldött előterjesztésben: „A főiskolának hallgatói majdnem kivétel nélkül hadviselt, tartalékos tisztek, kik mint egységes nemzetőrség, tanulás mellett nehéz szolgálatot tartva örködték a város és környékének rendje

²⁵ SoE KL 1.c. 24. doboz, 1593/1918.

²⁶ November 15-én jelentették be a tan- és segédzsemélyzet tagjainak belépését a polgárországba. SoE KL 1.c. 1675/1918.

²⁷ Hiller 1970, 28.

²⁸ A rend fenntartása áldozatokkal is járt: a nemzetőr Baumerth Károly erdőmérnök-hallgatót meglincselték Nagysápon. Hurtay György erdőmérnök-hallgató a korponai zavargásokban szerzett sérüléseket, végül a spanyolnátha győzte le. Mindkettejükről megemlékeztek a főiskolai tanácsüléseken, ma a hősi halottak között szerepel nevük. SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjvk., 1918. november 18., 1918. december 6.; ifj. Sarkady 2014, 93.

felett... ”²⁹ Tovább nehezítette a helyzetet, hogy október végén, áldozatokat is követelve, Selmecbányát is elérte a spanyolnátha-járvány.³⁰

Miközben a hallgatók szervezte polgárőrség vigyázta a nyugalmat, a város magyar nemzeti tanácsa jegyzőkönyvbe foglalta: Selmec- és Bélabánya magyar kell, hogy maradjon. A következő egy hónapban minden lehetőséget megragadtak a tiltakozásra: a december 10-én Jászi Oszkárnak küldött felterjesztésben a város által képviselt „óriási államvagyton” megóvására hivatkoztak, melynek része „*az ország egyetlen bányászati és erdészeti főiskolája pazar és legmodernebb berendezéseivel*”.³¹

A Rectori Hivatal november 10-én felhívást intézett a tanszékekhez a főiskolai értékes tárgyak biztonsága érdekében.³² A Pénzügyminisztérium november 14-én adott felhatalmazást a legértékesebb tárgyak és iratok megmentéséhez szükséges eljárás megtételére.³³ (3. kép) A későbbiekben a tanári kar erre a minisztériumi rendeletre hivatkozhatott, amikor a felettes hatóságok decemberben tényleges csomagolásra szólították fel a főiskolát.³⁴ Segítséget azonban egyszer sem adtak: a főiskola csak hallgatóira számíthatott. Ezért is rendkívüli az intézmény költözésének története, hiszen a hagyományos összefogás, a „selmeci szellem” jegyében maguk a hallgatók mentették meg az Alma Matert.

Az értéktárgyak csomagolását november 20-a körül kezdték meg a diákok, a hallgatói 10 fős katonatanács rendelkezésére. Popper József visszaemlékezése szerint: „... *az ifjúság elhatározta, hogy a főiskolának minden berendezését, műszereit, gyűjteményeit összecsomagolja és Budapestre szállítja. Történt ez pedig a professorok ellenkezése dacára, kik előbb rendeletet vártak, de a 10-es tanács magára vállalt minden felelősséget.*” A felszereléseket leltározva ládába csomagolták, a ládákat folyamatosan, őrség kíséretében, vonatokkal szállították Budapestre.³⁵

November 26-ától szüneteltették az előadásokat a főiskolán a spanyolnátha-járvány miatt. Az oktatást ezt követően nem tudták újra folytatni: a december 6-i főiskolai tanácsülésen Réz Géza rektor bejelentette Felső-Magyarország csehiek általi megszállásának lehetőségét.³⁶ A Pénzügyminisztérium az értéktárgyak mentésére, a tanszemélyzet és az ifjúság helyben maradására és a megszállókkal való együttműködésre szólította fel a

²⁹ A főiskola ifjúságának felirata Buza Barna földművelésügyi miniszternek, 1919. január 18. MNL OL K. 184. 2251. cs. A/4. 10032/1920. ad 53929/1919.

³⁰ Vö. SoE KL 2.c. 691/1922. A spanyolnáthába Popper visszaemlékezése szerint 5 hallgató halt bele. A főiskolán november 14-től, majd november 26-tól rendelték el rendkívüli szünetet. Vö. SoE KL 1.a. 13. kötet

³¹ Vö. *Völgyesi* 2017.

³² SoE KL 1.c. 24. doboz, 1644/1918.

³³ SoE KL 1.c. 24. doboz, 1687/1918.

³⁴ SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjvk, 1918. december 6. A távirat december 5-én érkezett meg Selmecbányára. SoE KL. 1.c. 24. doboz, 1820/1918.

³⁵ Vö. KL 2.c. 691/1922. 4. p. A tanári kar mentésére szolgáljon, hogy a helyzet korántsem volt egyértelmű: a Földművelésügyi Minisztérium maradásra és a cseh-szlovák tanácsokkal való együttműködésre szólította fel őket, az államvagyton mentése mellett. Ld. SoE KL 1.c. 24. doboz, 1757/1918.

³⁶ Ekkora már Vix alezredes, az antanthatalmak budapesti katonai missziójának vezetője jegyzékben követeli a magyar kormánytól a Felvidék kiürítését és átadását Csehszlovákiának. Vö. *Vitális* 2011, 134.

3. kép. Pénzügyminisztérium 1918. november 14-én kelt leirata, amelyben jóváhagyja az előadások szüneteltetésére tett intézkedéseket, valamint felhatalmazást ad a legértékesebb tárgyak és iratok megmentésére (SOE KL 1.c. 1687/1918.)

főiskolát. Ekkor már Budapesten tárgyalások folytak a főiskola elhelyezésének lehetőségéről. A tanárok célja az volt, hogy költözés esetén az oktatást mielőbb folytatni tudják, és a katonahallgatók számára már február 1-jétől tudják biztosítani a következő kurzust.³⁷

Az ifjúságnak azonban nem állt szándékában szót fogadni a minisztériumnak: „... december első napjaiban megjött a Minisztériumból az utasítás, hogy mindent csomagoljunk össze, mi pedig várjuk be a cseheket. Ezt azonban mi nem voltunk hajlandók megtenni. Elhátároztuk, hogy amint az értékeket elszállítjuk, mi is elvonulunk”.³⁸ Aggódtak családjaikért, és legfeljebb egy hónapig tartó, átmeneti állapotnak tartották a Selmecről való, kényszerű távozást.

A költözésből végül menekülés lett. Popper József visszaemlékezése hűen örökíti meg a történeteket, azonban a dátummal kapcsolatban nagy a bizonytalanság. Popper szerint december 13-ára elkészültek a csomagolással, elindították az utolsó vasúti szállítmányt, majd hírt kaptak arról, hogy a cseh katonaság megszállta Garamberzence vasútál-

³⁷ SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tüjvk. 1918. december 6. Ugyanezen a napon Hodža és Bartha Albert hadügyminiszter tárgyalása eredményeként megállapodás született az észak-magyarországi etnikai határhoz igazodó ideiglenes demarkációs vonalról, Magyarország és Szlovákia között. *Völgyesi* 2017.

³⁸ SoE KL 2.c. 691/1922, 4. p.

4. kép. Az Óposta (Hell-ház) épülete előtt gyülekeztek a főiskolai hallgatók, hogy elinduljanak új otthont keresni (Magyar Mezőgazdasági Múzeum archívuma)

lomását (5. kép), hogy ezzel elvágja a főiskolások menekülési útját: „... este 1/2 12 órakor érkezett meg a polgárőrség egy fontos jelentéssel, melyet Popper József vett át. A garamberzencei állomásfőnök telefon jelentése volt ez, amely így szólt: »Most a 10 órai személyvonattal 48 cseh katona és 3 tiszt érkezett Garamberzencére. A körmöci cseh zászlóalj reggelre szintén felvonul Selmec és Zólyom irányában. A most érkezettek még csak előőrsök, de céljuk a selmeci főiskolákat az összes vonattól elzárni, azért tanácsolom, ha jónak látják azonnal meneküljenek, de semmi szín alatt sem Garamberzencének. Hanem a körülbelül 25 km-re fekvő Hontnémeti irányában gyalog, de többet már nem mondhatok, mert a csehek figyelnek engem.«³⁹ A másnapra tervezett, vasúton való távozás helyett így éjjel 2 óra után indult a diákság gyalog és szekerekkel a hegyeken át, a kb. 25 km-re fekvő Hontnémetibe. Ott kiürítettek néhány vasúti teherkocsit, melyeket elfoglalva Vácon át, késő este érkeztek Budapestre. A hallgatók által elindított utolsó vasúti szerelvényt már nem engedték át a határon.⁴⁰ A főiskola később hivatalos úton tett lépéseket a vagonok visszaszerzésére, de azóta is ismeretlen a szállítmányok egy részének sorsa.

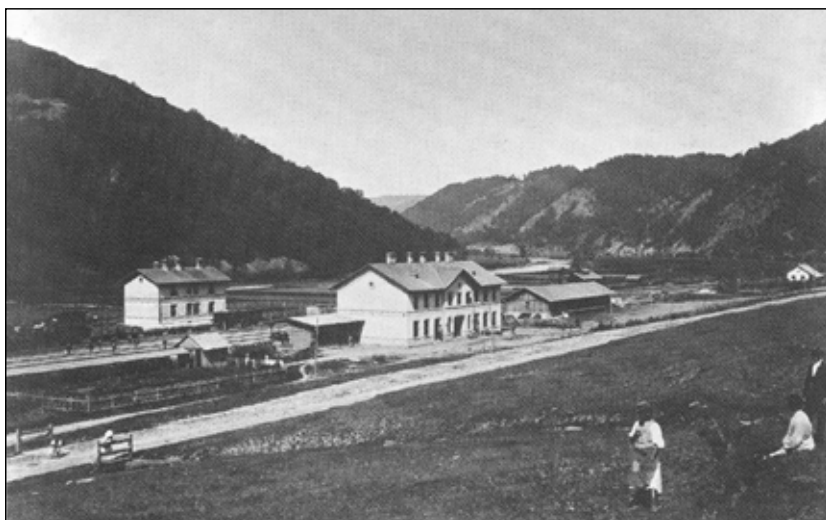
Az indulás dátumára a Popper József által rögzítetten kívül⁴¹ több változat ismert. Lichner József december 11-ére teszi a diákok távozását.⁴² Palla Zoltán egykori hallgató

³⁹ Uo.

⁴⁰ SoE KL 2.c. 691/1922; <http://www.sopron.hu/upload/varos/nepszavazas1921/Agfalva.html>, 2018. október 18.

⁴¹ Miklós Ákos az időpontokat a csapatmozgásokkal összevetve a december 13–14-i dátumot túl korainak tartja. Vö. Miklós Ákos: A selmcebányai főiskolai diákság exodusának és Selmcebánya elfoglalásának kérdése 1918/1919 telén (kézirat), 2018, 1–6. p.

⁴² Lichner 2004, 28.

5. kép A garamberzencei vasútállomás, a menekített javak átrakodásának színhelye
(Magyar Mezőgazdasági Múzeum archívuma)

viszsaemlékezése szerint december 20-án hagyták el a hallgatók Selmecet, lovas kocsikkal Garamberzencére mentek, onnan vonattal Vácra, majd haza.⁴³ Míg az előző két dátum korai, ez túl késői: Vozár szerint a költözésnek december 19-e előtt kellett megtörténnie, mert ekkorra a csehszlovák haderő már elfoglalta Zólyomot.⁴⁴ A költözés segítéséért 1921-ben, utólag jutalmat fizettek az abban részt vett hallgatóknak. A közreműködő hallgatók névsorát az Ifjúsági Kör állította össze: felterjesztésükben a költözés napja december 15., a névsor fejlécében viszont december 16. szerepel.⁴⁵ December 15-ét említi Fekete Zoltán, az erdőrendezéstani tanszék tanára is 1943-as visszaemlékezésében.⁴⁶ Ugyanakkor az eddig fellelt legkorábbi eredeti dokumentum, Réz Géza 1918. december 16-án kelt távirata szerint Garamberzencét december 14-én szállták meg: ennek alapján a menekülés legvalószínűbb dátuma december 14-15.⁴⁷

⁴³ Gál Péter József: A soproni hőskor (1919–1921). In: Soproni Egyetem, 1996. szeptember (különszám), 21–33.

⁴⁴ Vozár 1968, 109. A felszerelések elszállítása december 19-éig továbbra is folytatódott, a főiskolai tanács aznapi jegyzőkönyve alapján. SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjvk. 1918. december 19.

⁴⁵ SoE KL 2.c. 14. doboz, 904/1921. Az időpontokat először ifj. Sarkady Sándor tette közzé könyveiben: ifj. Sarkady 2017, 89. ill. Tamási 2018, 31. Az Ifjúsági Kör felterjesztésében szereplő dátum-ellentmondást megmagyarázhatja, hogy a csomagolás és az utolsó vagonok indítása az első napon, az éjjeli-hajnali menekülés pedig a második napon történhetett.

⁴⁶ Fekete Zoltán: Emlékezés. In: Bástyánk 3. évf. (1943) 12. sz., 1.

⁴⁷ A távirat szövege: „f ho 14-én grberzence alomast cseh csapatok megszaltak 2 vagonot lefoglaltak minden pilanatban varjuk a megszalast rez geza rektor”. MNL OL L 2899 Földművelésügyi Népbiztosság (A Népgazdasági Tanács V. Földművelésügyi Főosztálya) általános iratai, 1919, 30. csomó R7-R9. alapszámú iratok. Mikrofilmtári jelzet: X 67. 5453. tekercs. A/3. 182151/1918. Köszönet Homor Péternek a fellelt adatért.

Itt kell megemlíteni, hogy nem az összes hallgató távozott ekkor Selmecebányáról: 1919. január-februárban még mintegy 60 hallgató a városban tartózkodott, akiket a főiskola vezetése óvatos magatartásra intett, és próbált a megszállóktól megvédeni.

Selmecebánya megszállása – hogyan tovább?

1918 decemberében a cseh csapatok folyamatos előrenyomulással bevették a Felvidéket.⁴⁸ Az erősödő cseh-szlovák befolyást bizonyítja az is, hogy még a város katonai megszállása előtt, december 29-én Kövesi Antal prorektor⁴⁹ tájékoztatta a főiskolai tanácsot Selmecebánya város tanácsának véghatározatáról, melyben a főiskolai felszerelések elszállításának azonnali beszüntetését rendelik el.⁵⁰

A cseh csapatok csak 1919. január 2-án érték el Selmecebányát, a város teljes elfoglalása január 7-ére fejeződött be. Másnap keresték fel a cseh kormány képviselői⁵¹ a főiskola vezetését, hogy tárgyaljanak az átvételről. A jól felszerelt főiskola helyett azonban meglepetésükre kongó épületeket találtak. A bejárás után Réz Géza rektor a főiskolai tanácsal is tudatta, hogy a küldöttség szerint Felső-Magyarország, és így Selmecebánya 1918. augusztus 14-e óta a csehszlovák államhoz tartozik, ezért az értéktárgyak elszállítása jogtalan volt. A főiskola sorsával pedig a prágai összkormány foglalkozik.⁵² Másnap már a csehszlovák katonai bizottság járt a főiskolán, az átvétel ügyében. Ennek eredményeként a tanács elfogadta, hogy tiszteletben tartják a csehszlovák állam törvényeit, nem izgatnak ellene, de kijelentették, hogy a magyar államhoz tartozónak tekintik magukat.⁵³

1919 januárja és februárja a teljes bizonytalanság jegyében telt a főiskola számára. A tanári kar nagy része Selmeceben próbálta megőrizni a nyugalmat, és megalkuvás nélkül megtalálni az utat az ott maradt hallgatók és a főiskolai értékek megóvására.⁵⁴ A hallgatók

⁴⁸ A Pichon-féle demarkációs vonalat december 21-én húzták meg Magyarország és Szlovákia között. A terület teljes elfoglalása január 20-ára fejeződött be. Vö. *Vozár* 1968.

⁴⁹ Réz Géza rektor ekkor Szende Pál hívására Budapesten tartózkodott. SoE KL 1.c. 24. doboz, 1875/1918.

⁵⁰ *Lichner* 2004, 6.; SoE KL 1.a. 13. kötet: BEF Tűjkv. 1918. december 29. tanácsülési jegyzőkönyv: az elszállítást beszüntetik, de leszögezik, hogy az elszállítást nem a tanári kar határozta el, hanem a felsőbb hatóságok adtak rá utasítást (154 704/PM és 183 196/FM rendelet). A tanács kijelenti, hogy a főiskola felszerelésében eső károkért inentől a városi tanácsa a felelős.

⁵¹ A január 8-án a főiskolára látogató küldöttség tagjai: a Selmeceben bányamérnökként végzett Bohuslav Križko, a szlovákiai állami bánya- és kohóüzemekre a Minisztérium mellett létesített teljhatalmú Kormánybiztosság vezetője; dr. ing. Karel Šiman, erdőügyi főtanácsos és a prágai Földművelésügyi Minisztériumban az erdészeti iskolák főfelügyelője; ing. Štefan Janšák, a Közmunkaügyi Minisztérium előadója. SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjkv. 1919. január 8.

⁵² Uo.

⁵³ SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjkv. 1919. január 10.

⁵⁴ 1919. január 20-ára befejeződött a demarkációs vonal csehek általi elfoglalása: az országrész kikerült Budapest fennhatósága alól. A változást Selmecebányán is megéreztek: a csehszlovák kormány képviselői először alkukkal, később egyre határozottabb utasításokkal próbálta rávenni a tanári kart az együttműködésre. A próbálkozásokat a tanári kar a magyar államhoz tartozásra való hivatkozással visszautasította, kibúvókat keresett. Februárban már egyre nehezebb volt elkerülni a konfliktust: egymást

jelentős része Budapesten csoportosult, de sokan hazatértek. A tanári kar által delegált bizottság szintén a fővárosban tartózkodott, és a felettes hatóságoknál próbált előrelépést elérni, hogy mielőbb helyet találjanak a főiskolának, folytathassák az oktatást és a vizsgáztatást.⁵⁵ Mindeközben országos szinten is feszült és zavaros volt a helyzet: január 19-én hivatalosan is a Berinkey-kormány lépett az alig két hónapot kormányzó Károlyi-kormány helyébe, hogy aztán újabb két hónap után megbuktassa a Tanácsköztársaság. A főiskola elhelyezése csak egy volt a megoldásra váró számtalan kérdés közül.

A megoldás: Sopron

Január elején a főiskolai tanács még számos elhelyezési ötletéről tudott, szóba került többek között Kecskemét, Győr, Székesfehérvár, Gödöllő, Sopron, Miskolc, Keszthely, Ungvár, Hajmáskér és Kismarton is.⁵⁶ A budapesti tárgyalások során végül két lehetőségre szűkült az elhelyezés: a gödöllői vadászkastély⁵⁷ és Sopron. A főiskola képviselői és a hallgatók alapvetően Gödöllő mellett foglaltak állást, Budapesthez közeli fekvése és az épületek minősége alapján. Habár a főiskolai ifjúság Földművelésügyi Minisztériumhoz címzett levele szerint⁵⁸ a főiskolát Gödöllőn is szívesen fogadták volna, Sopront igen jól képviselték: a Minisztériumban a soproni származású Laehne Hugó földművelési államtitkár foglalkozott a kérdéssel. Emellett Thurner Mihály polgármester elkötelezett híve volt az iskolaváros eszméjének, Sopron jövőjét az oktatásban látta. Megválasztása után egy hónappal feliratot küldött a Földművelésügyi Minisztériumnak, melyben – akkor még csak középfokú – erdészeti szakoktatás Sopronba helyezését kérvényezte.⁵⁹ Az ott-honát vesztett bányászati és erdészeti főiskola Sopronba költöztetése minden korábbinál jobb lehetőség volt a város oktatási spektrumának szélesítéséhez.⁶⁰

Miközben januárban a diákok hangsúlyosan a gödöllői elhelyezést, és az oktatás mielőbbi megkezdését kérték először levélben,⁶¹ majd a budai Várban tartott tüntetés-

követtek a kisebb-nagyobb összeütközések az ott maradt hallgatók és a cseh katonák között. A főiskola egy részét lefoglalták a katonaság részére. Vö. SoE KL I.a. 13. kötet, BEF Tűjvk. 1919. január 24 – március 1.

⁵⁵ Megjegyzendő, hogy ekkor még mindenki csak ideiglenes áthelyezésről beszélt.

⁵⁶ SoE KL I.a. 13. kötet, BEF Tűjvk. 1919. január 13., 1919. február 2. Megjegyzendő, hogy a korábbi években a főiskolai tanács által leginkább támogatott budapesti elhelyezés mellett jó eséllyel indult Temesvár és Kassa (vö. Oroszi, 2003, 55–58. p.), de 1919 elejére az erdélyi elhelyezés lehetősége bizonytalanává vált.

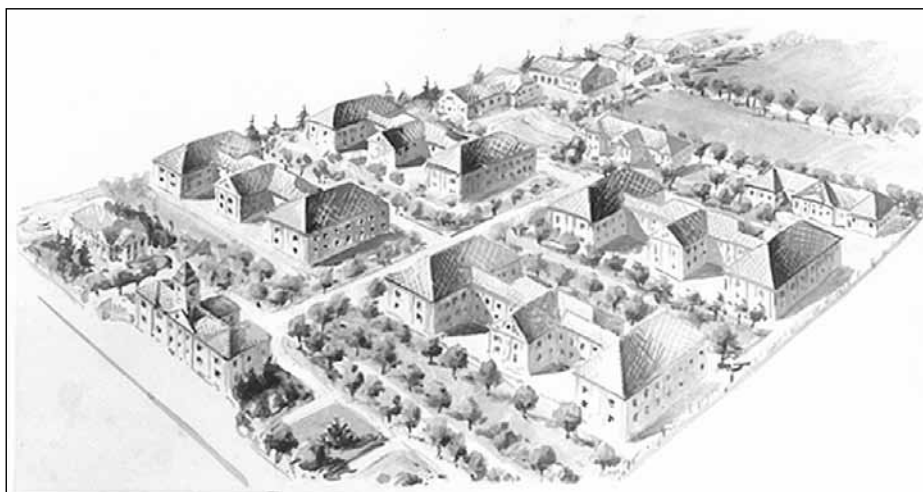
⁵⁷ A gödöllői elhelyezés lehetőségéről már 1918. december 18-án cikkeztek a sajtóban. Vö.: A gödöllői királyi rezidencia sorsa – Nem tudószanatórium, hanem erdészeti főiskola lesz. In: Köztársasági újság, 1918. december 18. 6. p.

⁵⁸ MNL OL K. 184. 2251. csomó, A/4. 10032/1920. ad. 53929/1919.

⁵⁹ 1918. szeptember 10-én kelt felirat. MNL OL K. 184. 1803. csomó, A/3. 135846/1919.

⁶⁰ A Soproni Napló szerint Thurner december óta munkálkodott a főiskola megszerzésén. Ld. Soproni Napló, 23. évf. (1919) 29. sz., 2. p.

⁶¹ Vö. MNL OL K. 184. 2000. csomó A3. 50507/1919. ill. 2251. csomó, A/4. 10032/1920. ad. 53929/1919.

6. kép. A soproni Károly laktanya távlati képe (Sterbenz Károly grafikája)
(SoE Központi Levéltár képgyűjtemény)

sel is,⁶² a soproni helyi sajtóban a főiskola Sopronba helyezéséről cikkeztek.⁶³ Thurner február 4-én tett részletes, igen megalapozott felterjesztést⁶⁴ a Pénzügyminisztériumhoz, a Földművelésügyi Minisztériumhoz és a Honvédelmi Minisztériumhoz, melynek eredményeként három nappal később a földművelésügyi miniszter megvizsgálta a soproni Károly laktanyát a hadügyminiszter kiküldöttjeivel, hogy alkalmas-e a főiskola céljaira. A bejárás a polgármester képviselte a főiskola és a város érdekeit.⁶⁵ A bejárás után, február 13-án a hadügyminiszter átiratban értesítette a földművelésügyi minisztert, hogy a Károly laktanyát (6. kép) ideiglenesen rendelkezésre bocsájtják a főiskola elhelyezésére.⁶⁶ Az intézmény érdekében Budapesten tárgyaló tanárok ekkor még egyáltalán nem tekintették elveszítettnek a gödöllői lehetőséget, habár Vitális István naplójában feljegyezte, hogy Arató Gyula földművelésügyi miniszteri tanácsos szerint a minisztertanács döntött Sopron mellett.⁶⁷

⁶² A január 26-i tüntetésen a hallgatókat Károlyi Mihály elnök és Berinkegy Dénes miniszterelnök fogadta, és ígéretet tett arra, hogy a főiskolát ideiglenesen a gödöllői hajdani vadászkastélyban helyezik el. *Viczián János: Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken, 1914–1919.* Budapest, ELTE Levéltár, 2002, 236.; *A selmeczi erdészeti és bányászati főiskolai hallgatók tüntető felvonulása.* In: *Az Újság* 1919. január 28., 6. p.

⁶³ *Erdészeti Akadémia Sopronban.* In: *Soproni Napló* 23. évf. (1919) 22. sz. január 28. 3. p.; *Sopronba hozzák-e a selmeczbányai főiskolát?* In: *Sopronvármegye*, 1919. január 29. 3. p.

⁶⁴ MNL SL IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, 31/1919. Bányászati és Erdészeti Főiskolával kapcsolatos iratok, 2538. sz.

⁶⁵ MNL OL K. 184. 2251. csomó, A/4. 10032/1920. ad. 52123/1919.

⁶⁶ MNL OL K. 184. 2251. csomó, A/4. 10032/1920. ad. 52536/1919.

⁶⁷ *Vitális* 2001, 139.

Selmecebányán az ott maradtak egyre fenyegetőbb helyzetbe kerültek,⁶⁸ mialatt Budapestén tárgyalások sorozatát folytatták a tényleges elhelyezésről. Az intézmény elhelyezésének megoldását Kaán Károly is a szíven viselte: eleinte a tanári kar kérését, a gödöllői elhelyezést pártolta. Réz Géza rektor azonban a sok bizonytalan tényező miatt attól tartott, hogy minden lehetőséget elvesztenek, ezért az első tárgyaláson habozva válaszolt a hely kérdésére, és csak később állt ki a határozottan Gödöllő mellett.⁶⁹ Utólag feltételezhető, hogy a kérdést ekkor már eldöntötték a háttérben, emellett Thurner Mihály szoroson nyomon követte az eseményeket, és minden tőle telhetőt megtett a Sopronba helyezésért.⁷⁰ A tárgyalásoknak köszönhetően február 24-én, Selmeceben már a Sopronba költözéshez szükséges intézkedésekről tárgyalt a tanári kar, néhány nappal később Budapestén is egyeztették a részleteket a minisztériumban. A főiskola ideiglenes Sopronba helyezéséről a földművelésügyi miniszter 1919. március 1-jén (a pénzügyminiszterrel egyetértésben) kelt 52 935/I-A-3. sz. átiratában rögzítették, és egyúttal elrendelték a költözés azonnali megkezdését.⁷¹ (7. kép)

A tanárok első csoportja március 4-én érkezett meg Sopronba, Réz Géza rektor vezetésével.⁷² Thurner Mihály tudta, hogy a laktanyában nem tudnak elegendő szállást biztosítani az összes hallgatónak, a tanároknak és családjaiknak, ezért felhívást tett közzé Sopron lakosságához, melyben lakások, szobák felajánlására kérte a polgárokat.⁷³ A sajtó is támogatta a főiskolások befogadását, mai szóval úgy mondanánk: népszerűsítő írásokat jelentettek meg.⁷⁴ Március 15-ére a csehszlovák illetékes minisztérium is engedélyezte a főiskola tanszemélyzetének elvonulását,⁷⁵ a tanárok utolsó csoportja április 26-án hagyta

⁶⁸ A hallgatók és a megszálló katonaság újabb összeütközésbe került. A cseh katonai parancsnok válaszul a főiskolát bezáratta és elrendelte, hogy minden, Selmecebányán tartózkodó, nem helyi illetőségű személy 24 órán belül távozzon a városból, különben Brünnebe internálják. SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjvk. 1919. február 19.

⁶⁹ „bizony attól félek, hogy olyan útra tartunk, melynek könnyen az lesz a vége, hogy sem Gödöllőt, sem Sopront nem kapjuk meg, s maradunk ismét két szék között a földön.” SoE KL 1.a. 13. kötet, BEF Tűjvk. 1919. május 3.

⁷⁰ A február 21-i értekezlet után „a soproni polgármester telefonon hívta fel a soproni alezredest, hogy a katonaságot 8–10 nap alatt őrítse ki a Károly Kaszárnyából.” *Vitalis* 2001, 141.

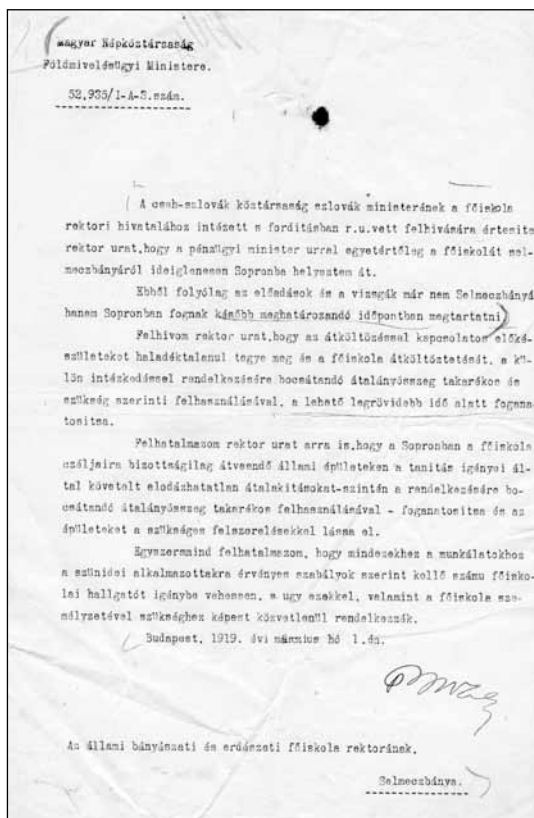
⁷¹ *Mastalírné* 2008, 51.

⁷² *Hiller* 1970, 32.

⁷³ A felhívást a Sopronvármegye 1919. március 5-i számában is közzétették. MNL SL IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai, 31/919. Bányászati és Erdészeti Főiskolával kapcsolatos iratok, 5231/919.

⁷⁴ A selmecebányai főiskola már megkezdte a Sopronba költözést. In: Sopronvármegye, 1919. március 5.; Jönnek a selmeci főiskolások. In: Soproni Napló, 1919. március 8.; Egy kis ízelítő a selmeci diákéletből. In: Sopronvármegye, 1919. március 8.

⁷⁵ A távozás nem ment könnyen. Lehoczky kormánybiztos először a tanárok fizetésének folyósítását szüntette be, majd a főiskolai felszerelések elszállítását tiltotta meg. Az útlevelek kiadásának intézésében Križko kormánybiztos segített: ezek birtokában a tanárok áprilisban kezdhették meg személyes tárgyaik elszállítását. *Lichner* 2004, 15.; *Vozár* 1968, 114.

7. kép. Buza Barna földművelésügyi miniszter rendelete a főiskola áthelyezéséről (1919. március 1.)
(SOE KL 2.c 146s/1919.)

el Selmecebányát.⁷⁶ Az oktatást alig két nap múlva, 1919. április 28-án kezdték meg a Károly laktanyában, összesen 326 beiratkozott hallgatóval.⁷⁷

A Bányászati és Erdészeti Főiskola történetében új fejezet nyílt Sopronban: a kezdeti nehézségek ellenére hamar valódi otthonra lelt itt az intézmény. Az oktatási célokra csak szükségmegoldásként elfogadható Károly-laktanyából 1922-ben költözhettek át a volt Honvéd Főreáliskola épületcsoportjába,⁷⁸ amely ma is a Soproni Egyetem központja. A költözés történetének kutatása még nem zárult le: számos kérdés áll nyitva, többek között a költözés napja, a lefoglalt vagonok sorsa, melyek tisztázásában további levéltári források felkutatása és feltárása nyújthat segítséget.

⁷⁶ Hiller 1970, 32.

⁷⁷ SoE KL 2.c. 1. doboz, 353/1919.

⁷⁸ Részletesebben ld. többek között Hiller 1969, 37.; Mastalírné 2008, 51–52.

Az írás címe a végzetszerűsége mutat, arra, hogy elkerülhetetlen meghajolni a kiszabott sors előtt. A fátum azonban úgy is felismerhető, mint ok-okozati tényezők determinált szövevénye, melynek nemcsak elszenvedője, hanem – cselekedetei révén – egyúttal része is a sorsát maga formáló ember.

A selmeczi főiskola menekülésében kétségkívül volt valami végzetszerűség, ha végiggondoljuk, hogy a tanárokat és diákjaikat újabb és újabb fenyegetettségeknek tette ki a történelem. A felvidéki cseh megszállás után ismét területi bonyodalmak közepébe pottyantak a Selmecről átköltözők, az is igaz azonban, hogy ezen a helyükön már nem a kérlelhetetlen végzet által kiszabott sors határozta meg a jövőjüket. A főiskolások a történelmi idő sodrásában sodródás helyett maguk is felkeltek, hogy megmérkőzzenek alma materük új székhelyének megtartásáért.¹ Mindennek szükségszerűségéből azonban 1918 végén és 1919 elején még aligha látszott valami.

1918 sorsdöntő novemberének legelején a cseh katonai egységek már az országban portyáztak. Noha a menekülés – különösen a Magyarország melletti elkötelezettségükről ismert politikusok és középosztálybeli hivatalnokok menekülése – már ekkor megkezdődött, a helyzet nem tűnt eleve elrendeltnek. A Felvidék legnagyobb városaiban, Pozsonyban, Kassán szociáldemokrata munkások indultak harcba a csehek ellen, néhány zászlóaljnyi magyar katonát pedig a hadügyminiszter is a térségbe rendelt. Magyar csapatok visszafoglalták Zsolnát, Ruttkát és a szlovák nemzeti politika központját, Túrócszentmártont. Elszakadáspárti szlovák politikusok taktikai okokból késznek mutatkoztak tárgyalni is. December 3-án azonban az antant szövetségesek jegyzékben követelték „Szlovákia” kiürítését, és a rövidesen megtízszereződő cseh megszálló katonaság átvette az uralmat a felbomló magyar hadseregtől. A kormánynak ellenállásra nem, csupán a kiürítésre futotta az erejéből. A körülbelül kétezer vagonra való áru, ipari felszerelés és fegyver mellett a selmecbányai főiskolának is útra kellett kelnie.²

Jól ismert tény, hogy a szóba került helyszínek között volt Gödöllő és Budapest. A fővárosban kiszemelt Hadik laktanyával azonban volt egy bökkenő. A Pogány József által vezetett omnipotens katonatanács nem volt hajlandó egy négyzetmétert sem átadni oktatási célokra. Gödöllő alkalmas helynek tűnt, a kormány és a hallgatók is támogatták, ám Laehne Hugó, a Földművelésügyi Minisztérium soproni kötődésű államtitkára és Thurner Mihály polgármester igyekeztek rávenni az érdekelteket, hogy Sopront jelöljék ki az intézmény ideiglenes székhelyéül.

¹ Ld. *ifj. Sarkady Sándornak* a Soproni Szemle jelen számában megjelent tanulmányát.

² *Hatos Pál*: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó, hn. 2018. 33–335.

Laehne Hugó államtitkár

Amikor a minisztertanács 1919. március 8-i ülésén³ arról döntött, hogy a Selmebányai Bányászati és Erdészeti Főiskolát áttelepíti Sopronba, egyetlen érv sem szólt a város mellett, sem ellene, legalábbis ami Sopron lehetséges elvesztését, vagy ellenkezőleg, Magyarországnak való megtartását illette. Igaz, hogy a háború után, a békekonzferencia idején Európa számtalan helyén forrt a levegő. Miért lett volna ez másként Nyugat-Magyarországon? Annak a lehetősége azonban akkor még csekélynek látszott, hogy a két egykori társországot, Ausztriát és Magyarországot egymás kárára elégitik a győztes hatalmak.

Pedig éppen a döntés napján, március 8-án tárgyalt Párizsban a csehszlovák ügyek tanácsa a nyugat-magyarországi határtérségről, miután Tomáš Masaryk és Eduard Beneš még februárban előterjesztette a területre vonatkozó cseh és délszláv igényeket. Ezek egy olyan területsáv létrehozására vonatkoztak, amely sáv (korridor) az északi és déli szláv területek összeköttetését volt hivatott biztosítani. Noha a bizottság azt a határozatot hozta, hogy elveti a csehek által javasolt területi megoldást, és inkább a csehszlovák–jugoszláv

³ Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Minisztertanácsai jegyzőkönyvek. A MNL iratairól készült digitális másolatok – W szekció. W12. 1919 03.08. ülés. Javaslat a selmebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola cseh megszállás miatt Sopronba való áthelyezésére, és e célra 500 ezer korona hitel kérésére (PM).

gazdasági kapcsolatok szerződéses alapokra helyezését támogatja⁴ (magyarán tehát megvétózta a javaslatot), a probléma csak átmenetileg került le a konferencia napirendjéről.

Bécsben akkor már hetek óta folyt az a kampány, mely a nyugati magyar határtérség átcsatolása iránti osztrák követeléseknek adott nyomatékot. Ennek csúcspontja március 2-án volt, amikor a népszínházi daraboknak otthont adó, 700 főt befogadó Kolosseumban tartott gyűlés végeztével több ezer ember tüntetett a Ringen és a Schwarzenberg téren, hogy a Deutschwestungarnra elkeresztelt térséget Ausztriának követelje.⁵ A határ magyar oldalának lakói pedig rövidesen szintén turbulens események elé néztek. A Bécsben állomásozó antant-megbízottak is növekvő aggodalommal, egyszersmind nyitott szemmel figyelték (amit részben saját vezetőiknek köszönhetnek), hogyan lehetetlenedik el a polgári demokratikus berendezkedésű Magyarország, és hogyan vergődik a Kun Béla külügyi népbiztos által dirigált magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásáig. A Tanácsköztársaság kikiáltása mindenestre a párizsi tárgyalások menetét, sebességét, és az osztrák delegáció tárgyalási stratégiáját is befolyásolta.

Ebben a helyzetben meglepő lehet, hogy a Berinkey-kormány ülésén nem merült fel Sopron helyzetének bizonytalansága. Úgy látszik, Thurner polgármester volt az egyetlen, aki a város magyarságának megszilárdítását az érvei között szerepeltette. Sopront az 1910-es népszámlálás adatai alapján 44,2 %-ban lakták magyarok és 51,1 %-ban németek. 1920-ban ugyanezek az arányok 48,8 % illetve 48 % körül alakultak,⁶ vagyis nőtt a magyarok száma, de a bécsi kormánykörökben nem kellett hosszan keresgélni, hogy megtalálják a Nyugat-Magyarország megszerzését alátámasztó legkézenfekvőbb (igaz, nem a leghatékonyabb) etnikai indokot. A viszonylag csekély jelentőségű nyugat-magyarországi terület hovatartozásának kérdése mindenestre épp a döntés napjaiban kezdett a közép-európai stabilitás figyelemkeltő kérdésévé fejlődni.

Archibald Cary Coolidge, az amerikai békeküldöttség tagja már hónapokkal a kérdés Párizsban történő felbukkanását megelőzően, 1918 végén tanulmányozta a környék etnikai viszonyait. Coolidge nem volt járatlan az európai, azon belül a közép-európai problémákban. Párizsban, Berlinben és Freiburgban tanult, 1908 óta pedig a Harvardon oktatta Kelet- és Közép-Európa történelmét. A széles ismeretekkel rendelkező szakértő a „túlnyomóan németek által lakott, magyarokkal és horvátokkal kevert lakosságú” terület Ausztriához csatolásáról küldött jelentéseket a konferenciára, ahol így Wilson elnöknek

⁴ A csehszlovák ügyek bizottsága ülésének jegyzőkönyve, Párizs, 1919. március 8. iratszám 97. In *Berlin, Jon D.* (szerk.): Akten und Dokumente des Außenamtes (State Department) der USA zur Burgenland-Anschlussfrage. 1919–1920. Burgenländische Forschungen. Burgenländische Landesarchiv Heft 67., Eisenstadt, 1977.

⁵ *Schlag, Gerald*: Aus Trümmern geboren...Burgenland 1918–1921. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (WAB) Band 106., Eisenstadt, 2001. 230.

⁶ A magyarországi németesség 83 %-a falun élt a két világháború között. Közülük kb. 40 % a Bakony, Vértes, Pilis, Budai hegység által határolt területen, 35 % a Délkelet-Dunántúlon, és csak 11 % a Nyugat-Dunántúlon. A városok közül viszont Sopronban volt a legmagasabb a németek aránya (a korszak végén 41,6 %). Kőszegen, 19,8 %, Magyaróváron 14 % volt a német kisebbség számára.

Archibald Cary Coolidge

módja lett megismerkedni a kérdéssel.⁷ A Coolidge-féle szakértői csoportoknak pedig volt szerepük a békeszerződések szövegeinek elkészítésében, ha olyan javaslatokat produkáltak, amelyeket nem oltottak ki az előzetes békekoncepció elgondolásai, és beilleszthetők voltak a végleges dokumentum szövegébe. Az osztrák–magyar határ esetében erre jó esélyek voltak.

A térségben tizenötödmagával dolgozó Coolidge 1918 karácsonyát már Bécsben töltötte, a következő év januárjának közepén pedig Budapestre érkezett. Szorgalmasan küldött jelentései nem tanúskodtak egyoldalú osztrák-pártiságról, inkább a legitim magyar és osztrák érveket sorakoztatták fel, igaz, a serpenyőben ez utóbbiak voltak a súlyosabbak. Coolidge amerikai lévén elsődlegesen az emberek véleményére és a gazdaság által diktált igényekre alapozta a véleményét. Kiindulásképpen azt fogalmazta meg az amerikai tárgyalók számára, hogy ha megoldatlanul hagyják a problémát, azzal komolyan árthatnak a két ország kapcsolatának. A megoldás viszont az önrendelkezés elvének megfelelően, és a stabilitás valamint a biztonság szavatolása miatt – meggyőződése szerint – Ausztria javára kell, hogy megszülessen.

Noha Coolidge jelentéseiről Thurnernek halvány sejtelme sem lehetett, azt érzékelté, hogy többszáz magyar érzelmű és (ezt már mi tesszük hozzá) frontszolgálati tapasztalattal

⁷ Schlag 2001, 234.

rendelkező hallgató jót fog tenni Sopron magyarságának, sőt ha a helyzet úgy adódik, használható is lesz területvédő mozgalmak bázisaként.

A kormányt ekkoriban még nem izgatta Nyugat-Magyarország sorsa, sokkal kézenfekvőbb volt, hogy a szociáldemokrata osztrák kancellár, Karl Renner szót ért majd a függetlenségi, polgári radikális és szociáldemokrata magyar kormánykoalícióval, és Ausztria a magyar külpolitika legközvetlenebb partnere lesz a későbbiekben. (Ebben nem is tévedtek.) A Sopronba költöztetésről szóló kormánydöntés mögött más szándékok húzódtak meg, mintsem az, hogy a nyugati határtérség legfontosabb városának etnikai térképét nemzetibbre színezzék.

A stabilizálódásban érdekelt valamennyi épeszű politikus számára világos volt, hogy a forrongó fővárosra és közvetlen környékére nem jó bizonytalan egzisztenciájú tömeget ráereszteni. A cél az volt tehát, hogy a hónapok óta instabil belpolitikai helyzetet ne érezzék még tovább azzal, hogy a hontalanná lett selmeci főiskolásokat az ország szívében várakoztatják. 1918–1919 fordulóján jóval kisebb kockázatot jelentett, ha a jelenében fenyegetett, jövőjében ingatag, már-már tömegnek számító társaságot Budapesttől minél távolabb helyezik el.

Természetesen a befogadók oldalán is szükség volt a maximális támogatásra, ami Thurner polgármester részéről adott is volt. Amellett, hogy a főiskola – szavaival: „védőbástyát” jelentett a magyarság számára – világos volt, hogy egy felsőoktatási, távlatilag egyetemmel fejleszthető intézmény gazdasági prosperitást is hoz a városba. Erre több szempontból is szükség volt, amiből egyet biztosan lehetett tudni: Sopron gazdasági fejlődése már jóval a háborút megelőzően, a századforduló idején megtorpant. Azt még a legpesszimistábbak sem láthatták előre, hogy a békeszerződés után elveszik a fél megye, a fél vonzáskörzet, a piacok forgalma csökken, az üzletek egy részére pedig átmenetileg vagy végleg lakat kerül. Ellenkezőleg: egyelőre, a háború után ellátási nehézségekkel kellett szembenézni, amit csak súlyosbított 500-600 hallgató letelepítése.

A döntés, noha hosszú távra szólt (ne tévesszen meg bennünket az ideiglenességre való minduntalan utalás, hiszen az minden kikényszerített helyzet kötelező penzuma, aminek elhagyása egyet jelent a kialakult status-quo, esetünkben a Kárpát-medencei helyzet de facto elismerésével), középtávon is hasznot hozott.

Mindent összevetve azt mondhatjuk, hogy a főiskola Sopronba telepítése egy köldöknéző kormányzati politika és egy annál távolabbra tekintő, szélesebb horizontú helyi politika kombinációjának eredményeképpen történt meg, mely közül az utóbbi nem engedte, hogy a fátum itt is beteljesedjék, és ebben a selmeciek közreműködésére is számított és számíthatott. Arra a kérdésre, hogy mi lett volna a főiskola sorsa, vagy miként alakul a város jövője, ha mindez nem így történik, magára valamit adó történész nem válaszol. Mindazonáltal érdemes elgondolkozni rajta.

A selmeci főiskola áttelepítése már a megvalósulást megelőzően hosszabb időre visszanyúló viták tárgya volt a hazai felsőoktatásban és oktatáspolitikában.² A sokszereplős elképzelésben az érdekelt felek, így az Országos Erdészeti Egyesület az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület igyekeztek optimális megoldást keresni. A problémakör súlyát és szerteágazó voltát, a kérdés hierarchizáltságát érzékelteti, hogy a főiskola diáksága is megoldást kezdeményezett. Selmecbányán, 1918. július 22-én, Sommer János, a főiskolai Ifjúsági Kör elnöke és Szegedi István tartalékos hadnagy, a főiskolai Ifjúsági gyűlés megbízásából folyamodtak a magyar kormányhoz a nagy hagyományú oktatási intézmény megnyugtató elhelyezése érdekében.³

A Tanácsköztársaság idején a menekült oktatási intézmény elhelyezésére Gödöllő neve merült fel. A főiskola tanácsa hosszan hezitált a Gödöllő vagy Sopron alternatíván. A tanács tagjai között voltak olyan személyek, akik egyértelműen Sopron mellett foglaltak állást. A kortárs belügyi dokumentumok is bizonytalannak érezve eme tervezet megvalósulását jelezték, amennyiben ez mégsem történne meg, úgy alávetik magukat a Magyar Népköztársaság, még korábbi, 52.935. sz. rendeletének, amely ideiglenes székhelyként Sopront jelöli meg. A főiskolai tanács jelen ismereteink szerint ilyen írásos javaslatot nem tett, de a tagok egy része egyértelműen Sopron mellett foglalt állást.

Az oktatási intézmény áttelepítéséről és az áttelepülés időszakáról egy immáron Sopronban, 1921. szeptember 4-én, Jankó Sándor rektor nevében keletkezett memorandum a következőképpen emlékezett meg:⁴ „*Harmadfél éve működik Sopronban a selmecbányai m[agyar] kir[ályi] bányászati és erdészeti főiskola, ahová – miután eredeti székhelyéről a cseh invázió folytán menekülni volt kénytelen 1919 április havában ideiglenesen és abban a bizakodó reményben helyeztetett át, hogy az ország területi épségének akkoriban rövidesen várt helyreállítása nyomán ismét el fogja foglalhatni mintaszerűen berendezett ősi otthonát. Az ideiglenes székhely megválasztásánál a tanítás folytonosságának minden áron való sürgős biztosítása volt irányadó.*”⁵

¹ A szerző szeretné megköszönni Bartha Dénes professzor úr és Bende Attila tanácsait.

² Az áthelyezés problematikájáról: Oroszi Sándor: A Selmec kérdés. In: Erdészettörténeti Közlemények 56. (2003) 80.

³ A Sopronba helyezést részletesen tárgyalja Sági Éva: Selmec 100 emlékkonferencián elhangzott Selmectől Sopronig előadása, „A Bányászati és Erdészeti Főiskola átköltözése Selmecbányáról Sopronba”, illetve az előadás írásos változata a Soproni Szemle jelen számában.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Belügyminisztérium levéltára, K 636 1921-17-82467.

⁵ Lásd a 4. sz. jegyzetben hivatkozott ügyiratot.

Thurner Mihály polgármester

A modern Sopron vitathatatlanul legnagyobb formátumú városvezetője dr. Thurner Mihály (1878–1952) polgármester volt.⁶ A történeti köztudat érdemei között egyaránt számon tartotta a népszavazás sikeres lebonyolítását, Sopron magyar államtestben történő megtartását, valamint a selmeci főiskola városba telepítését. A polgármester ez ügyben már 1919. március 3-án felhívással fordult Sopron lakosságához. Ugyanis a kormány (valójában a minisztertanács) úgy döntött, hogy Selmecbánya megszállása által hontalanná vált magyar bányászati és erdészeti főiskolát Sopronba helyezi át. A főiskola tantestülete és 5-600 fős hallgatói kara kerülne ekkor sürgős soproni elhelyezésre. Ezért a polgármester a város mindazon polgárait felkérte, akiknek akár a Lőverekben, akár a városban bútorozott üres szobájuk, lakásuk lenne, azokat minél előbb személyesen vagy levelezőlapon a városi erdőhivatalnak jelentsék be, feltüntetve, mekkora a felajánlható szoba, és mely időponttól lehetne azt igénybe venni.

Kérését az ide települő főiskola városfejlődés szempontjából is nagy jelentőségével indokolta: *„Ezen egyetem jelleggel bíró főiskola ide helyezésével városunk kulturális és gazdasági fellendülése hatalmas lépést tesz előre és ezért – apellálva polgárainknak városunk iránt mindenkor tanúsított szeretetére és áldozatkészségére felkérem őket, hogy lakásoknak*

⁶ Thurner Mihály életútjára és tevékenységére máig a legteljesebb modern publikáció: Tisztemben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni. A 120. éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Szerk.: *Turbuly Éva*. Sopron, 1998. Sajnálatos, hogy az 1990-es évek tanulmányait követően az egész életpályát átfogó, modern biográfia máig nem született, miképpen Thurner várospolitikai szempontból is figyelemre méltó beszédei sem nyertek kiadást.

minél tömegesebb felajánlása által a főiskolának elhelyezésében kezemre jární szíveskedjenek, valamint arra is, hogy városunk ez új lakóival szemben a legmesszebbmenő előzékenységet és jóindulatot tanúsítani szíveskedjenek, hogy ezáltal nekik a Sopronban tartózkodást kedvessé tegyük és őket hozzánk kötni sikerüljön... ”⁷

Sopron város Intéző Bizottsága 1919. április 29-i ülésében tárgyalta a földművelésügyi népbiztos leiratát, amely elrendelte a selmecebányai főiskola diákjainak elhelyezését.⁸ A város és annak vezetése később is ragaszkodott főiskolájához. Midőn 1921-ben felmerült, hogy a főiskola esetleg Pécsre, vagy Egerbe kerül áthelyezésre, Thurner Mihály polgármester személyesen járt közben a belügyi tárcánál, a Közoktatásügyi, Honvédelmi, Földművelési és Pénzügy Minisztériumoknál, továbbá személyesen kérte gróf Klebelsberg Kunó, valamint Kaán Károly államtitkár segítségét az iskola megtartásához.⁹

A polgármester és a város lobby tevékenysége ellenére a forrásfeltárás jelen szakaszában is valószínűsíthető, hogy az felsőoktatási intézmény elhelyezése, és az ezzel kapcsolatos minden döntés valójában Budapesten, miniszteriális szinten történt. Ugyanakkor a polgármester előzetes számításokkal, becslésekkel is készült az akadémia Sopronba telepítésére. Egy, a pénzügyminiszterhez, a földművelésügyi miniszterhez, és a honvédelmi miniszterhez címzett memoranduma szerint Thurner polgármester nagyon szisztematikusan végiggondolta a főiskola Sopronba telepítését és előzetes számításokat, becsléseket folytatott az ide telepítés épület igényére. Thurner számításai szerint a tanári és a segéd tanszemélyzet 39 főből áll, akik a hozzájuk tartozó családtagokkal együtt 107 főt tesznek ki. A főiskola adminisztrációs személyzete 14 családfő mellett számításai szerint további 34 családtagból áll. A főiskolával szoros kapcsolatban álló központi erdészeti kísérleti állomásnál az alkalmazottak száma, családtagjaikkal együtt 35 főt tenne ki. Felsorolásában kiemelte, hogy nem számította hozzájuk a háztartási alkalmazottakat, a cselédeket, tehát úgy véli, hogy a főiskola aktív személyzete, családtagokkal együtt 176 főt is elérhetné. A főiskola mint intézmény elhelyezésére a selmeci anyaintézményből kiindulva hivatali, tan- és egyéb helyiségként 59 terem és 55 szoba biztosítását látja szükségesnek. A hallgatóság évi normális száma évi 500-700 fő között váltakozik. Az 1920/1921-es tanévben ez a szám 400 fő volt.¹⁰

A döntési mechanizmus Budapestre koncentrállódását érzékelteti az alábbi eset is. Sopron város 1922. augusztus 11-i közgyűlésében napirendre vették a bányászati és erdés-

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr Moson Sopron Megye Soproni Levéltára (= MNL GyMSM SL), Sopron Város Levéltára Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, IV/31/ 1919. Thurner Mihály felhívása, Sopron, 1919. március 3.

⁸ MNL GyMSMSL XVI. 51.Sopron Város Intéző Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve 1919. ápr. 24 – 1919. aug. 1., Nr. 104.

⁹ Thurner egy 1921-ben íródott memoranduma szerint a főiskola tanácsa Pécs, Budapest és Miskolc városokban nevezte meg azokat a helyeket, amelyekben az iskola elhelyezésre kerülhetne. Ugyanakkor a tanári kar határozottan kiállt azért, hogy az erdészeti, bányászati, kohászati karokat ne szakítsák el egymástól.

¹⁰ Az akadémia áthelyezéséről részletes az ügyet részletesen tárgyaló ügyiratcsomó: MNL Országos Levéltára, Belügyminisztérium Levéltára, K 636 1921-17. ügyiratok.

A Károly-laktanya, ahol 1919. április 28-án megindult az oktatás

szeti főiskola számára a tanulmányi erdő átengedésének ügyét, a fenti közgyűlés e tárgyat napirendjéről, azonnal és indoklás nélkül levette.¹¹

Thurner Mihály a későbbiekben is mindig szeretetteljes, elismerő szavakkal gondolt vissza az akadémiai ifjúságra és erre a küzdelmes időszakra. Ezt jól illusztrálja az 1923. május 25-én délután, a városháza előtt, a búcsúzó diákság köszöntésére elmondott „Kedves Ifjúság! Szeretett fiatal Polgártársaim!” megszólítású beszéde is:

Ősi szokás szerint, másfél évszázad hagyományainak megfelelő módon veszték búcsút a főiskolától, melyet a magyar nemzet bús végzete sodort ennek a városnak ősi falai közé. Búcsút veszték Sopron sz[abad] kir[ályi] városától is, a mely dicsőséges főiskolátoknak otthont adott, amikor Európa hóhérai elhatározták és elvégezték az ezer éves Magyarország szentséges testének szétmarcangolását.

Hagyományaitok másfél évszázadon át nemzedékről nemzedékre, évfolyamról évfolyamra átöröklött emlékek díszes láncolatából tevődnek össze. Ezek a hagyományok tiszteletet érdemelnek, emlékeket őriznek és emlékeket ébresztenek.

Ahogy itt ezen az ódonág zománcával díszített. téren veletek szemben állok, bennem is felébrednek Sopron közelmúltjának, válságos napjainak édes bús emlékei. Emlékszem sokszor

¹¹ MNL GyM SM SL, IV. 1401/ a. Sopron Város Törvényhatósági bizottságának 1922. évi közgyűlési jegyzőkönyve, 265 / 1922. Az ügy nem bukkan fel az 1923., 1924. évi közgyűlési jegyzőkönyvekben sem.

itt voltatok ezen a téren, ahol tiltakoztunk hazánk feldarabolása és Sopron megrablása ellen. Emlékszem esküre emelt kezetekre: emlékszem eskütökre, hogy: Sopront nem adjuk! És nem is adtuk. Emlékszem karotokra, mely Ágfalván kézi gránátot dobott a betolakodó, rabló osztrákokra. Emlékszem bajtársaitok véres áldozataira. Emlékszem Held Károlynak szétroncsolt karjára, Zarkószy Lajosnak átlőtt lábára. Emlékszem Szechényi Elemérnek és Machatsek Gyulának Ágfalván összetört szívére és kiontott vérére, emlékszem reájuk, akik halálba mentek a honért és ősi városunkért Baracsy Lászlóval, Kecskemét fiával és Pehm Ferencsel, Szombathely szülöttével versenyezve. (...)

Azzal búcsúzom lelkem ifjai Tőletek, akik ennek a városnak a megmentésében segítségünkre voltatok: áldjon meg a magyarok Istene Titeket. A Mindenható áldása legyen nehéz tanulmányokban csiszolt eszetek minden szikráján, munkában és tusában edzett izmaitok minden mozdulatán. Ha távoztok Sopronból, maradjon vissza hazafias szellemetek, hogy segítsen ennek a városnak a megtartásában és boldogításában. Ne felejtsetek Sopront!

Szeressétek Sopront a távolból is!

Isten veletek!

Jó szerencsét!¹²

Thurner Mihály aktív polgármesteri időszakában még egy felsőoktatási intézmény, helyesebben annak egyik fakultása költözött a városba. Ez 1923-ban a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Evangélikus Hittudományi Fakultása volt, ami szintén menekült egyetemnek tekinthető, hisz az universitas alapvetően Pozsonyból került átköltöztetésre. Így Thurner Mihály polgármestersége során a városvezető valójában két felsőoktatási intézmény befogadásával erősítette meg és terjesztette ki Sopron iskolavárosi profilját.

¹² MNL Gy MSM SL, XIV 28.. Thurner Mihály iratai, 3. doboz, Thurner Mihály. beszéde a főiskolások ballagásán, Sopron, 1923. május 25.

Sopron város felsőoktatása jubileumának számos igen színvonalas rendezvény szervezése révén igyekszik méltó emléket állítani. Az a város, amely múltját, polgárainak lokálpatrióta kötődését a nem helyi gyökerekkel rendelkező külső szemlélők – köztük e sorok írója – számára is oly csodálatra méltó módon ápolja. Az egykori selmeci intézmény átköltözésének s megkapaszkodásának emléket állító évfordulós konferencián¹ a kor politikai kontextusának, társadalmi folyamatainak, az alma matert együttesen alkotó diákok és oktatók magatartásának bemutatása mellett arra is lehetőség nyílt, hogy a várost a megcsonkított országterület nemzetgyűlésében elsőként képviselő Klebelsberg Kunó – a későbbi nagy formátumú kultuszminiszter –, Sopron életében játszott szerepéről és érdekérvényesítő erejének korabeli, illetve távlatos megítéléséről is szó essék.

Nem lehet dolgunk, és a rendelkezésre álló szűkös terjedelem korlátai között lehetőség sem nyílik rá, hogy „a gróf” – ahogyan oly gyakran nevezték – életútjának egészét tárgyaljuk,² azt viszont fontos kiemelni, hogy a törökellenes harcok idején hazánkba került tiroli ősök leszármazottját a nyugat-magyarországi kötődésű (felsőöri köznemesi családból való) édesanya, férje korai halála után, teljesen magyar szellemben nevelte. Klebelsberg a jogi egyetem elvégzése és a kormányzati apparátusba kerülése után szívós munkával legalulról küzdötte föl magát a hierarchiában. A világháborús kormányban már Tisza István bizalmi emberének számított: 1917 márciusától a miniszterelnökség politikai államtitkára lett.

A kommün alatti bujkálást követően az ellenforradalmi mozgalomban a későbbi miniszterelnökkel, Bethlen Istvánnal azonnal egymásra találtak, s közösen szervezték a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártját.³ Megbízhatósága, Habsburg orientációja és német

¹ A 2019. április 10-én Sopronban a 100 éves jubileumi emlékkonferencián elhangzott előadás írott változata.

² Klebelsberg életéről mindmáig a legrészletesebb feldolgozás a halálát követően egy évtizeddel az egykori jó barát által készített, rendkívül adatgazdag munka, *Husztai József: Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest, 1942. – Lásd továbbá *Ujváry Gábor: „Egy európai formátumú államférfi”. Klebelsberg Kuno (1875–1932)*. Pécs–Budapest, 2014.; *Glatz Ferenc: Konzervatív reform – kultúrpolitika. (Gróf Klebelsberg konzervatív reformeszméi.)* In: *Uő.* (vál., jegyz., előszó): Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932). Budapest, 1990. 5–26.; *Zombori István* (szerk.): Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete. (A Szegeden 1992. október 12-én tartott konferencia kibővített anyaga.) Szeged, 1995.; *Miklós Péter* (szerk.): A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter. Klebelsberg Kuno kora és munkássága. Szeged, 2008.; *T. Kiss Tamás: Bevezető.* In: *Uő.* (vál., s.a.r., bev. és jegyz.): Klebelsberg Kuno. Budapest, 2008. 7–87. – Klebelsberg-ről a legrészletesebb ikonográfiai gyűjtemény, precízen kidolgozott képaláírásokkal ellátva, *Ujváry Gábor – Vertel Beatrix: Kultúra nélkül nincs Magyarország*. Budapest, 2014. A soproni vonatkozásokról lásd: *Tóth Imre: Klebelsberg Kuno (1920–1922)*. In: *iff. Sarkady Sándor–Tóth Imre: Országgyűlési választások és képviselők Sopronban, 1848–2004: Életrajzi tanulmányok*. Sopron, 2005.

³ *Ujváry* 2014. 53–60.

Klebelsberg Kunó, Sopron országgyűlési képviselője

csengésű neve egyaránt alkalmassá tette őt arra, hogy – Csernoch János hercegprímás személyes kezdeményezésére⁴ – épp Sopronban indítsák el a Horthy-korszak első választásán; mégpedig legitimista–keresztényszociális programmal. (Milyen ironikus, hogy 1922-ben már öellene indulnak majd legitimista kereszténypárti színekben.⁵)

Klebelsberg két Sopronhoz köthető nemzetgyűlési megmérettetését szemügyre véve, a második (az 1922-es) kapcsán közismert, hogy azt országos felhördülés és botrány kísérte, nem épp jó színben feltüntetve a város és Klebelsberg viszonyát. Kevésbé ismert, hogy már az első (az 1920-as) választás sem volt feszültségmentes. A kampány hangulatát híven tükrözi a korabeli helyi sajtó, melynek politikai orientációjáról egyébként alapos ismeretekkel rendelkezünk az örvendetesen gazdag helytörténeti szakirodalom alapján.⁶

⁴ Vö. *Huszt* 1942. 80.

⁵ A Horthy-kor választásainak története – országos szinten – már jól feldolgozottnak tekinthető (az egyes választókerületek szintjén persze még számos feladata akad a helytörténeti kutatásnak). A témához lásd Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerk.: *Földes György – Hubai László*. Budapest, 1999. (Az 1920-as választásról *Gergely Jenő*, az 1922-esről *Szabó Ágnes* tanulmánya szól.) – *Hubai László*: Magyarország XX. századi választási atlasza. I–III. Budapest, 2001.

⁶ A Sopron hovatartozásáról szóló népszavazással kapcsolatban tekintette át a helyi sajtót *Boronkai Szabolcs*: Az 1921. évi soproni népszavazás a korabeli sajtó tükrében. 2. rész. *Soproni Szemle* 57 (2003), 124–142. (A kétrészes tanulmány 1. részébe – a 2003/1. füzetben – a fontosabb budapesti, illetve bécsi lapok kerültek.) – A választási tematikájú helytörténeti szakirodalomból kiemelés érdemel *Horváth Adél Gabriella*: Az 1920-as nemzetgyűlési választás Sopron vármegyében. *Soproni Szemle* 55 (2001), 4–25. (A várossal

Klebersberg helyi beágyazottságát, ismertségét jól jelzi, hogy a *Sopronvármegye* három nappal a gróf 1919. december 14-i programbeszéde előtt még Klebersberg nevét sem tudta helyesen leírni.⁷ A decemberi kampánybeszéd, melyet a *Christliches Oedenburger Tagblatt* négykolumnás terjedelemben le is közölt,⁸ számos egyéb kérdés mellett a nyugodt építómunkát, a konszolidációt szorgalmazta (egyebek mellett az antiszemitizmus elutasítása révén),⁹ és foglalkozott az államforma kérdésével is (az alkotmányos királyság eszméjét propagálva). Végül az integritás és a nemzetiségek kapcsán azt is leszögezte: méltányos kisebbségpolitikával kell biztosítani, hogy a nemzetiségek akarjanak Magyarország polgárai maradni. Továbbá kijelentette, hogy a veszélyeztetett területek közül Nyugat-Magyarország helyzete a legbiztosabb (pedig Saint-Germain után vagyunk ekkor már!), merthogy „*el nem lehet képzelni, hogy az az ország, amellyel 4 évszázad óta élünk együtt, amelynek fiaival válllvetve küzdöttünk 4 hosszú éven át, ez a testvérországot akarná megcsonkítani.*”¹⁰

E gondolattal aligha nyugtatta meg a hallgatókat, ezért január 11-i újabb kampány-beszédeben jóval harciasabb hangot ütött meg: „*Osztrák származású vagyok; Bécsben nemrég az osztrákbárát magyar politikusok utolsó mohikánjának mondtak ismerőseim, most is annak érzem magam. De ha Ausztria csak kimerészeli (sic!) nyújtani szentségtörő kezét a magyar szent korona drága gyöngye, Nyugatmagyarország után, az osztrákok halálos ellenségévé leszek, mint velem együtt az ország minden fia a legutolsóig.*” A *Sopronvármegye* szerint frenetikus lelkesedés fogadta szavait.¹¹

Klebersbergnek azonban neves, helyi szinten jóval ismertebb és beágyazottabb ellenfelei voltak a választáson. Őket, akár személyeskedés és lejáratás révén is, el kellett idegeníteni a választóktól, ami bizony rányomta bélyegét az 1920-as soproni választásra. Zsombor Géza (a korábbi autonóm Deutsch-Westungarn Jászi-párti kormánybiztosa, ekkor épp Bleyer Jakab nemzetiségi minisztériumának német államtitkára) rá is kényszerült arra, hogy a *Soproni Hírlap* által vitt hecckampányra reagáljon, és a vármegyei lapban kikérje magának, hogy ő már akkor is az elszakításért dolgozott volna.¹² A másik ellenjelöltet – a Thurnert megelőzően másfél évtizedig polgármesterként működő, Töpler

kapcsolatos eseményeket részletesen nem tárgyalja, hisz az – törvényhatósági jogú városként – elkülönült a vármegyétől.) Érdekes esettanulmány továbbá *Kelemen István*: Parlamenti választások Fertőhomokon, Hegykőn és Hidegségen (1920–1947). *Soproni Szemle* (57) 2003, 157–173.

⁷ Sopronvármegye, 1919. 12. 11. 2. „Hírrovat.” A rövidhír-gyűjteményben „Klebersberg” gróf, nyugalmazott államtitkár, a Kaszinó nagytermébe tervezett programbeszédét harangozzák be.

⁸ *Christliches Oedenburger Tagblatt*, 1919. 12. 18. 1-2. „Die Kandidatsrede des Grafen Dr. Kuno Klebersberg.”

⁹ Programbeszédének ezt az elemét külön kihangsúlyozza Az Est című budapesti lap, 1919. 12. 16. 8. „Gróf Klebersberg Kuno programbeszéde.”

¹⁰ Sopronvármegye, 1919. 12. 16. 1-2. „Dr. Klebersberg Kunó gróf programbeszéde.”

¹¹ Sopronvármegye, 1920. 01. 13. 2. A lap szerint német nyelvű szónoklatot is tartott Klebersberg, és a jelentős késéssel befutó (Kópházánál autóbalesetet szenvedő) Haller István közoktatási miniszter is mellette kampányolt.

¹² Sopronvármegye, 1920. 01. 25. 4. „Válasz.” A Nyílttér rovatban leközlött írás a Soproni Hírlap január 24-i személyeskedőnek titulált cikkét utasította vissza.

Kálmánt is sikerült megbántani azzal a váddal, hogy ő az indulásával vizsályt próbál szítani, ahelyett hogy félreállna Klebelsberg útjából. A vármegyei lapban ő is sértetten dacos válaszelevelet közölt, jelezve, hogy a kormánypárti jelöltnek talán inkább Budapesten kellett volna elindulnia, ahol ismerik őt, jelöléséről a várost amúgy sem kérdezték meg; ezzel szemben ő, előélete folytán, nyilván jobban ismerné a város igényeit Klebelsbergnél.¹³ 1920. január végén aztán Klebelsberg egymaga több szavazatot kapott, mint két ellenfele együtt,¹⁴ híven visszatükrözve a nyugat-magyarországi megyékben a politikai katolicizmus és a legitimizmus hagyományosan erős pozícióját.

Megválasztása után Klebelsberg, az elvárásokhoz híven, az integritásvédő politika jegyében aktivizálódott. Február elején Bleyer nemzetiségi minisztériumában tárgyalt egy állandó nyugat-magyarországi parlamenti csoport alakításáról, illetve egy Párizsba küldendő tiltakozó jegyzékről,¹⁵ amit aztán a *Sopronvármegye* le is közöl majd, mégpedig az összes nyugat-magyarországi választókerület (többnyire német ajkú) képviselőjének aláírásával.¹⁶ A budapesti lapokból azonban egyre inkább – 1920 tavaszától már feltűnően – a helyi helyett az országos politikát alakító Klebelsberg képe bontakozik ki. A konszolidáció, az erős parlamenti többségen nyugvó stabil kormánypárt kiépítése, a keresztény pártból kilépő „disszidensek”, illetve a Bethlen és Klebelsberg által létrehozott Egységes Párt – olyan kérdések ezek, amelyek kapcsán összehasonlíthatatlanul gyakrabban találkozunk Klebelsberg nevével a sajtóban, mint Sopron ügyei kapcsán.¹⁷

A nemzetgyűlési napló tanúsága szerint a parlamenti ciklusban kétszer szólalt fel Sopron képviselőjeként. 1920 novemberében a békediktátum ratifikálása ellen foglalt állást, utalva arra, hogy már a januári megválasztását és a tisztos német gazdapolgárok¹⁸ támogatását is egyfajta népszavazásként kell értelmezni. Ám nem biztos, hogy azzal is egyetértettek Sopronban, mikor azt mondta: az osztrák politikusok „államférfiúi belátása” okán neki az a meggyőződése, „*hogy ők Nyugat-Magyarországhoz, Sopron városához nyúlni nem fognak.*” A többi utódállam lakosságával szemben ugyanis az osztrák németiség „*velünk egy oldalon küzdött. Tisztán emberileg is érthetetlen lenne tehát, ha Német-Ausztria a nagy osztozkodásban, amely Magyarország felett folyik, résztvenne.*”¹⁹

Másik képviselői felszólalására 1921 augusztusában került sor, ekkor azonban már képviselőtársai keserű retorikájához csatlakozva ostromozta Ausztria magatartását. Tiltakozott városa osztrák ígába vetése ellen, s megismételte, hogy a vitatott területek lakossága magyar-tudatú képviselői megválasztásával már eleve szavazott a sorsáról. Ugyanakkor

¹³ Sopronvármegye, 1919. 12. 30. 2. Töpler (december 29-i keltezésű) levele a Soproni Hírlap december 28-i ellene intézett támadására („Válaszúton”) kívánt feleletet adni.

¹⁴ Sopronvármegye, 1920. 01. 27. 1. „A soproni választások.”

¹⁵ Sopronvármegye, 1920. 02. 07. 1. „Nyugatmagyarország képviselői követelik a népszavazást.”

¹⁶ Sopronvármegye, 1920. 02. 15. 2. „Nyugatmagyarország nemzetgyűlési képviselői az elcsatolás ellen.”

¹⁷ *Ujváry* 2014. 61–64.

¹⁸ Az ún. gazdapolgárok kapcsán lásd *Krisch András*: A soproni szőlőtermelők a 19. század utolsó évtizedeiben. *Soproni Szemle* 58 (2004), 142–157.

¹⁹ Nemzetgyűlési napló, 1920–1922. VII. kötet. Athenaeum, Budapest, 1921. 10. (A Nemzetgyűlés 128. ülése 1920. évi november hó 13-án.)

Ausztriától épp az erkölcsi jogosultságot vitatta el követeléseivel kapcsolatban. Magyarország a közös állam létéért vérzett a háborúban, és most, amikor leroskadt, „akkor Ausztria, a legyőzött odasompolyog az osztozkodók közé és kéri a maga részét a magyar nemzet testéből.” Így hát olyan emberként, „akinek osztrák vér is csörgedez ereiben”, figyelmeztet, hogy ha Ausztria a négy évszázad alatt a magyarsággal szemben elkövetett bűneit azzal tetézi, „hogy a szétválás után még megrabol bennünket, akkor a magyar lélekben olyan szakadás áll be Ausztriával szemben, amelyet betölteni sohasem lesz lehetséges.”²⁰

A felfokozott légkörben elmondott érzelmes szavai, a velencei egyezmény külpolitikai sikere és a decemberi népszavazás nagyszerű győzelme sem tudta azonban elejét venni annak, hogy 1921/22 fordulójára Klebelsberg soproni megítélése alapvetően megromlott. Számos ok eredőjeként, összeadódásaként kell erre a következtetésre jutnunk. Itt van mindjárt az a kérdés, vajon elég sokszor és hangosan szólalt-e meg Nyugat-Magyarország ügyében? Ennek negatív megítélésével az 1922-es választási kampány soproni nagygyűlésein bizony nem egyszer találkoznia kellett (a korabeli sajtó pedig, persze politikai habitusa függvényében, világgá is röpítette a kifütyülésére vonatkozó híradásokat).²¹

A soproni közvéleményt az is szíven üthette, hogy a népszavazást kikényszerítő rongyosok és szabadcsapatok jelenlétét városuk képviselője 1921 októberében tehetetlenül nyilvánította, mondván, akciójuk hasznos volt ugyan, ám mostanra már inkább veszedelmet és komplikációt hordoz; s akkor volnának jó hazafiak, ha elvonulnának végre.²² S vajon milyen hatást válthatott ki a sorsuk kapcsán mélyen aggódó soproniakban, hogy pusztá formalitásnak nevezte a népszavazást, mondván, „kizártnak tartom, hogy azon a vidéken valóban nagyobb számban akadjanak olyanok, akik megtagadják hazájukat.”²³

Essék szó továbbá a legitimizmus²⁴ kérdéséről is. Klebelsberg az elvi legitimizmus talaján állt, vagyis nem zárkózott el a Habsburg-restaurációtól, de Károly visszatérését az akkor tapasztalt nemzetközi ellenszélben csak egy későbbi, kedvező időpontban vélte megvalósíthatónak. A fenti okból osztotta Bethlen és Horthy a királypuccsokkal szembeni ellenállását, és próbálta a nyílt állásfoglalás helyett a királykérdést (ahogyan ő mondta) „kikapcsolni”.²⁵ És nemcsak hogy megszavazta a nemzetgyűlés 1921. decemberi trónfosztó határozatát, de (ekkor már belügyminiszteri minőségében) a király akciójában

²⁰ Nemzetgyűlési napló, 1920–1922. XII. kötet. Athenaeum, Budapest, 1921. 616–617. (A Nemzetgyűlés 254. ülése 1921. évi augusztus hó 23-án.)

²¹ Magyarország, 1922. 05. 16. 9. „A soproni gyűlés;” illetve 1922. 05. 17. 1–2 „A csalhatatlanok.” Előbbi cikk a miniszterelnökkel közös soproni kampányrendezvényen keletkezett botrányról tudósít, míg az utóbbi szerint Klebelsberg az a gátlástalan politikusi típus, aki „most Sopronban akarja learatni a nyugatmagyarországi szabadságharc babérait, amelyekhez neki csak annyi köze volt, hogy azokat, akik megcsinálták, lebeszélni igyekezett a 'kalandról' [...]” – Nevezett lap, az Egységes Pártot keresztény és legitimista oldalról támadva, különösképp élen járt Klebelsberg nimbuszának rombolásában, már-már a becsületsértés határát is átlépő, személyeskedő, lejárató, gúnyosan ironikus cikkek (bennük karikatúrák) sokaságával.

²² Soproni Hírlap, 1921. 10. 21. 1. „Klebelsberg nyilatkozata.”

²³ Uo.

²⁴ Kardos József: Legitimizmus. Budapest, 1998.

²⁵ Ujváry 2014. 66–67.

résztevő legitimista vezetőket is lecsukatta. Ám mindezt épp Sopronban, a legitimisták fellegvárában, nem tudták megbocsátani neki.²⁶

S ha már a belügyminiszterség szóba került: az 1921 decemberével kezdődő,²⁷ alig féléves belügyminiszteri tevékenysége²⁸ oly mértékben erodálta népszerűségét, amit csak későbbi, évtizedes kultuszminiszteri működése tudott kompenzálni. Gondoljunk csak a Klebelsberg irányítása alatt kidolgozott új választójogi rendeletre, ami a dualizmus kori 6 %-os választói jogosultságot 1919-ben 40 %-osra fölemelő Friedrich-féle szabályozást nyeste vissza kevesebb mint 30 %-osra. Az új eljárás főképp az iskolázatlan nőket fosztotta meg a választójogtól,²⁹ és ezzel – a nők hagyományos preferenciáit ismerve – épp a keresztényszocialistákat és a legitimistákat (vagyis a nemrég gründolt kormányerő, az Egységes Párt egyedüli érdemi kihívóit) gyöngítette.³⁰ A keresztény- és királypárti orientációjú Sopron városa ezért is büntetni akarta a belügyminisztert.

Mindezek együttesen vezettek el az 1922-es választásokon országos szenzációt keltő hatalmas bukásához.³¹ Erről a kérdésről ismét csak a helytörténeti szakirodalom, a soproni választások történetét feldolgozó munka tájékoztat,³² ám újabban egy fiatal kutató is remek – az OTDK-n díjazott – munkát szentelt az 1922-es soproni választások elemzésének.³³ Klebelsberg esélyeit egy budapesti sajtóhír plasztikusan illusztrálja: Milotay István *Magyarság* című lapja írta 1922 márciusában, hogy „Fertsák Jenő főispán a város vezetőpolgárait jelölőgyűlésre hívta össze, ahol egyesek Klebelsberget ajánlották, azonban Sziklay Jenő bencés tanár és Wrenk[h] Ede káplán vezetésével a többség ezt oly élesen ellenezte, hogy a főispán a gyűlést elhalasztotta.”³⁴

A kampányidőszak olykor botrányos nagygyűléseket hozott, ahol – mint már utaltunk rá – olykor Klebelsberg arcába vágták, hogy csak sütkérezik a sikeres népszavazás fényében, de ő maga nemigen volt aktív; s a mellette korteskedő Bethlen miniszterelnökkel együtt a „királyra lövetés” vádjának fejükre olvasásakor is igen kellemetlen perceket

²⁶ Klebelsberg legitimizmusát, a királyi család iránti érzelmeit a múlt és a jelen kontrasztjában pellengérré állító cikkek sokaságát hozza a *Magyarság* című lap. Lásd 1922. 04. 11. 2. „A belügyminiszter nem enged gyűjteni a királyi árváknak”; 1922. 04. 13. 3. „A belügyminiszter nem engedélyezte a királyi árvák javára a gyűjtést”; 1922. 04. 23. 9. „A hét hőse”; 1922. 05. 03. 1. „Egy vasárnap”; 1922. 05. 04. 2. „A belügyminiszter legitimizmusa körül”; 1922. 05. 17. 1–2. „A csalhatatlanok.”

²⁷ Sopronvármegye, 1921. 12. 04. 1. „Megalakult az új kormány. Sopron képviselője Klebelsberg Kunó gróf lesz a belügyminiszter.”

²⁸ Klebelsberg belügyminiszteri tevékenységéhez lásd *Sipos József*: Klebelsberg Kuno belügyminisztersége és az 1922-es nemzetgyűlési választások. In: *Miklós* (szerk.) 2008. 35–53; valamint *Ujváry* 2014. 78–94.

²⁹ A háromnegyed millió választójogától megfosztott állampolgár többsége – kb. 550 ezernyen – alacsony iskolázottságú nő volt. Vö. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. 2., jav. kiad. Budapest, 2000. 223.

³⁰ *Püski Levente*: A Horthy-rendszer. Budapest, 2006. 104.

³¹ Életrajzírója „Klebelsberg élete talán legnagyobb, csúfos politikai kudarca”-ként jellemzi 1922-es választási szereplését. Vö. *Ujváry* 2014. 92.

³² *Iffj. Sarkady-Tóth* 2005. 68–83.

³³ *Taschek Zoltán*: Az 1922. évi nemzetgyűlési választások Sopronban. *Múltunk*, 2018/1. 50–86.

³⁴ *Magyarság*, 1922. 03. 17. 3. „Klebelsberg grófot nem akarják Sopronban jelölni.”

éltek át.³⁵ Hasonló bekiabálásoknak a parlamenti üléseken is ki volt téve.³⁶ Végül május legvégén, a voksoláskor, Klebelsberg a három jelölt közül utolsóként végzett, így a júniusi második forduló – a szétlövés – a legitimista jelölt (Andrássy Gyula gróf) és a szocdemek német származású jelöltje (Hebelt Ede) között dőlt el – meglepetésre az utóbbi javára.

Igazságtalanok lennének azonban, ha Klebelsberg Sopronhoz fűződő viszonyát a kor aktuálpolitikai csatái alapján ítélnék meg, nem pedig annak fényében, hogy mi mindent köszönhet a város a hozzá továbbra is meleg szívvel kötődő miniszternek. Krug Lajos *Tüzek a végeken* című könyve pontosan dokumentálja az 1921. decemberi népszavazást követő városi ceremóniákat, s Klebelsberg ígéretét a város hűségének méltó megörökítésére.³⁷ A belügyminiszter, a város képviselője, a minisztertanács ülésén be is terjesztette javaslatait a *civitas fidelissima* iránti hála kifejezésére. Így aztán a népszavazás egy éves évfordulóján tett kormányzói látogatáson Thurner polgármester már köszönetet is mondhatott a népszavazás emlékét törvénybe iktató 1922. évi XXIX. törvénycikkért.³⁸ 1928-ban pedig Bethlen miniszterelnököt Klebelsberg kultuszminiszter is elkísérte a Kisfaludi Stróbl Zsigmond által készített Hűségkapu felavatására és a népszavazás tízéves évfordulóján, 1931-ben is eljöttek tisztelegni a hűség városa előtt.³⁹

Távlatosan mégis a város felsőoktatási központtá kiépülésének támogatása volt a legfontosabb érdeme Klebelsbergnek. Az *Est* című lap már 1922. január 4-én arról tájékoztat, hogy „a selmeci főiskola végleg Sopronban marad”, s azt a volt honvéd főreáliskola „pompás épülettömbjében helyezik el”.⁴⁰ Sőt, a város egy új intézményt is kapott: a budapesti egyetem katolikus és a debreceni egyetem református teológiai kara mellett épp Sopront szemelték ki az evangélikusok hittudományi kara számára. 1931-ben, a *Világválságban* című kötetében Klebelsberg így írt erről: „Mindjárt az újjáépítés korának kezdetén e város képviselője voltam és e minőségem kötelességemmé tette, hogy mindent elkövessek, hogy Sopron megkapja a Selmecről elüldözött bányamérnöki és erdőmérnöki főiskolát. Amikor pedig átvet-

³⁵ Magyarország, 1922. 05. 16. 9. „A soproni gyűlés.” – Bethlen miniszterelnök Klebelsbergét támogatva nemzeti egységre szólított fel, mondván, ennek köszönhető Sopron megmentése is. „De nem Klebinek!” – kiabáltak többen közbe, „ő Nyugat-Magyarország megmentése elől elbújt. Mi ott voltunk, de Klebi nem volt ott.” Majd amikor Bethlen hosszasan tiltakozott az ellen, hogy ők a királyra lövettek volna, újabb bekiabálások következtek, s többen, akik ott voltak, személy szerint sorolták a halottakat, „akikre nem lőttek”. Odáig fajult a hangoskodás, hogy a detektívek többeket kivezetni kényszerülte a teremből.

³⁶ A választójogi törvény tárgyalásán, ahol belügyminiszterként a támadások keresztüztüében állt, Friedrich Istvántól azt kapta meg, hogy nemrég „Sopronban nagy ünneplések folytak, amelyen ott volt Klebelsberg Kuno gróf, Sopron képviselője is. Akkor azonban, amikor Nyugatmagyarorszáért az a harc megindult, melynek eredménye Sopron megmaradása lett, Klebelsberg nem volt látható.” Magyarország, 1922. 01. 18. 3.

³⁷ Krug Lajos: *Tüzek a végeken*. Selmectől – Sopronig. Sopron, 2016. 169–183. (1. kiadás: 1930.) – Lásd továbbá Sopronvármegye, 1921. 12. 22. 4. „Hírvolat.” A rövidhír-gyűjtemény arról számol be, hogy Klebelsberg, mint belügyminiszter a minisztertanács legközelebbi ülésén indítványozni fogja, hogy az állam örökítse meg Sopron érdemeit, jutalmazza a hősokeket, s engedélyezze, hogy Sopron a címerében használhassa a hűségjelvényt. – Magyarország, 1922. 01. 11. 2. „Sopron díszközgyűlésen ünnepelte a visszacsatolást.”

³⁸ Krug 2016. 188–198.

³⁹ *Ujváry-Vertel* 2014. 84.

⁴⁰ Az *Est*, 1922. 01. 04. 6. „A selmeci főiskola végleg Sopronban marad.”

tem a kultuszminiszteri tárcát, Sopron régi evangélikus teológiai akadémiáját tudományegyetemi karrá szerveztem át és azt beillesztettem az Erzsébet tudományegyetem kötelékébe.⁴¹ 1930 őszen (a kormányzó jelenlétében) Klebelsberg megnyitó beszédével adták át az új egyetemi épületet a Deák-téren; a város patinás helytörténeti lapjában erről az eseményről is jelent már meg feldolgozás.⁴²

Klebelsberg nem titkolt célja az volt, hogy a meglévőnél egészségesebb kulturális és igazgatási életet teremtsen, mégpedig a decentralizáció révén. Életképes vidéki központok létrehozásával kívánta a fejlődést elindítani a perifériákon.⁴³ A városfejlesztés legfontosabb szegmensét pedig épp a kultúrában látta,⁴⁴ s azt is jól tudta, „igazi kultúrgócpont csak az, ahol egyetem is van.”⁴⁵ 1923-ban, a pécsi egyetem megnyitóján, a „magyar Heidelberg”-ről beszélt: „Magyarországnak ma kereken 8 millió lakosa van, tehát két millió lakosra esik egy egyetem. A XVII. és XVIII. században alig akadt német hercegség, melynek fejedelme kötelességének ne tartotta volna, hogy országa számára külön egyetemet alapítson. Pár százezer lakossal bíró kis államoknak meg volt a maguk külön egyeteme. És ennek köszönhette Németország műveltségének gazdag változatosságát, ennek köszönhette azt, hogy a művelődés bámulatos egyenletességgel és arányossággal oszlott meg az egész német földön. És ha nem akarjuk az egész magyar kultúra [...] sorsát egyetlen lapra: Budapestre feltenni, akkor nekünk is gondoskodnunk kell arról, hogy támadjanak a vidéken is a magyar művelődésnek gócpontjai.”⁴⁶

Ebből a kulturális koncepcióból Sopron városa is profitálni tudott. Aligha véletlen, hogy bár 1922 nyarán (számos ok eredőjeként) a választópolgárok elvették képviselőjüktől az újrázás lehetőségét, azonban a város már 1922 decemberében (megelőzve Székesfehérvárt, Gyulát, Kecskemétet és Szegedet)⁴⁷ az országban elsőként választotta díszpolgárává Klebelsberg Kunót.

⁴¹ Gróf Klebelsberg Kuno: Világválságban. Athenaeum, Budapest, 1931. 270–271.; *Ujváry* 2014. 91.

⁴² Polgár Tamás: „A tudomány igazságai és a hit igazságai egyesüljenek az új épületben.” Horthy Miklós kormányzói látogatása Sopronban, 1930. október 19. Soproni Szemle 57 (2003), 142–156.

⁴³ T. Kiss 1999. 38–39.

⁴⁴ Klebelsberg a kultúrpolitikával kapcsolatos gondolatainak leghívebb tükrét saját kötetei jelentik. Lásd Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Budapest, 1927; Neonacionalizmus. Budapest, 1928; Küzdelmek könyve. Budapest, 1929; Jöjjetek harmincas évek. Budapest, 1930; Világválságban. Budapest, 1931; Utolsó akkordok. Budapest, 1933. – Az újabban megjelent válogatások közül lásd Glatz (szerk.) 1990; T. Kiss (szerk.) 1999; ill. *Ujváry Gábor* (vál., szerk.): „A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”, gróf Klebelsberg Kuno. Budapest, 2013.

⁴⁵ „Nagyszeged és Nagydebrecen” címmel a Pesti Naplóban is megírta (1927. november 13.), majd a Neonacionalizmus (1928) kötetébe is fölvette ezt (100–104.). Lásd továbbá Glatz (szerk.) 1990. 427.

⁴⁶ Magyar Heidelberg. A pécsi Erzsébet tudományegyetem megnyitó ünnepén 1923. október 14-én tartott beszéd. In: Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Budapest, 1927. 493–496, 494.

⁴⁷ T. Kiss 1999. 356.

A nyugat-magyarországi felkelés történetét az elmúlt évtizedekben a szakirodalom kellő részletességgel feltárta. A felkelés történetének úttörő kutatója, Fogarassy László történész a *Soproni Szemle* hasábjain két évtizeden keresztül publikálta tanulmányait a témában. A felkelés legújabb és eddigi legátfogóbb összefoglalását Botlik József történész írta meg könyvében.² Mivel az eseményekben nem elhanyagolható szerepet játszottak a főiskola hallgatói, a témát néhány újabban előkerült és kevésbé ismert dokumentummal igyekeztünk felvázolni. Munkánkat nem tekintjük lezártnak, újabb adatok tovább árnyalhatják az eddig már szakmai körökben jól ismert tényeket.

A soproni főiskolások részt vettek a nyugat-magyarországi felkelésben, a második királypuccsban, a budaörsi csatában, a soproni népszavazás előkészítésében és annak felügyeletében. Az országos események aktív részesei lettek az Ifjúsági Kör tisztségviselői és tagjai. Erre azonban 1921 nyár elején nem sok jel utalt a külső szemlélőnek. Úgy tűnt, a főiskola ismét vándorbotot vesz kezébe és örökre elhagyja Sopront. Az intézményben ismét lázas csomagolás és hurcolkodás vette kezdetét. 1918 őszének és telének rémképe kísértett. A Pénzügyminisztérium 1921. augusztus 8-i keltezéssel 150.000 korona rendkívüli hitelt biztosított a felszerelési tárgyak elszállítására.³ A becsomagolt tárgyakat szorgos kezek vasúti kocsikba pakolták. A szállítmányt Győrbe küldték, majd az ottani ágyúgyárban raktározták el azokat.⁴ Sopron hivatalos átadására 1921. augusztus 29-én került volna sor. Minden veszni látszott; úgy tűnt, hogy itt már csak a csoda segíthet.

Az eseményeket – ez ma már bizonyos – a magyar kormány és Bethlen István miniszterelnök és kabinetje irányította. Legalább négy szálon indult meg a fegyveres ellenállás előkészítése.⁵ A nyugat-magyarországi felkelés szervezésében az első pillanattól kezdve ott voltak a főiskolások. Az Ifjúsági Kör vezetősége, a főiskolai karhatalmi század parancsnokai a legnagyobb titokban szervezték az ellenállást. Augusztus 21-én az Ifjúsági Kör

¹ A tanulmány a Sopron – Selmec 100 c. emlékkonferencián 2019. április 10-én elhangzott előadás bővített változata.

² Botlik József: Nyugat-Magyarország sorsa, 1918–1921. Vasszilvágy, 2008. 328.

³ Soproni Egyetem Központi Levéltár (a továbbiakban: SoE KL) iktatott iratok 1921/1921 PM 78.655/921 XV.b.

⁴ SoE KL iktatott iratok 1529/1921 és 1603/1921

⁵ Thurner polgármester személyesen kereste meg Prónay Pál szolgálaton kívüli alezredest Sopron megmentése érdekében. A Thirring Gusztáv vezette Nyugat-magyarországi Liga önkénteseket toborzott. A fegyveres felkelés megszervezője és legfőbb irányítója azonban Gömbös Gyula volt. Ld. Fogarassy László: Védelmi előkészületek Ausztriával szemben gróf Bethlen István kormányának hivatalbalépése után. Soproni Szemle 48 (1994), 307–312.

választmánya – zárt ajtók mögött – fontos tárgyalásokat folytatott a fegyveres ellenállás megszervezésére. Egy szűk héttel a felkelés kirobbanása előtt, augusztus 23-án „behívók” kerültek postára a következő megfogalmazásban: „Kedves Barátom! A haza hív! Kényszer nincs. Aki teheti, önként és azonnal jöjjön el Sopronba, ahol ellátásáról gondoskodtunk.”⁶ A hallgatók kezdetben Héjjas Iván rongyosaival védték Sopront és a nyugati végeket.⁷ Héjjas embereivel (120 fő) bevonult a Károly-kaszárnyába is. Erről a tényről Jankó Sándor rektor egy szeptemberi rendkívüli tanácsülésen tájékoztatta a tanácsot. Augusztus végén „állítólag felsőbb parancsra, felelőtlen elemek a főiskola épületeibe behatoltak. A menzát is igénybe vették. Pár napi itt tartózkodás után, az ez idő szerint Sopron városában tartózkodó magyar királyi csendőrség közbenjárása folytán az épületből eltávoztak.”⁸

A legkevésbé ismert tény, hogy a hallgatók közül többen már az első ágfalvi összecsapásnál, 1921. augusztus 28-án derekasan kivették részüket a küzdelemből, ahol utóvédként harcoltak.⁹ Szeptember 5-én a főiskola tanári kara ún. „Emlékiratot” állított össze a főiskola elköltöztetése ügyében. Érdeemes hosszabban idézni a dokumentumból. „Sopront a ratifikált trianoni békeszerződés Német Ausztriához csatolja és az átadás mindennap várható. Nem szólva arról, hogy a jövő tanévnek október hóban leendő megkezdése és zavartalan folytatása, súlyosan esik a latba az a körülmény is, hogy a főiskola jelenlegi elhelyezésűl szolgáló soproni kaszárnya hajlékúl szolgált az integritás védelmére ide sereglett inszurgens csapatoknak, és már is hallatszanak olyan rosszakaratú híresztelések, hogy a főiskola hallgatósága hozta ide ezeket a fölkelő alakulatokat, amelyekben maga is részt vett. Nyilvánvaló, hogy a magyar ellenállás sikertelensége vagy leszerelése esetében a megszálló idegen hatalom és a nyomában járó kommunista csőcselék bosszú szomja elsősorban a főiskola, annak tanári kara és hallgatósága ellen fog fordulni. Ha tehát az elkerülhetetlen kilakoltatás; túsok elfogatása és esetleg véres áldozatok veszélyét elkerülni emberies és hazafias kötelesség, úgy a főiskola új elhelyezése iránt kormányzati tényekkel nyomban intézkedni elodázhatatlan feladat...”¹⁰

⁶ Az eddig ismert két másodlagos forrás: Missuray-Krúg Lajos: A nyugatmagyarországi felkelés. Sopron, 1932. 74.; Emlékezés (1921–1931), szerk. Tóth Alajos, Sopron, 1931, 85–86. Az ún. „behívókból” mind a mai napig egyetlen egyet sem ismerünk.

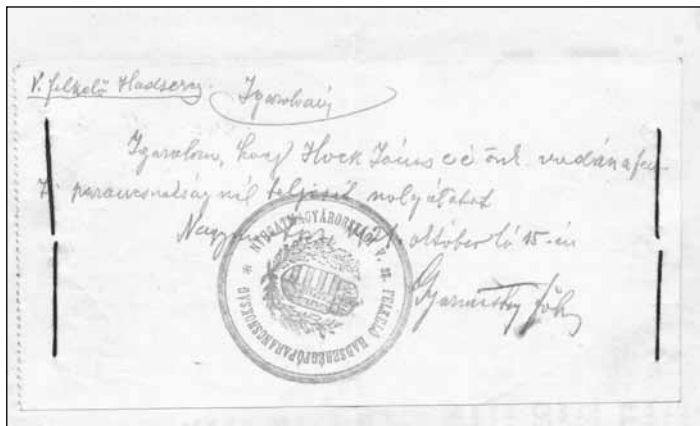
⁷ A felkelésnek ma már gazdag az irodalma. Büszkék vagyunk arra, hogy az első emlékbresztő a Főiskola egykori diákja, Krug (Missuray-Krúg) Lajos erdőmérnök volt, aki fegyverrel harcolt Ágfalvánál. Több kiadást megért fő művében örök emléket állított felkelő bajtársainak.

⁸ SoE KL TJK 2/a 1921. szeptember 4. rendkívüli ülés. Azaz a Fővezérség utasítására. Héjjas felkelői elsőnek lóttek az átadás biztos tudatában a Sopron ellen felvonuló osztrákokra; a csendőrség, Ostenburg-Moravek Gyula városparancsnok csendőrei, „akik lefegyverzik és kitoloncolják” a felelőtlen elemeket Sopronból. A vezetéség 4600 korona adósságot hagyott hátra a menzai étkezésnél.

⁹ „Kaszala [Károly] is fáradtan, kimerülten jön Cinfalva felől. A cukorgyárnál történt az összecsapás az osztrákokkal. Legénysége, mely legnagyobbbrészt a budapesti Városliget söpredékéből állott, szinte kivétel nélkül cserbenhagyta. Csak négy főiskolai hallgató nem tágitott mellőle. Azokkal tartotta az elfoglalt állásokat, míg Ostenburg emberei fel nem váltották.” *Maderspach Viktor: Élményeim a nyugatmagyarországi szabadságharcból.* KÖZDOK Budapest, 2000. 43. (A továbbiakban: *Maderspach* 2000)

¹⁰ SoE KL iktatott iratok 1210/1921 Az emlékiratot kézhez kapta Magyarország kormányzója vitéz Nagybányai Horthy Miklós, a Földművelődésügyi miniszter nagyatádi Szabó István, a Pénzügy Minisztérium és a Honvédelmi minisztérium.

Az eredeti fogalmazványban még így szerepelt a főiskolásokra vonatkozó rész: „... maga a főiskolai ifjúság is az önkéntes területvédő alakulatokban körülbelül 100 emberrel van képviselve.”¹¹ Alig száz, többségében frontot járt fiatalember – köztük 50-60 soproni főiskolai hallgató –, három nappal később parancsnokai vezetésével négyszeres osztrák túlerőt vert ki Ágfalva térségéből.¹²

Hock János éves önkéntes felkelő igazolványa (SoE KL 1591/1921)

Nagymarton térségét ellenőrző főiskolás járőr üdvözlő lapja
Vadas Jenő professzornak (magánygyűjtemény)

¹¹ Uo. Áthúzva a ceruzával írt fogalmazványban.

¹² A hallgatók létszámáról ld. SoE KL iktatott iratok 371/1922. Az iraton 45 hallgató neve szerepel. „Névsora azon hallgatóknak, akik a nyugatmagyarországi akcióban részt vettek” Nincs feltüntetve rajta a második ágfalvi csata két hősi halottja. Szita cikkében 62 főt említ Ágfalvánál „majdnem tisztán selmeci főiskolás” megjegyzéssel. vö. A Felvidéket meg lehetett volna védelmezni a csehek ellen. Nemzeti Újság, 1931. április 5. IX.

A második ágfalvi csatában (1921. szeptember 8.) a főiskolás erők Gebhardt Pál parancsnok és Székely Elemér bányamérnök-hallgató főhadnagy vezetésével megmentették Sopront az elcsatolástól.¹³ A felkelők támadásról az MTI így számolt be: „Ma éjszaka az ágfalvai csendőrs azt jelentette Sopronba, hogy Ágfalváról erős puská és géppuskatűzelés halatszik. ugyanakkor menekülő ágfalvai lakosok is arról tetettek jelentést, hogy a községbe mintegy 100–150 főnyi felkelőcsapat nyomult be és harcban áll a falut megszálló 450 főnyi osztrák csendőrcsapattal. A harcolók közben a viaduktot őrző magyar csendőrsre is tüzeltek ... mire Ostenburg őrnagy, hogy a rendet helyreállítsa és Sopron biztonságát minden lehetőség ellen megvédelmezze, reggel 5 órakor riadót fúvatott és zászlóaljával kivonult Ágfalvára. A községből ekkorra már a felkelők rövid de heves harc után kiszorították az osztrák csendőrséget, amely részben gyalog, részben vonaton Wiener Neustadt irányában elmenekült. Az osztrák veszteség ... egy halott és két súlyos sebesült – a felkelők két halottat és két könnyebb sebesületet vesztettek...”¹⁴ Az ütközet jelentősége abban csúcsozott ki, hogy az osztrák kormány felfüggesztette csendőrsége előrenyomulását és megszálló erőit fokozatosan visszavonta a történelmi határig.¹⁵ Az ütközetben hősi halált halt Machatsek Gyula hadapród-őrmeester, erdőmérnök-hallgató, Szechányi Elemér alhadnagy, bányamérnök-hallgató és Pehm Ferenc szombathelyi önkéntes, pénzügyi tisztviselő.¹⁶ Helytállásuk példa az utókornak.

A további felkelőharcok idején a főiskolások az V. felkelőhadsereg magját alkották, és járőrharokban vettek részt. Ellenőrzésük alá vontak két járást, a kismartonit és a nagymartonit. Székhelyük Nagymarton (Mattersburg) volt.¹⁷ A felkelő élet hétköznapijait megörökítő fényképek, amelyeken főiskolai hallgatók is láthatók, jelenlegi ismereteink szerint Schäffer Ármin felvételei.¹⁸ Többen a hallgatók közül részt vettek a testvérharcban is. Budaörs alatt 1921. október 23-án Horthy kormányzó ellen küzdöttek a királyért. Ennek előzménye az volt, hogy a tartalékos tiszti ranggal rendelkező főiskolai hallgatók már augusztus 29-től felajánlották szolgálatukat a legitimista Ostenburg-Moravek Gyula

¹³ *Maderspach* 2000. 60–70. „Felszerelés puská, rohamkés, fejenként két kézigranát, száz töltény, hátizsák nélkül, polgári ruha. Gyülekező pont kilenckor a 48-as laktanya udvarán... Varga Náci főhadnagy valahonnét egy nagykarimájú kalapot szerzett, melyre hosszú kakastoll volt feltűzve... Hussein Ibrahim Hilmi [török] „bányász” akadémikus feltette a fezt. A sok csinos sportöltözötű [erdőmérnök] főiskolai hallgató bizonyos úri vonást kölcsönzött az egész csapatnak.”

¹⁴ Magyar Távirati Iroda Könyvgyűjtemény. MTI Archív 1921. szeptember 8. 4. kiadás

¹⁵ Magyar Távirati Iroda Könyvgyűjtemény. MTI Archív 1921. szeptember 9. 12. kiadás

¹⁶ SoE KL 1228/1921 és TJK 2/a szeptember 13 rendkívüli ülés. Jankó Sándor rektor szavaival. „Milyen szomorú korai haláluk, olyan dicsőséges fényt vet főiskolánkra hazaszerzetetük, és hősi elszántságuk” aminek emlékét jegyzőkönyvben való megörökítésre javasolta. Machatsek Gyula nevét kollégium, abban emlékszoba és alapítvány őrzi városunkban. A két főiskolai hallgató szobra 1943 óta áll a Szent István templom kerengőjén. A két hallgató életrajzát ld. *iff. Sarkady Sándor: A selmecbányai főiskola hősi halott hallgatói (1914–1921)*. Sopron, 2014. 128–131., 176–178.

¹⁷ Az V. Felkelő Hadseregben szolgálatot teljesítő főiskolásokról Schäffer Ármin több felvételt készített. Ld. Sopron a népszavazás idején (fotógyűjtemény) EDUTECH 2001. 54–62. o. képei. A SoE levéltárban fellelhető Hock János erdőmérnök-hallgató igazolványlapja is. SOE KL 1591/1921

¹⁸ A felvételek Kismarton, (Eisenstadt) Nagymarton, (Mattersburg) és Fraknó (Forchenstein) térségében készültek a főiskolás felkelő rajokról.

Felkelőélet 1921 októberében (SM fotótár)

őrnagynak és alakzatban betagozódtak a vezetése alatt álló csendőrzászlóaljba V. tiszti század néven.¹⁹

IV. Károly második visszatérési kísérlete során, október 21-én Sopronban híveivel együtt megalakította ellenkormányát. A délután folyamán az ezredesi rangot kapott Ostenburg parancsnoksága alá tartozó alakulatok felesküdtek a királyra, ezt az eseményt rögzítette naplójában gróf Andrássy Gyuláné: „Szép és megható ünnepély az Ostenburg csapatok felesketése. Gyalogság, huszárság, tüzérség vonul fel feszes tartásban és tiszteleg Őfelsége előtt. Körülbelül 1500 ember... – „Büszkék lehettek arra, hogy ti kíséritek vissza a székvárosba a királyotokat, hallatszik Ostenburg hangja a csapatok éléről.”²⁰ Krug Lajosnál olvassuk, hogy a király és királyné személyes biztonságát szolgáló 15 fős testőrséget Gebhard Pál kapitány vezetésével többségében rangidős soproni főiskolások adták.²¹ A tiszti század egy része leszerelt, a többség felesküdött a királyra, és részt vett a későbbi harci eseményekben.²² Maderspach Viktor visszaemlékezésében még azt is megemlíti, hogy „... a soproniak kérték elbocsátásukat. Ők csak a város megvédésére irányuló szolgálatra vállalkoztak.”²³

¹⁹ Botlik 2008. 181.

²⁰ Andrássy Gyuláné: A királyné kíséretében. Soprontól-Tihanyig. Budapest, [1922] 21–22. A továbbiakban Andrássy Gyuláné [1922]

²¹ Krug 109–110.; Maderspach 2000. 104. „dél előtt tíz órakor kiadom a napiparancsot: Gebhard kapitánytól és az általa kiválasztott tizenöt tisztől fájdalmas szívvel búcsúzom.”

²² Botlik 2008. 291.

²³ Maderspach 2000. 104. Ostenburg mindnyájukat elengedte

Főiskolás hallgatók Nagymarton térségében (Schäffer Ármin felvétele, magángyűjtemény)

A Horthyhoz hű erők, a Gömbös Gyula szervezésében harcba vetett egyetemi zászlóalj Budaörs térségében fegyverrel állták útját a legitimista törekvéseknek. Karlisták és szabad királyválasztók úgy támadtak egymásra, hogy nem tudták, ki ki ellen harcol. A műegyetemisták olyan elszántsággal rohamoztak meg egy karlista szerelvényt, hogy egy Ostenburg-tiszt elbeszélése szerint „*mint a tekebábok úgy hullottak jobbra-balra*”, mivel gépfegyverekkel beléjük lőttek.²⁴ A Horthyhoz hű erők délutánra felülkerekedtek. A soproni főiskolás tiszti század katonái is egyre nagyobb túlerővel találták szembe magukat. Bátran és vitézül küzdöttek.²⁵ Visszavonultak, majd egyre többen megadták magukat. Sorsukról, az egy hónapig tartó megalázó internálásról Krug Lajos művében olvashatunk.²⁶

Még egy jelentős szerep hárult a kéttucatnyi hallgatóra mint a királyi pár testőrségének tagjaira. Tatán, 1921. október 25-én hajnalban egy Horthyhoz hű fegyveres csoport Ostenburg-tisztek keresése ürügyén behatolt az Esterházy kastély területére, hogy elfogja az ott tartózkodó IV. Károly királyt. A támadók mintegy másfél óráig tartó dulakodás és verekedés után kénytelenek voltak meghátrálni. A testőrök lefegyverezték és kidobták őket.²⁷ A helyzet bizonytalanságát mi sem jellemezte jobban, mint hogy az 1921/22-es

²⁴ *Andrássyné* [1922]. 40.

²⁵ *Maderspach* 2000. 124. „Csak az előttünk lévő arcvonal-szakasz tartja még magát. Fegyelmezett tüzelésük megállította az ellenfelet. Többnyire erdészek és bányászok.” [helyesen: erdő- és bányamérnök-hallgatók]

²⁶ *Krug* 118–121.

²⁷ *Andrássyné* [1922] 62–63. A forrásokban név szerint utalás történik Székely Elemérré és Leicht Ottóra. Székely

tanévre való főiskolai beiratkozások csak október 31-én kezdődtek meg. A másfél hónapig tartó hazafias mozgalom gyümölcse lett a soproni népszavazás. A főiskola tárgyi berendezéseinek nagy része csak november elején érkezett vissza Győrből. A tanítás november legvégén indult be, de igencsak hézagosan. Ugyanis a hallgatóság éjjel-nappal a felkelő harcokban vett részt, teljesítve hazafias kötelességét. Később pedig a népszavazás előkészítésében szereztek maguknak örök érdemeket. Rendes tanulásról ebben az időben szó sem lehetett. Báró Villani Frigyes titkos jelentésében olvassuk, hogy a magyar katonaság és belügyi szervek távozása után a felerősödő osztrák propaganda ellensúlyozására, mint a defenzív, mind az offenzív akciót társadalmi téren kellett megszervezni. A Bethlen miniszterelnöktől nyert felhatalmazás alapján, a rektor segítségével a bányászati és erdészeti főiskola hallgatói közül mintegy 300 fő kapcsolódott be lelkesen a munkába.²⁸

Néhány későbbi visszaemlékezés beszédesen bizonyítja a fentieket. Szeghalmi (Szisz) Ferenc erdőmérnök-hallgató, mint szemtanú és az események résztvevője 1978-ban így idézte fel emlékeit Sopron arany napjairól: „Magam 1921. október végén, a királypuccs lezajlása után kerültem Sopronba Békés megye keleti részéből, a román megszállás alól 1920-ban felszabadult területéről... A beiratkozás megtörtént a hirdeteménynek megfelelő időben. ... Mi balekok a szavazólisták összeállításával, másolgatásával, falragaszokkal, röpcédulákkal foglalkoztunk. Szolgálatot nappal és éjszaka egyaránt teljesítettünk. Az osztrák falragaszokat eltávolítottuk, magyart ragasztottunk ki. A röpcédulákat még a szavazás napján is kézbe adtuk, szórtuk és antant járór esetén menekültünk. Igazából csak a franciáktól kellett tartanunk. Az olaszok velünk szimpatizáltak, az angolok pedig nem törődtek velünk. Igaz, hogy az utóbbiak kevesen is voltak. Szavazás napján a szavazóhelyiséghez lehetőleg közel fekvő propaganda-helyiségben tartózkodtunk. Magam is részt vettem néhány beteges, vagy félős szavazásra jogosult személynek a szavazóhelyiségbe, majd onnan ismét haza-szállításában, kísérésében. Mi, tiszántúliak gúnyoltuk ugyan IV. Károly testőrségének levitézlett tagjait, de Sopron megmentésében szívvel-lélekkel részt vettünk.”²⁹

A főiskolai Ifjúsági Kör elnöksége tíz körzetre osztotta fel a várost, minden kerület élére egy-egy választmányi tag került, aki a melléje beosztott főiskolásokat szolgálatra rendelte ki. Mint karszalagos rendfenntartók vigyázták Sopron nyugalalmát.³⁰ Az egyik ilyen csoport a hétfős Suhayda-csoport volt. Működésük és szerepük legjobb tudomásunk szerint, csak a későbbi forrásokból és visszaemlékezésekből rekonstruálható.³¹

telefonon kért segítséget Siménfalvy ezredestől, akit Horthy a király őrzésével bízott meg. Leicht pedig végig kitarthatott a posztján. A királyi párt védte saját testével. vö. *Ladányi Andor*: Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben (1919–1921). Budapest, 1979. 223–224.

²⁸ Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar osztrák határ megállapításáról. Szerk. *Villani Frigyes báró*, Sopron, 1923. 25–26.

²⁹ SoE KK dokumentációs gyűjtemény Szeghalmi (Szisz) Ferenc levél másolata Budapest, 1978. május 28.

³⁰ *Krug* 133., 140.

³¹ SoE KL 1384/1922 „... az elmúlt népszavazást előkészítő munkálatok körül teljesített szolgálataiban, ahol mint egy különleges megbízatású csoport, majd később Sopron város legexponáltabb helyén is legnehezebb szolgálatot teljesített karhatalom parancsnoka az ifjúság legteljesebb bizalmát és a vezetők legnagyobb elismerését vívta ki.”

A csoporthoz tartozott Bujtár Ágoston, Nagy Zsigmond, Kresadlo József is.³² Egy másik 12 fős csoport feladata, osztrák autók feltartóztatása és röplapok elkobzása volt a bécsi országúton. A kocsik röpcédulákat igyekeztek bejuttatni Sopronba. A csoport parancsnoka Boros György volt, aki jó barátjával, Koltai Györggyel együtt intézkedett. Az erdőmérnök-hallgatók az elkobzott röplapokat az árokba borították és a helyszínen elégették. A zsákokat pedig visszaadták a tulajdonosoknak. A hallgatók ez idő alatt mindvégig úriemberként viselkedtek.³³ A diadalmas soproni népszavazás 1921. december 14–16. között nemcsak Sopron, de a főiskola sorsát is végleg eldöntötte. Az éjjel-nappali munkában kimerült ifjúság megkezdhetette a karácsonyi szünetet, ami 1922. január 1-ig tartott. Ezen a napon megtörtént Sopron és a népszavazási terület hivatalos átadása Magyarországnak. A főiskolán január 2-án kezdődött meg a tanítás, és február végéig tartott. Négy hónap szakadatlan küzdelmével lezárult egy fejezet. Az eufória elmúltával a Magyar Királyi Bánya- és Erdőmérnöki főiskola hallgatói a fegyver helyett a tollat vették a kezükbe.

³² Erdészeti Múzeum EM 8303. Igazolás Kovács Nagy Zsigmond erdőmérnök részére, Debrecen 1938. március 18. „Kovács Nagy Zsigmond erdőmérnök kollégám 1921. évi december hónapban Sopron és vidékén lezajlott osztrák–magyar népszavazás alkalmából, a felsőbb megbízásra általam alakított és vezetett magyar propaganda terjesztésére és az osztrák agitáció elhárítására hivatott csoportban, az előkészítés megindításának első napjától a megnyert eredmény őrzésének az utolsó napjáig önként vállalt szolgálatot teljesített. Ez a hét tagú csoport, megbízatása természetéből kifolyólag, a legkényesebb egyszersmind legveszélyesebb, véráldozatot is követelő akciókat eredményesen hajtotta végre...” Kresadlo József fél szemére megvakult, amikor gazdalegények kiütötték a szemét. vö. *Krug*: Tüzek a végeken 2008 134–135. lap. Bujtár mérnök-hallgató véres fokosa, mint lefoglalt bűnjel vö. SoE KL iktatott irat 1336/1930.

³³ *Pápai Gábor* szerk. Gyökerek és lombok: Erdészportrék I. köt. Budapest, 2000. 25–26. „Odamentünk, kinyitottam az ajtót és megkérdezi az egyik, hogy miért kellett itt megállni. Mondom nekik, tessék kiszállni... Kicsit erősebb, katonás hangon megismételtem: „Tessék kiszállni, ha mondom!” Kiszállt egy férfi, és akkor láttam, hogy bent egy nő is ül. Akkor odaszóltam a kollégámnak: „Te kapard el a havat az autó mellől, hogyha a hölgy kilép, nehogy a lakkcipője havas legyen!” Két nap múlva az egyik bécsi újság megírta az egész dudleszi ügyet.” vö. Selmeci-soproni diákélet szerk. *Gál Péter*, Sopron, 2019 154.

A SOPRONI KÓRHÁZ JUBILEUMÁRA

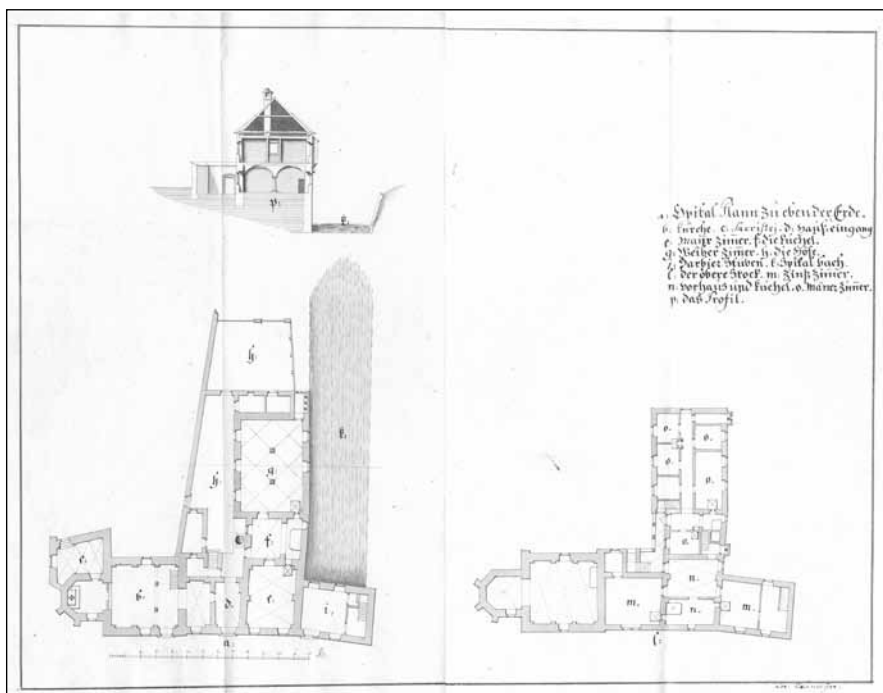
D. Szakács Anita

Fejezetek Sopron egészségügyének történetéből. A száz éve alapított soproni Erzsébet Kórház, valamint társ- és elődintézményeinek históriája

Az alábbi tanulmány létrejöttét annak köszönheti, hogy ez év június 23-án ünnepelte átadásának 100. esztendejét a Soproni Kórház. Így joggal merült fel annak igénye, hogy az eltérő tematikájú orvostörténeti évkönyvek és publikációk mellett egy átfogó, intézménytörténeti tanulmány jelenjen meg a jeles évforduló alkalmára. Minthogy a mai jogutód, a Soproni Gyógyközpont egy integratív folyamat részeként jött létre, ezért a tanulmány is figyelemmel kíséri a jelenlegi társintézmények (Soproni Erzsébet kórház, Soproni Szívszanatórium, Balfi Gyógyfürdőkórház) történetét és útját az integrációhoz. A tanulmány kitekint a soproni gyógyítás intézményes múltjára, kezdeteire, fejlődésére, valamint a Soproni Kórház társ- és elődszerveinek históriájára.

Míg az agrártársadalmakban a szegény- és beteggondozás elsősorban a család feladata volt, a városi társadalmakban a közösség vagyonosodásával, vagyoni differenciálódásával ez a feladatvállalás nem csak a család kötelezettségét jelentette. A középkor fejlettebb időszakában a városi közösség (a *communitas*) is felelősséget érzett elaggott, megbetegedett, vagy elszegényedett polgárai iránt, folyamatosan gondot fordított beteg, elszegényedett, elesett tagjainak gondozására, ápolására. Az idők folyamán a betegek ellátása körül tevékenykedő személyek és intézmények esetében is egyfajta „professzionizálódás” figyelhető meg. A gyógyítók esetében ez az orvosi hivatás szakszerűsödését jelenti, azaz megjelennek az egyetemi végzettséggel rendelkező orvosok, okleveles gyógyszerészek, bábák. A soproni egészségügyi intézmények kezdete a középkorra és a kora újkorra nyúlik vissza. Az ispotály és a Lazaret nyújtotta azt a biztos pontot a soproni polgárok számára, mely enyhülést adott a számukra betegségük, öregkoruk viszontagságainak elviselésére. Hálás szívvel emlékeztek meg a soproni polgárok e két intézményről végrendeletükben, amikor kegyes hagyományként pénzt hagytak e két intézményre örökül.

A jelen tanulmány Sopron civil lakosságának ellátására szakosodott egészségügyi intézményeket veszi sorra, a tizenöt éves háború időszakának átmeneti hadikórházával, vagy a 19. századi garnizonvárossal, katonai beszállásokkal, a világháborús eseményekkel kapcsolatos csapatkórházakkal, azaz a város hadi egészségügyével e dolgozat nem foglalkozik, mindennek feltárása egy másik kutatás feladata.

1. ábra. Az ikvahídi ispotály alaprajza és metszetrajza, 18. sz. vége, 19. sz. első fele. (MNL GyMSM SL, SVLt, VIII. 2.)

Az Ispóthely

A középkor és a korai újkor Sopronban az ispotályok jelentették a szegénygondozás és azzal szoros összefüggésben a gyógyítás alapvető városi intézményeit.¹ Bár a történetírás az ispotályt elsősorban a szegények és nem a betegségben szenvedők menedékhelyeként tartja számon, e kettő sok esetben mechanikusan nem választható el egymástól. Általános európai jellegzetesség volt, hogy az ispotályokat a városok peremén a külvárosban, lehetőség szerint folyóvíz partján, vagy annak közelében létesítettek.

A soproni Szent Erzsébet ispotály alapításának pontos időpontja nem ismert. Ugyanakkor az alapítás aktusát a történetkutatás egyértelműen a johannita lovagrend soproni letelepedésével hozza kapcsolatba. A johanniták 1247 körül telepedtek meg a városban. A védelmi szerepet játszó lovagrend számára IV. Béla király vámszedési jogot adott a Bécs felé vezető út városkapujánál. A rend két legfontosabb tevékenységi köre a közhitelű írásbeliség folytatása, azaz közhitelű oklevelek kiállítása és az általa alapított is-

¹ Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében. In: Soproni Szemle 57 (2003), 216–233., Nmarné Kendöl Judit: A középkori johannita rend karitatív tevékenysége, gazdasági, társadalmi jelentősége Sopronban. In: Képzés és Gyakorlat, 2015. 143–160.

potály működtetése volt, melynek finanszírozását a már említett vámbevétel is szolgálta. A Szent Erzsébet ispotály egy önálló (exempt) rendi intézmény volt, amely saját pappal rendelkezett, a kórházi feladatokat betegápoló testvérek látták el. A rend hanyatlása miatt a 14. században, 1346-ban Giovanni rendtartományi perjel Sopron város gondozásába adta a vámot és az ispotályt.

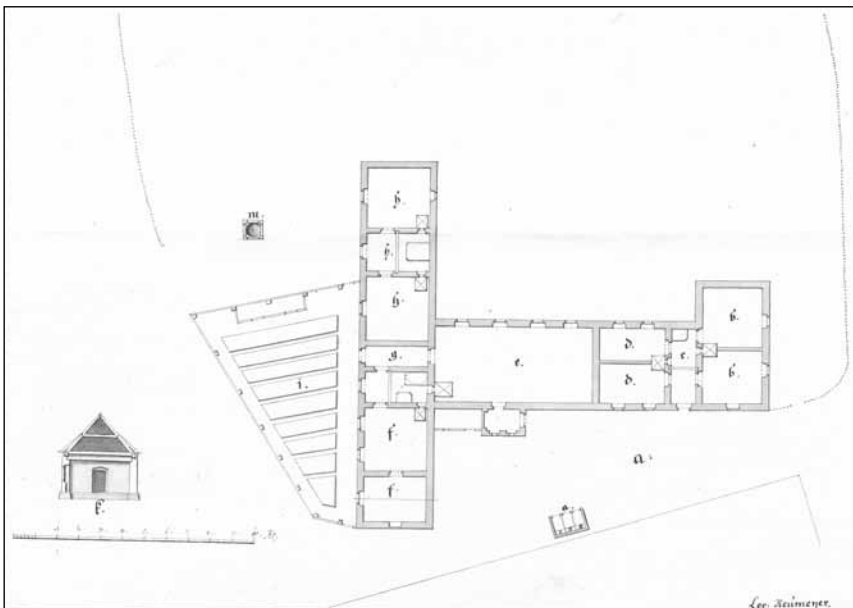
A 15. században az ispotályt folyamatosan a város működtette egy magisztrátus által kinevezett, elszámolásra kötelezett ispotálymester irányítása alatt. E századból négy ispotálymesteri számadás ismert (1420, 1436/1437, 1438/1439, 1489/1490). E források rámutatnak arra, hogy a középkori multifunkciós városi intézmény, az ispotály önellátásra törekedett, önálló gazdasági tevékenységet folytatott. A városi társadalomban jelentős pénzkölcshözvető tevékenységet látott el, a befolyó pénzt szőlő- és egyéb ingatlanbefektetésekre fordította, melyeket aztán bérbe adott művelésre, használatba vételre valakinek. Az intézmény jelentős súllyal bírt a késő középkori ember világmésképeiben, hisz az ispotályt a purgatóriumból a paradicsomba vezető út egyik állomásának tekintették, és ez a szellemi háttér biztosította, hogy a város polgárai végrendeletük elkészítésekor a város templomai, oltárjavadalmi mellett folyamatosan kegyes hagyományokat hagytak az ispotályra is.

Az ispotály a Balfi utca és az Ikvahíd sarkán, a mai Ikvahíd 2. helyén állt. Egy 1792-es épületeírás szerint a földszinten helyezkedett el a templom, a sekrestye, a gondnok szobája, a konyha, a boltozatos borkimérő helyiség, egy fáskamra, szalma tárolására szolgáló kamra, valamint az emeleti bérlakáshoz tartozó utcafronti aszalóhelyiség és a hozzátartozó fáskamra a kis udvarban.² A felső emeleten fekvő bérlakás az utcára nézett, két szobából, egy konyhából, előszobából és egy kamrából állt. Az emeleten udvari fronton négy közepes betegszoba volt egy kis konyhával (1. ábra).

Az épület kiürítését követően a házat Spiess Antal tímár vette meg. Az intézmény megszűntetése 1796-ra tehető, a gondozottakat a Kórház utcában működő Lazaretba költöztették át. Az ispotály és a Lazaret szervezeti összevonására azonban már a 18. század elején sor kerülhetett, hisz míg a 17. században az ispotálymester felügyelete csak az ispotályra terjedt ki, az 1702-es ispotályszámadásban már összevont beszámoló készült az ispotály és a Lazaret bevételeiről és kiadásairól.³ Az ispotály felügyelője a belső vagy a külső tanács tagjainak sorából került ki. A 16–19. századi számadások betekintést nyújtanak az ispotály gazdálkodásába, annak bevételeit és kiadásait tételesen rögzítik. Informálnak az ott fogyasztott ételekről, melyek között egyaránt találunk birkahúst, marhahúst, borjúhúst és halat is. A magánszemélyek hagyatékán kívül a 18. században az összevont kezelés alatt álló kórház és ispotály jelentős támogatást kapott a Lackner-féle kórházalaphól is. A bevételeket még a beszedett vámtételek is gyarapították.

² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. c. Sopron Város Tanácsának iratai, APOe.. VIII. Nr. 464. u. (A továbbiakban: IV. 1003. c.)

³ MNL GMSM SL, IV. 1009. i Sopron Város Kamarási Hivatalának számadásai, Sopron város kórházának számadásai 1533–1846.

2. ábra. A Soproni Lazaret tervrajza, 18. sz. vége, 19. sz. első fele (MNL GyMSM SL, SVL, VIII. 2.)

A Lazaret, a 17–18. századi járványkórház

A Lazaret, azaz a régi kórház alapítása a 16–17. században dúló pestisjárványokra vezethető vissza. A kora újkori pestisjárványok megjelenése Sopron városában a 17. század első felében, 1630-cal vette kezdetét. 1630. szeptember 28-án a tanácsülés tagjai Sopron város lakosságát a pestis előretörésére figyelmeztették, egyben felszólították őket, hogy azon személyek, akiknek házában már halálesetet észleltek az utóbbi időben, tartózkodjanak a nyilvánosságtól, illetve ezen házakat helyezték karantén alá, a disznókat pedig tartásuk elzárva az ólakban.⁴ 1633-ban a pestisjárvány már Sopron városában szedte áldozatait, a megelőzendő óvintézkedések ellenére a járványnak 56 ember esett áldozatul.⁵ Ilyen körülmények között került sor a városi tanács 1633. augusztus 11-i határozata alapján a mai Deák téri iskola mögött, a Magyar kapun, azaz a korabeli városfalon kívül egy lebontott ház helyére a járványkórházként funkcionáló Lazaret megépítésére a Kórház utcában.⁶

A pestis terjedése a korabeli orvosokat is foglalkoztatta, Hieronimus Scholtz, a város orvosa 1633. szeptember 30-án a városi tanácshoz írt levelében a pestis terjedésének okáról, illetve megfékezésének lehetőségéről értekezett.⁷ Mindenekelőtt a levegő tiszta-

⁴ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Sopron Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek, 1630. 283, 284. (A továbbiakban: IV. 1003. a. Tjkv.)

⁵ Payr krónika. In: Soproni Szemle 6 (1942), 2. szám, 25. (A továbbiakban: Payr krónika)

⁶ MNL IV. 1003. a. Tjkv. 1633. augusztus 11.

⁷ MNL GyMSM SL, SVL, Oe. Lad. XXXI. et. FF. Fasc. 3. Nr. 132/5.

ságát tartotta rendkívül fontosnak, amelynek így minden büztől, a rothadás kísérőjelen-
ségeként fellépő szaghatásoktól mentesnek kell lennie, elsősorban azért, mert az ember
levegő nélkül nem tud létezni. Az álló vizek a maguk rothadó bűzével beszennyezik a
levegőt, melyre levele szerint pillanatnyilag a Hátsó kapunál találunk jó példát. Az ilyen
szennyezett levegő nagy bajok forrása lehet, és a pusztítás szellemét megidézve számos
ember halálát okozhatja. A mértéktelen italozás és evészet ugyancsak a bajok forrása az
orvos állítása szerint, hiszen egy bestia sem vesz magához többet, mint amennyit a termé-
szete el tudna viselni. Emlékei szerint, amikor 1607-ben a tanulmányai miatt Párizsban
tartózkodott, a haspók németeket a franciák megvetették és kinevették, egy sem jutott
magasabb beosztáshoz. S ha egyszer az ember egészsége megromlott, azt csak Isten segít-
ségével tudja az orvos ismét helyrehozni. Mindenekelőtt azonban a legfontosabb, hogy a
beteg ne varázslótól, tapasztalatlan fürdőstől, vagy kontártól kérjen tanácsot, hanem ta-
pasztalt, megértő orvostól. A fürdősök maradjanak a saját foglalkozásuknál, ne akarjanak
a gyógyszerészekkel és az orvosokkal konkurálni. A borbélyok pedig bánjanak csínján az
érvágással, inkább a külső sérüléseket és sebeket lássák el tisztességesen. A belső, rejtett
betegségeket, mivel ezekhez nem értenek, s ezekről nem is tanultak, bízzák az orvosokra.
Azaz mindent összegezve, ha mindenki megmaradna a maga tudása és foglalkozása mel-
lett, akkor az orvos állítása szerint nem heverne annyi felesleges áldozat a Szent Mihály
temetőben.

A járvány megelőzését szolgáló köztisztasági rendelkezések azonban nem vezettek
hosszú távú eredményre, a pestis több hullámban is szedte áldozatait Sopronban, így töb-
bek között 1644-ben, midőn Zrínyi Miklós augusztus 22-én 300 emberével átvonult a
városon, hogy a császár hadseregéhez csatlakozzon. Sopron és a vármegye falvai is sokat
sz szenvedtek az átvonuló katonaságtól, a katonatartás kötelezettségétől. Az átvonuló se-
reg nyomában pedig megjelent a pestis is. 1644. augusztus 20-án a városi tanács a tettek
mezejére lépve Jakab Grinigl fogadta fel járványorvosnak, akinek a tanács meghagyása
értelmében az ispotályban kellett segédkeznie, melynek fejében a tanács 24 magyar forint
fizetséget állapított meg a részére.⁸ Ősszel a járvány fokozódásával szeptember 28-án a
tanács határozatba adta Winckler Jánosnak, hogy a súlyos betegeknek tartson prédikációt
az ispotályban vasárnaponként.⁹ A Payr krónika tudósítása szerint ebben az évben 1350
személy halt meg a pestis következtében.¹⁰ 1645-ben a járvány terjedése tovább fokozó-
dott. Miután Jakab Grinigl járványorvos a legnagyobb veszély közepette megszökött a
városból, a járvány orvosi poszt betöltésére Schlottner Jánost javasolta a tanács, aki már
az előző pestisjárvány idején is bizonyította rátermettségét.¹¹ Végül 1645. július 17-én
Philipp János borbély kapott megbízatást a poszt betöltésére.¹² Az 1645. év pestis áldozata-

⁸ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1644. 202, 210.

⁹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1644. 241.

¹⁰ Payr krónika, 32.

¹¹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1645. 155–156.

¹² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1645. 390–391.

tairól pontos számadatokkal nem rendelkezünk, a Petz krónika is csak ennyit említ meg: „Pest hat sehr gereinigt, viele sind gestorben.”¹³

A korábbi évek tanulságából, valamint a magyar földön elterjedő járványveszélyen okulva 1649 augusztusában a tanács az esetleg betörő járványok megelőzésére egészségügyi szemlék megtartását javasolta, továbbá utasította a gyógyszerterakokat, hogy lássák el magukat a járvány leküzdésére alkalmas megfelelő szerekkel, melyeket a szegények számára jutányos áron bocsássanak rendelkezésre.¹⁴ Októberben már megfontolás tárgyává tették egy állandó sebész alkalmazását, aki fizetés ellenében mind a vészterhes, mind a békés időkben a betegek rendelkezésére állna.¹⁵ November 10-én a tanács beidézette a fürdőst és arra emlékeztette, hogy amikor bérbe adták a számára a fürdőt, azt azzal a kikötéssel tették, hogy járvány esetén úgy az ispotályban, mint más veszélyes helyeken tudását hasznosítva helytálljon mind a szegény, mind a gazdag polgárok gyógyításában.¹⁶ December 13-án a városbíró ismételten a tanács megbízásából egy János nevezetű fürdőssegéddel egyeztetett, s a korábban megbeszéltek szerint abban maradtak, hogy a fürdős járványok idején megfelelő fizetés ellenében kivési részét a betegek gyógyításából, a külső tapaszokat saját költségén biztosítja, a belső kezeléshez szükséges szerekkel a gyógyszerészek látják el a városi tanács költségén. Fizetségeként a tanács heti 6 császári forintot, egy szabad szobát és a szükséges fa mennyiséget állapította meg.¹⁷

A pestis 1654-ben ütötte fel ismételten a fejét Sopron városában, az elhunytak számát a Tschányi-krónika 445 főben adja meg,¹⁸ ez a szám a következő 1655-ös esztendőben 730-ra emelkedett.¹⁹ A járvány 1656-ban tetőzött a városban, Lochner Bernát ügyvéd, belső tanácsos feljegyzési könyve²⁰ a tanácsülési határozatok száraz tényanyagát emberközeli információival, a kortárs szemzőgéből egészíti ki. Augusztus 9-én már a város tanácsa is a járvány terjedéséről tesz említést tanácsülési bejegyzésében, melyet Isten büntetéseként aposztrofál.²¹ Az ülés során a város vezetése felszólította a kirendelt felügyelőket, hogy az ispotályban munkájukat és kötelességüket a legjobb tudásuk szerint lássák el. A járvány terjedésével párhuzamosan megindult egy menekülthullám a városból a szomszédos települések irányába, ki-ki a maga hozzátartozóját féltve menekítette ki szeretteit a városból, így maga Lochner is gyermekeit Lépesfalván (ma: Loipersbach, A) helyezte biztonságba.

Augusztus 1-vel bezárásra kerültek a város iskolái is. Mivel az ispotályban a részeges ispotályosné miatt a körülmények nem voltak ideálisnak mondhatók, a szükséges felügye-

¹³ XV. 5. Petz krónika, 133.

¹⁴ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1649. 22.

¹⁵ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1649. 43.

¹⁶ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1649. 119.

¹⁷ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1649. 132.

¹⁸ Payr krónika, 47.

¹⁹ Payr krónika, 49.

²⁰ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1420. Lochner Bernát feljegyzési könyve. A továbbiakban: Lochner.

²¹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1656. 487.

let megszervezésére a két korábbi ispotályfelügyelő mellé további felügyelőket rendelt ki a város. A betegek elkülönítésére a Hosszú soron, távol az üzletektől házikókat állítottak fel Lochner feljegyzései szerint. A városi orvost felhatalmazták a belső kúrák megkezdésére. Sajnálatos módon az orvos, Johann Philipp Persius október 11-én a betegekkel való szoros érintkezésnek köszönhetően, maga is a pestis áldozataként elhunyt. Persius doktor munkáját Philipp Schlattner borbély segítette a vészterhes időkben.²² Az idő előre haladtával tárgyalásokat kezdeményeztek a város gyógyszerészeivel a gyógyszerek árának csökkentéséről. A betegeket felszólították a templomlátogatás mellőzésére, számukra az ispotály templomát jelölték ki imádkozásra lelki üdvükért.²³ Lochner elmondása szerint szeptember végére előfordult, hogy egy-egy napon 36 ember halt meg. Az egész hónapban az áldozatok száma elérte a 347-et,²⁴ míg októberben Lochner 529 személy elhunytáról tudósít.²⁵ Október végére a járvány erőssége tompulni látszott, a napi 18–20 pestis áldozat száma 4-re, majd november elején napi 2-re csökkent.²⁶ A lakások és házak fertőtlenítésére nagy figyelmet szentelt a város vezetése, s amennyiben a lakás-, vagy háztulajdonos a felszólításnak nem tett eleget, úgy az erre kijelölt személyzettel a tulajdonos költségére elvégeztette.²⁷ Minden óvintézkedés ellenére a pestis nagy pusztítást okozott a városban, az áldozatok száma elérte a Payr-krónika szerint az 1415-főt.²⁸

Két évtizedes kihagyást követően 1678-ban a város a városi orvos, a borbély és a gyógyszerészek figyelmét arra hívta fel, hogy a járvány megjelenését azonnal jelezzék, hogy a városvezetés kellő időben zárlatot hirdethessen ki.²⁹ 1679 január végén a tanács, bár még hivatalosan nem tört ki a járvány Sopronban, Nicolaus Hartkopff borbélyt alkalmazta pestisorvosként.³⁰ Megelőző intézkedésként a tanács ülésén az evangélikus temető területén kunyhók felállítását javasolta, amelyekben a fertőzöttek elkülöníthetők lennének a járvány kitörése esetén. Az ispotályt csak a betegek részére tartották fenn, illetve rendelkeztek arról, hogy az ispotályt el kell látni a kellő számú ágygal és ágyneművel. Ugyanezen ülés napirendi pontjai között szerepelt az orvos, dr. Beck juttatásának a megemlézése, illetve megállapodásra került sor Andre Freyse fürdőssel, hogy a járvány idején nevezett egy fürdősségedet bocsát a város rendelkezésére. Az óvintézkedések ellenére a fertőzött területről idesereglett kereskedők behurcolták a pestist a városba. A járvány először a városban a kórházban és a Kanzl házban ütötte fel a fejét, majd szinte házról házra terjedve hatalmas áldozatokat szedett. Áldozatait a fiatalok, a középkorúak és az idősek, a férfiak, a nők és a gyermekek között egyaránt szedte, számuk év végére elérte a 2516-főt.

²² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1656. 488.

²³ MNL GyMSM SL, SVL, Lochner, 6, 59.

²⁴ MNL GyMSM SL, SVL, Lochner, 62.

²⁵ MNL GyMSM SL, SVL, Lochner, 63.

²⁶ MNL GyMSM SL, SVL, Lochner, 67.

²⁷ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1656. 503.

²⁸ Payr-krónika, 49.

²⁹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1678. 478.

³⁰ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1679. 34.

Mivel kezdetben a kidolgozott ellenszerek egyike sem bizonyult hathatósnak, az emberek a városból biztos helyekre menekültek, hogy életüket megmentseék. Egyedül augusztusban naponta 16–18 ember veszítette életét pestisben,³¹ szeptemberben és októberben mintegy 1500 ember lelte halálát.

A Rákóczi-szabadságharc, a fejedelem Dunántúli hadjárata során Sopron is az ostrom alá vont városok közé tartozott. 1705. december 24-én II. Rákóczi Ferenc tábornoka, Bottyán János a város alá érkezve megpróbálta seregeivel a várost bevenni, majd több eredménytelen kísérlet után, mivel a város nem hódolt meg a fejedelemnek, csapatait visszavonta. A kuruc hadsereg portyázása azonban továbbra sem szűnt meg, így 1707-ben, majd 1709-ben a kurucok ismét ostrom alá vették a várost. Közben a katonaság behurcolta a pestist Sopron városába. 1710. január 13-án a tanács pestisorvos alkalmazását helyezte kilátásba Johann Abel borbély személyében, aki a pestis betörésével a fertőzött betegetek legjobb tudása szerint évi 100 forint fizetség ellenében köteles ellátni, a kórházban és az ispotályban felügyeli a rendet és megakadályozza, hogy a járvány elterjedjen. Mihelyt a tudomására jut, hogy a város lakói közül valaki megbetegszik, fel kell keresnie és meg kell bizonyosodnia, hogy milyen jellegű betegségben szenved, a súlyos eseteket be kell jelentenie a városbírónak és az orvosok egyikének. Egy beteg elhalálózását követően neki kell elvégeznie a halottszemlét, gyanús jelek észlelése esetén jelentéstételi kötelezettsége van. A járvány terjedésekor az orvosok kötelesek mind a betegetek, mind segítőkiket instrukcióikkal ellátni, melyek nevezettekre nézve kötelező érvényűek.³²

December 12-én a tanács a következő egészségügyi rendelkezéseket hozta meg: 1. amennyiben az idegenből érkező személyek úti passzusa nem az előírt formula szerint lett kitöltve, úgy a külső kapuknál felállított őrkök visszautasítják őket, és nem engedik be a városba. 2. Minden elutazó polgárt visszatértekor fel kell tartóztatni a kapuknál mindaddig, amíg a polgármester úti okmányait felül nem bírálta. 3. Minden beérkező levelet meg kell füstölni, s ezeket a címzettek a pestis-, vagy kapufelügyelőktől vehetik át. 4. Minden parasztot és egyéb idegent meg kell állítani és megvizsgálni, hogy nincs-e náluk levél, gyapjú, vagy bőr, utóbbiakat tilos a város területére behozni. 5. A sorompót mindaddig nem lehet felengedni, amíg a beutazó úti okmányait rendben nem találják. 6. A heti piacot a járvánnyal nem fertőzött területről érkezők a város Fő terén szabadon látogathatják és áruikat eladásra kínálhatják. Az állatvásárt azonban a városon kívül tartásuk meg.³³ Az ország belsejéből 1709-ben behurcolt pestis csak 1713-ban szűnt meg teljesen. Köszönhetően a Pócsi kapu előtt felállított barakkoknak, ahol az idegenből érkezőket 40 napos vesztégzár alatt tartották, a pestis nem szedett olyan sok áldozatot, mint a megelőző járványok.

Az 1739–1740-es pestis volt az utolsó nagy járvány a kora újkorban, egy korszakban, amelyben a pestis olyan ragályos és halálos betegség volt, hogy az áldozatok többsége

³¹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1679. 220.

³² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1710. 7–11, 22/a.

³³ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjkv. 1710. 231–235.

életével fizetett. Az orvostudomány fejletlensége, illetve a rossz közegészségügyi állapotok – szűk, koszos utcák, nagy népsűrűség viszonylag kis helyen – miatt még nem tudtak hatásosan e járványok ellen védekezni. A védekezés kimerült az olyan kevésbé hatékony gyógymódokban, mint a füstölés, gyógyfüvek, kenőcsök alkalmazása, illetve az érvágás, s mivel a kora újkori közfelfogás Isten büntetését látta a járványban, gyakran alkalmazták az egyház által javasolt böjtölést és bűnbánatot is. A karanténok bevezetését, a betegek elkülönítését, illetve a nagy embertömeget vonzó alkalmak – például a vásárok – felfüggesztését gyakran későn alkalmazták. De ugyanígy a járvány terjedéséhez járult hozzá az állandó háborús fenyegetettség, a katonák beszállásolása is, akik magukkal hurcolták a kórt. A kedvezőtlen időjárási viszonyok, az éhínség által legyengült emberi szervezet ugyancsak melegágya volt a betegségeknek.

Idővel az 1633-ban felállított járványkórház kiszolgált, épülete, berendezése elavulttá vált. Egy 1792-ben készült leírás szerint a járványkórház földszintes épülete a gondnok részére fenntartott szobából, konyhából és kamrából, további két konyha helyiségből és 7 szobából állt.³⁴ A járványkórházhoz tartozott még egy halottas kamra, egy fákamra, egy kút és az udvar (2. ábra).

Az új városi közkórház felépítésének gondolata már 1794-ben megfogalmazódott a városvezetésben, melyre a Magyar Királyi Kamara is áldását adta, 1795-ben elkészült a Lazaret átalakításának költségvetése is, mely a földszinti rész kibővítésével és emeletráépítéssel számolt az új városi közkórház megépítésénél.³⁵ Az építés költségei a költségvetés értelmében 7106 forint 37 ½ dénárt tettek ki. Az új városi közkórház megépítése értelemszerűen együtt járt az Ikvahídon található ispotály és a Lazaret egyesítésével és az ispotály épületének az értékesítésével. Természetesen ez a terv nem mindenkinek nyerte el a tetszését, így a városi orvos, dr. Leopold Ebner és a város közössége is ellenezte, ellenérvként az ispotály idős, ámbár egészséges betegeit hozták fel, akiket a Lazaret fertőző, illetve elmeháborodott betegeihez raktak volna, illetve a Lazaret fekvését is kifogásolták, az ott terjedő bűzre és a kórház két temető általi behatároltságára (evangélikus temető és a Lazaret saját temetője) hivatkozva.³⁶ Az ispotály féléves jelentései és tabellái is arról tanúskodtak, hogy időközben az ispotály nem csak idős, szegény polgárokat fogadott be falai közé, hanem különböző betegségekben szenvedő emberek is menedéket találtak falai között.³⁷ Az ispotály bezárásának egyik további indokaként hozták fel, hogy a hatályos *Polizei Ordnung* szerint sem lehetne szegény ház ebben a körzetben. A Lazaret betegeinek köre a szegény cselédek és betegek, elmebetegek, külsős, nehéz helyzetbe került ellátottak, betegek köréből került ki.³⁸

³⁴ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. u.

³⁵ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. q.

³⁶ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. z.

³⁷ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. h. 4.

³⁸ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. k. 4.

1796-ban az ispotályban 23 elszegényedett polgárt, a Lazaretben 35 szegény szőlőkapást gondoztak. A két intézmény összevonását követően a Hof-Bau-Direction által kidolgozott terv kellőképpen biztosította a beteg és szegény emberek elkülönítését. A költséghatékony működés is az összevonást indokolta. A régi ispotály épületének és kápolnájának értékesítéséből befolyt pénz (az épület 4.000 forintra értékeltetett) pedig a Lazaret bővítésére és építési költségeire biztosítaná a fedezetet. Az ispotály épületét árverezés keretében akarták értékesíteni 1796 szeptemberében.³⁹ Többszöri sikertelen kísérlet után 1798. április 27-én kelt dokumentáció szerint az épület kikiáltási ára 3.578 forint volt. Az ispotály épületére két ajánlat érkezett, az egyik Franz Schnitzleré volt 3.600 forint értékben, a másik pedig Anton Spieß posztósa 3650 forint összegben.⁴⁰ Végül az épület 4.000 forint értékben Anton Spießé lett. Az ispotály megszűnéskor, 1798-ban 17 polgárt kezeltek az épületben, a Lazaret 35 beteggel működött, a betegek a cselédek, segédek közül kerültek ki.⁴¹

A Városi közkórház

1796-ban Ringer József építőmester irányítása mellett a Lazaret helyén, részben az épület bővítésével új városi kórház megépítésére került sor, mely 1919-ig, az új Erzsébet Kórház megépítéséig szolgálta a város közösségét. Az eredeti építési tervek sajnos hiányoznak, mivel azonban 1825-ben a kórház tűzvész következtében jelentős károkat szenvedett, mely magában foglalta az egész tetőzet megsemmisülését is, a helyreállítási munkálatok során készült tervrajzok fennmaradtak a Soproni Levéltár őrizetében (3. ábra).⁴² Az akták tanúsága szerint a helyreállítási munkák során a kőműves munkák 3844 forint 27 krajcárt tettek ki, a fedélszék és a tetőzet helyreállítása 1867 forint 44 krajcárba került. Az új közkórház 1919-es átadását követően a régi közkórház kiszolgált, betegeit áthelyezték az új Erzsébet kórházba. A tanács határozata értelmében az épületben ezt követően lakásokat alakítottak ki, majd az 1960-as években az épület a Kőfaragó téri lakótelep építésénél lebontásra került.

A Városi Közkórház betegforgalma az 1880-as, 1890-es években 400 és 450 fő között mozgott. A növekvő beteglétszámot mutatja, hogy a kórházi ápoltak száma 1897-ben 505 főre emelkedett.⁴³ A kórház térségi szerepét jól érzékelteti az a tény is, hogy az ápoltak közül csak 99 fő volt soproni illetőségű.⁴⁴ A kórházi ápolás díjköteles volt, 1892-ben a napi ápolási díj 74 krajcárt tett ki. 1892-ben fejeződött be a vezetékes víz bevezetése és ez évben létesült a bakterológiai laboratórium is. A város lakosságának egészségügyi helyzetét jelzi, hogy a felmerült betegségek között 1892-ben a TBC szedte a legtöbb áldozatot,

³⁹ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. z. 7.

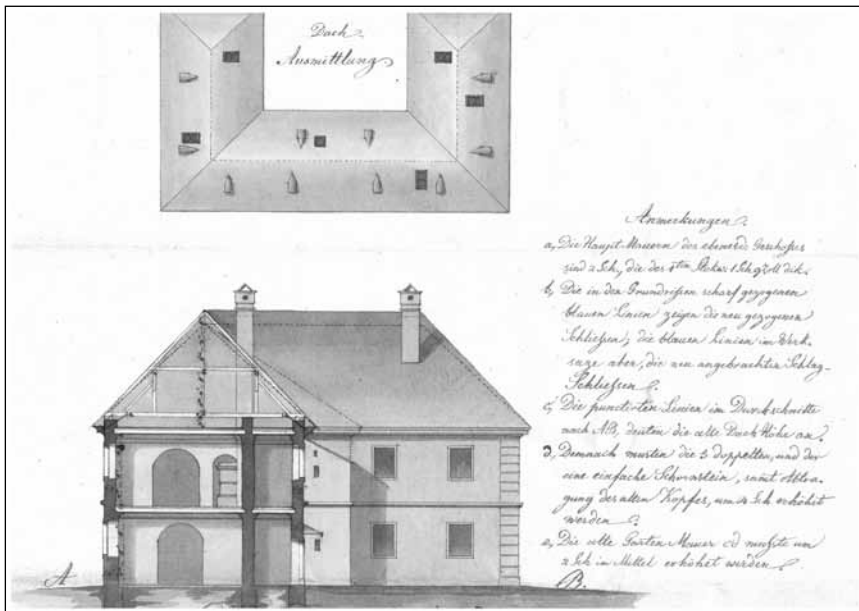
⁴⁰ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 464. t. 8.

⁴¹ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 469. k.

⁴² MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 918. w.

⁴³ Polgármesteri jelentések, 1897. év 42.

⁴⁴ Polgármesteri jelentések, 1897. év 40.

3. ábra. A Soproni Közkórház homlokzati és alaprajza, 19. sz. első fele (MNL GyMSM SL, SVLt, VIII. 918.)

ez az összes haláleset 22 %-át tette ki. A járványveszélyre való tekintettel a közkórház számára beszereztek egy fertőtlenítő készüléket.

A Törvényhatósági Bizottság 1892. augusztus 8-án javaslatot tett egy végleges járványkórház és egy új közkórház létrehozására. Az új közkórház létrehozásának szükségességét a közgyűlés 1894-ben azzal indokolta, hogy a kb. 200 éve fennálló városi kórházon semmi lényeges javítás vagy bővítés nem történt, a kor követelményeinek már nem felel meg, a növekvő beteglétszám számára kicsi, épületeinek fekvése és minősége egészségtelen, beosztása és felszereltsége elavult, ápolói személyzete pedig nem felel meg a legegyszerűbb követelményeknek sem, a közkórház ágyszáma (50) pedig megközelítőleg nem tudja kielégíteni a betegforgalmat.⁴⁵ S ámbár 1895. február 21-én a Törvényhatósági Bizottság egy új közkórház megépítéséről hozott határozatot, arra hivatkozva, hogy az 50 ágygal működő városi közkórház állapota évről évre egyre rosszabb lesz, s az ott uralkodó körülmények, többek között az épület kicsinysége, célszerűtlensége és fertőzöttsége miatt egyre tűrhetetlenebbek voltak, reálisan kellett látni, hogy a Millennium évében a kórház nem fog elkészülni.⁴⁶

Az elhúzódozó kórházépítés közepette kellett a város közegészségügyének egy újabb járványveszéllyel szembenéznie. 1898 decemberében a városban kanyaró járvány ütötte

⁴⁵ Polgármesteri jelentések, 1894. év 64.

⁴⁶ Polgármesteri jelentések, 1895. év 58.

fel a fejét, mely 1899 első félévében teljesebben ki.⁴⁷ Legnagyobb részt ez a járvány okozta azt a nagymérvű halálozást, amely április és május hónapokban a légzési szervek betegségei miatt állt elő. 1902-ben a kanyaró járvány már Sopronban az irgalmas apácák kisdudóójában is elterjedt, májusban az összes óvodát és népiskolát be kellett zárni, a megbetegedések száma elérte az 1136 esetet, a soproni közkórházban 3 kanyarós beteget kezeltek.⁴⁸ A közkórház 417 betegével szemben a magánbeteg-ápolásban 1902-ben 270 beteget láttak el.⁴⁹ 1904-ben a város a városi közkórházban egy éves próbaidőre a betegek ápolását az irgalmas nővérekre bízta annak reményében, hogy a betegek és a városlakók részéről támasztott jogos igényeknek jobban megfeleljen. Ugyancsak 1904-ben a kanyaró mellett megjelent az első hólyagos himlő betegség, melyet Bécsből hurcoltak be. Az első megbetegedést még további kettő követte, a betegek a magánbeteg-ápolásban és a balfi úti járványkórházban kerültek karanténszerű elhelyezésre.⁵⁰ 1905-ben a fertőző betegségek közül továbbra is a kanyaró terjedt elsősorban a gyermekek között.⁵¹

1906-ban a városi főmérnök utasításba kapta, hogy állítsa össze a város által létesítendő közhasznú intézmények munkaprogramját, kiegészítve azok hozzávetőleges költségével. A munkaprogram összeállításánál az új 108 beteg és 142 elmebeteg részére tervezett közkórház megépítése a 7. helyen állt 1.000.000 korona építési költséggel. A főmérnöki jelentés tíz éves megvalósítási idővel tervezett. A közkórház 1.000.000 koronára rúgó költségének évi 50.000 korona hiteltörlesztését a betervezés szerint a kórház az ápolási költségekből fedezte volna.⁵²

1907-ben kiugróan magas betegforgalom mutatható ki mind a közkórházban, mind a magánbeteg-ápolásban. A városi közkórház 700 fős betegforgalmával szemben a magánbeteg-ápolás 343 fős betegforgalmat mutatott fel.⁵³ A halálozási eset mindkét kórház esetében 10 %-os arányt tett ki. Az ápoltak száma 1908-ban mindkét kórház esetében jelentősen visszaesett (643, illetve 224 főre),⁵⁴ fejtörést okozott azonban a tífusz megjelenése a nyár folyamán, mely a hatósági vizsgálatok szerint a rossz egészségügyi viszonyokra, a fertőzött kutak vizének elvezetésére volt visszavezethető. A betegséget őszre a betegek járványkórházban történő elkülönítésével teljesen megfékeztek.⁵⁵

Hosszú évek hallgatását követően 1909-ben került ismét napirendre az új kórház megépítése.⁵⁶ A közgyűlés a kórházi bizottság javaslatát elfogadva kimondta, hogy a m. kir. belügyminiszter leiratát és annak kiegészítő részét képező közegészségügyi

⁴⁷ Polgármesteri jelentések, 1898. év 43., u. az 1899. év 37.

⁴⁸ Polgármesteri jelentések, 1902. év 33.

⁴⁹ Polgármesteri jelentések, 1902. év 32., 35. .

⁵⁰ Polgármesteri jelentések, 1904. év 27.

⁵¹ Polgármesteri jelentések, 1905. év 25.

⁵² Polgármesteri jelentések, 1906. év 44, 46.

⁵³ Polgármesteri jelentések, 1907. év 24., 25.

⁵⁴ Polgármesteri jelentések, 1908. év 31.

⁵⁵ Polgármesteri jelentések, 1908. év 29., 30.

⁵⁶ Polgármesteri jelentések, 1909. év 13–14.

főfelügyelő véleményét tudomásul veszi és a város délkeleti részén, a Kurucdomb oldalán elterülő Bergäcker dűlőn építteti meg az új kórházat. A közkórház 351.179 korona 35 fillér tartalékalapja az új kórház építési költségeinek fedezésére szolgált. A tervek kivitelezésével, a művezetés feladatával és a számlák ellenőrzésével a főmérnököt és a Mérnöki Hivatalt bízta meg a városvezetés, az ez irányú költségekre 22.000 koronát szánt. Időközben a városban már 25 gyakorló orvos, 17 bába és 5 gyógyszerész működött.⁵⁷ 1915-ben a közgyűlés a tanács javaslatára engedélyezte a bemutatott tervek szerint a villamos világítás bevezetését a közkórházba, a munkálatokra felmerülő 670 korona költséget a közkórház 1915. évi költségvetése vegyes kiadások alatt feltüntetett előirányzatából rendelte el fedezni.⁵⁸ Időközben a kórház hiánya 46.900 koronára rúgott 1916-ban, a hiány fedezésére a tervezett 21.390 ápolási napot alapul véve 2 korona 20 fillér napi ápolási díjat állapítottak meg.⁵⁹

Az új kórház 1919-es átadását követően a betegeket a városi közkórházból átköltöztették. A tanács javaslatát Sopron város közgyűlése 1919-ben elfogadta, melynek értelmében a régi közkórház épületét a mérnöki hivatal tervei alapján lakásokká alakítják át és az e célra szükséges 60.000 korona költség fedezetére 1.000.000 korona ínség hitelt jelöltek ki keretként.⁶⁰ Az 1930-as években az épületben kialakított lakások 1969-ben kerültek lebontásra.

A Zita Magánkórház – Zita Otthon

A Betegház utcában, csak egy utcával a városi közkórház mögött Hasenauer építész földszintes házában került berendezésre 1827-ben az a magánkórház, amely a cselédek és a segédek gyógyulását szolgálta (4. ábra). 1827. június 24-én az evangélikus líceum diák-sága magyar nyelven megtartott színelőadása keretében is gyűjtést szervezett a magánkórház felállítására.⁶¹ Eredeti céljától némileg eltérve az 1890-es években a magánkórház már nem csak mesterlegényeknek, hanem a tanulók és kereskedősegédek betegsegélyző egyleteinek, valamint a Kerületi Betegsegélyző Egyletnek lett a kórháza. 1884-től a „Soproni magán betegápolóda” nevet viselte.⁶² Az 50 ágyval felszerelt korszerű kórházban az irgalmas apácák láttak el nővéri feladatokat.⁶³

⁵⁷ Polgármesteri jelentések, 1909. év 34.

⁵⁸ MNL GyMSM SL, SVL IV. 1401. a. Sopron Város Törvényhatósági Bizottságának iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek, 1915. év 48. kgy. (A továbbiakban: IV. 1401. a. Kgy. jkv.)

⁵⁹ MNL GyMSM SL, SVL IV. 1401. a. Kgy. jkv. 206/1915.

⁶⁰ MNL GyMSM SL, SVL IV. 1401. a. Kgy. jkv. 38/1919.

⁶¹ MNL GyMSM SL, SVL, APOe. VIII. 922. a.

⁶² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai,

⁶³ VI. 12/1930. I. (A továbbiakban: IV. 1404. Ph. ir.

Polgármesteri jelentések, 1894. év 65.

4. ábra. A Magánkórház homlokzati rajza, 19. sz. első fele (MNL GyMSM SL, SVL, XXIV. 10148.)

A Soproni Magán Betegpolda 1917-ben kapta meg az engedélyt Zita osztrák császárné és magyar királynétól, hogy a Zita Királyné Kórház nevet viselhesse.⁶⁴ 1931-ben a magánkórház megszűnt, az épületet a város április 1-én vette a saját kezelésébe és Zita Otthon néven külföldről hazatért nyugdíjasok számára idősek otthonát alakította ki.⁶⁵ Az ingatlan értéke az átadáskor 25.000 pengőt, az ingóságok értéke pedig 10.000 pengőt tett ki. Az átadó felet az „Iparossegédek és cselédek betegpoldája”, a „Soproni magánbetegpolda”, illetve a „Zita kórház egyesület” képviselte.⁶⁶ A felújítást követően 1931. november 1-én nyílt meg a Zita Otthon. Lakói között találhatjuk többek között Frivaldszky László ny. posta főigazgatót,⁶⁷ és báró Rothenthal Béla ny. ezredes.⁶⁸ 1945. március 4-én súlyos bombatámadás érte az otthont, az óvóhelyre menekült 29 otthonlako ott lelte szörnyű halálát. Az épület maga is megsérült, s helyreállítása ámbár szerepelt a város tervei között, erre végül nem került sor, átépítve egy ideig a MEDOSZ használta sporttelepnek, valamint az Állami Gazdaság munkásszállónak, 1969-ben lebontásra került. A Zita Kórház igazgatója, dr. Geronnay Kossow Imre 1891. április 4-e óta dolgozott az intézményben, 1910. szeptember 27-ig helyettes főorvosként, majd ezt követően igazgató főorvosként.

⁶⁴ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., XVI. 93/1914.

⁶⁵ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 12525/1931.

⁶⁶ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 3004/12. kgy./1930.

⁶⁷ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 8556/1932.

⁶⁸ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 1165/1932.

5. ábra. A Balfi utcai Szegényárpolda (fotó, én.)

A Szegényárpolda

A 19. században a Balfi úton két egészségügyi intézmény is a város kezelésében állt, az öreg és munkaképtelen soproni polgárok gondozására létesült a Balfi úton a volt kaszárnyaépületben ápoló otthon 1873-ban (5. ábra).⁶⁹ A szegényárpolda létrehozásának ügyét 1865-ben Flandorffer Ignác karolta fel, aki pénzgyűjtő bizottságot alakított meg, amely már a következő évben 21.890 forintot gyűjtött. A Törvényhatósági Bizottság 1870 május végén egyezett bele a szegényárpolda létesítésébe, mely célból a Balfi úti honvédlaktanya épületét jelölte ki. Az intézet vagyonát a városi büntetésépítők és közadakozások is gyarapították, így került sor az intézet megnyitására 1873. február 2-án, ahol 63 városi szegény került elhelyezésre.⁷⁰ Az 1870-es, 1880-as években magánadományozásokkal tovább nőtt a szegényárpolda vagyona. 1887-ben már 91 szegény kapott az intézetben teljes ellátást.⁷¹ 1893-ban a közgyűlés a szegényárpolda nagybővítését, valamint a toldalék épület épületrészeinek, tornyának bővítését, a felekezeti szerinti imahelyek létesítését rendelte el, melyek 1894-re készültek el.⁷² A szegényárpoldában elhelyezett ápoltak száma folyamatosan növekedett, 1902-ben számuk elérte a 178-at.⁷³ 1906. szeptember 13-án hunyt el dr. Cawallar Vilmos orvos, törvényhatósági bizottsági tag, aki húsz éven keresztül állt a szegényárpolda élén.

⁶⁹ Polgármesteri jelentések, 1873. év 17.

⁷⁰ Polgármesteri jelentések, 1873. év 17.

⁷¹ Polgármesteri jelentések, 1887. év 59.

⁷² Polgármesteri jelentések, 1893. év 15.

⁷³ Polgármesteri jelentések, 1902. év 70.

A 1906-ban a szegényápolda vagyona 312.355 koronát tett ki. A gyűjtőpersely útján mindössze 2072 korona folyt be, ezzel szemben élelmiszerekért a szegényápolda 19.744 koronát fizetett ki, egy-egy gondozott eltartása adott évben 248 koronába került az intézetnek. Ugyanakkor itt kell megjegyeznünk, hogy a munkaképes gondozottak tollfosztás, tollszár válogatás, s egyéb munkák révén bevételt is termeltek, amely kiosztásra került a gondozottak között. Az intézmény célját a városi szegényápolda igazgatásáról alkotott szabályrendelet a következőképpen definiálta: „A városi szegényápolda célja, hogy otthont adjon olyan állandóan munkaképtelen egyéneknek, kiknek intézeti elhelyezése viszonyaiknál fogva szükséges és indokolt.”⁷⁴

A korábbi szegényápolda 1923-ban került átnevezésre, miután a törvényhatósági bizottság a tisztii főügyész indítványát a városi szegényápolda átnevezéséről Polgárotthonra elfogadta.⁷⁵ Ma az egykori Polgárotthon Balfi Utcai Idősek Otthonaként működik.

A Járványkórház⁷⁶

A törvényhatósági Bizottság 1892-ben átfogó intézkedéseket tett a kolerajárvány terjedésének megállítására.⁷⁷ Az általános intézkedések részeként komoly felvilágosító munkát folytattak az egészséges életvezetés és fertőtlenítés tárgyában. Továbbá 12 felügyelőt küldtek ki a városba, hogy ők felügyeljék az óvintézkedések és a fertőtlenítés betartását, valamint egy betegszállító kocsit és poggyászfertőtlenítő gépet beszerzésére is sor került. 1892-ben a város megvette a szórólöveg laktanyát járványkórház céljából a Balfi utca 46. szám alatt, az átalakításokat követően 30 beteg számára nyújtott a kórház teljes ellátást (6. ábra). A laktanya kórházzá alakítása mintegy 12.327 forint 51 krajcár költségébe került a városnak, az eredetileg tervezett 7.000 forintot meghaladó összeget a városi alapokból felvett kölcsönökkel fedezték. A kórház és melléképületeinek berendezése példaszerű volt. A berendezés és bútorzat minden darabját újonnan szereztek be. Az új kórházban 3 betegszobát alakítottak ki összesen 38 vaságygal. További két szoba az ápolónők részére került kialakításra, miként egy szoba a szakácsnő számára. Az épületben helyiséget alakítottak ki egy gőzfertőtlenítő gépnek is. A kórházat a legmodernebb eszközökkel látták el, amit a kor kolera gyógykezelése megkívánt. A járványkórházban létrehozott bakteriológiai laboratóriumban szövettani és diagnosztikai vizsgálatokat is folytattak.

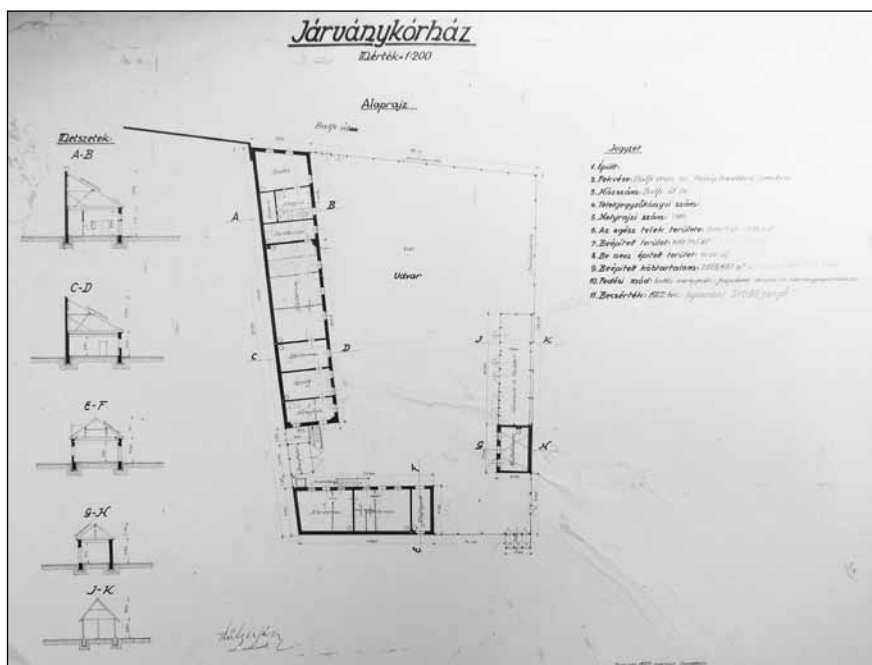
A kolera a megyében először Kapuváron ütötte fel a fejét, a város közelében pedig Bánfalván fordult elő kolerás megbetegedés. A betegségek visszaszorításában nagy szerepet játszott az az infrastrukturális tény, hogy 1892. szeptember 1-től vízvezeték szolgáltatotta a jó ivóvizet. A járványkórházban kerültek a későbbiek folyamán is elhelyezésre a fertőző betegségekben (kanyaró, tífusz) szenvedő betegek. 1943. május 27-én itt kezdte

⁷⁴ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 16889/477 kgy/1920.

⁷⁵ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1404. Ph. ir., 22707/489 kgy./1922

⁷⁶ A tanulmány ezen részének összeállításához *Dávidházy István*: A soproni szórólöveg-laktanya c. tanulmánya szolgált részben alapul. In: Soproni Szemle 51 (1997), 140–143.

⁷⁷ Polgármesteri jelentések, 1892. év 16–17., 54–55.

6. ábra. A Balfi utcai Járványkórház alaprajza, 1922. (MNL GyMSM SL, SVLt, /// hiányzó jelzet

meg működését az Erzsébet Kórház tüdőosztálya, amelyet 1947 kora tavaszán helyeztek át a kórház belgyógyászatának földszinti helyiségeibe. A Balfi utcai járványkórház épületében 1952-es megszüntetését követően lakások kerültek kialakításra.

Az Erzsébet Kórház

A 19. század végén egyre aggasztóbbak lettek a körülmények a Kórház utcában működő közkórházban, már 1892-ben felmerült a kórház átalakításának, vagy kibővítésének, illetve egy új kórház megépítésének a lehetősége is a város vezetésében.⁷⁸ Az új kórház megépítéséről végül 1895. február 21-én született döntés a Törvényhatósági Bizottság ülésén, melynek értelmében Sopron 200.000 forint befektetéssel épített egy új közkórházat.⁷⁹ Beck Gusztáv városi főorvos és Wälder József városi főmérnök vezetésével egy szakbizottság hozzászólott a tervek előkészítéséhez. Hosszú évek csatározása, személyeskedésig fajuló vitáit követően született meg a döntés, hogy az öt javasolt helyszín közül (Hanfäcker dűlő, Vallásalap szántói, Hofäcker dűlő, Maurer rét, illetve Bergäcker dűlő)

⁷⁸ Az Erzsébet Kórház építésének előzményére ld. *Metzl János*: A soproni kórház építésének előzményei. In: *Soproni Szemle* 46 (1992), 231–244.

⁷⁹ Polgármesteri jelentések, 1895. év 9.

7. ábra. Soproni Erzsébet Kórház (fotó, én.) (MNL GyMSM SL, SVLt, XV. 31. Fotó gyűjtemény)

az 1909. május 28-i közgyűlés döntése értelmében a Bergäcker dűlőben, a város délkeleti részén, a Kurucdomb oldalában több mint 9 holdnyi területen építik meg az új kórházat, egy pavilon- és korridor rendszeren alapuló hét épület formájában, melyek közül egy pavilont a tüdőbetegek részére rendeznek be.⁸⁰ A 180 ágyas új kórház tervezett költségei 910.000 koronát tettek ki, melyet kölcsönből szándékozott a város fedezni.

A Bergäcker ellen tiltakozók egyik érve az volt, hogy a marhavásárteret át kellene helyezettetni, mely komoly értékcsökkenéssel járna az itt található épületek tulajdonosai, vendéglősök, fogadósok számára, továbbá a kopár, lankás terület nem lesz alkalmas az áptak számára oly fontos park növényzetének kialakítására. A munkálatok a következő évben, 1910-ben kezdődtek meg, a közkórház építési telkének megvételére a város 142.604 koronát fizetett ki.⁸¹ 1912–1913 során az építkezés munkái lassan haladtak. A helyi sajtóban is gyakran lehetett olvasni a megkezdett munka befejezését sürgető írásokat, de a munkák 1913-ig csak fennakadásokkal folytak. 1913-ban problémák és többletköltségek merültek fel a kórház épületének alapozási munkálatainál, mert az agyagos, lejtős talaj, a talajvíz különleges eljárást igényelt, a megszokott alapozással szemben az új közkórház alapozásánál alagcsövezésre, cement, illetve beton alapozásra volt szükség.⁸²

⁸⁰ Polgármesteri jelentések, 1909. év 13.

⁸¹ Polgármesteri jelentések, 1910. év 17.

⁸² MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv, 1913. év 256.

Ugyancsak 1913-ban a kórház központi fűtés, meleg víz ellátására és a központi fürdő berendezésre, gőzkonyha, gőzmosoda és fertőtlenítő berendezésekre az eredetileg előirányzott 234.500 korona helyett 295.000 korona hitelt engedélyezett a közgyűlés.⁸³ 1915-ben a kórház uralkodói hozzájárulással felvette az Erzsébet királynő nevet, a miniszterelnökség 3395. M.E. 1. számú értesítése alapján az új közkórház az „Erzsébet Kórház” nevet használhatta.⁸⁴

Az I. világháború kitörése jelentősen visszavetette az építkezést. A háború alatt az építőanyagok ára és a munkabérek jelentősen emelkedtek, időközben az előzetes számítások alapján a kórház építésének költségei 1.736.179 koronára nőttek. A tanács a kórház építésének befejezéséhez szükséges 900.000 korona készpénzt lombardkölcsönből kívánta fedezni. A közgyűlés utasította a tanácsot, hogy a polgárság részéről erre a célra átengedett hadikölcsön-kötvényeket vagy más értékpapírokat, vagy a város törzsvagyonából és a város kezelése alatt álló alapok és alapítványok vagyonából zálogosítsa el a Soproni Takarékpénztárnál a 900.000 korona kölcsön zálogául szükséges értékpapírokat.⁸⁵

A már említett gazdasági nehézségeken kívül a késlekedés egyrészt arra is visszavezethető volt, hogy időközben a katonaság vette igénybe a kórházat. Már 1915-ben felmerült, hogy az új közkórház – ha elkészül – a háború időtartama alatt katonai célokat is fog szolgálni.⁸⁶ 1916-ban a közgyűlés a tanács javaslatára elfogadta, hogy az új kórházat katonai betegek elhelyezésére átengedjék, naponta és ágyanként 15 fillér térítmény ellenében.⁸⁷ Bár már 1915-ben a polgármester indítványára kórház igazgató-főorvosi állást szerveztek,⁸⁸ az csak 1918-ban került betöltésre. 1918. január 8-án a közgyűlés javaslatot tett az Erzsébet közkórház megnyitására. Az Erzsébet közkórház megfigyelő helyiségét és azt a pavilont, melyben addig a fertőző betegek voltak elhelyezve, 40 ágygal sebészeti műtétet igénylő betegek részére rendeztette be, és mint nyilvános jellegű kórházat megnyitotta (7. ábra).

A 40 ágyra berendezett pavilon a régi városi közkórház részére megállapított 2 korona 76 fillér, illetve 3 korona 18 fillér napi ápolási díj ellenében, a 22 ágygal berendezett külön osztályt pedig napi 10 korona ápolási díj ellenében fogadta a nyilvános jellegű közkórház betegeit. Az orvosi teendőket az Erzsébet közkórház katonai osztályát vezető dr. Keppich ezredorvos látta el. Az újonnan megnyitott kórház közigazgatási és gazdasági teendőit a régi közkórház szervei látták el.⁸⁹ 1918. május 3-i hatállyal dr. Király Jenő sebész főorvos került kinevezésre az új kórház élére. A városi közgyűlés a kórház megnyitásához szükséges állások ideiglenes betöltéséhez 30.000 korona hitelt szavazott meg.⁹⁰ Király

⁸³ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1913. év 300.

⁸⁴ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1915. év 172.

⁸⁵ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1915. év 234.

⁸⁶ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1915. év 174.

⁸⁷ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1916. év 161.

⁸⁸ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1915. év 134.

⁸⁹ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1918. év 5.

⁹⁰ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1918. év 413.

8. ábra. Sopron város egészségügyi személyzete 1920
(MNL GyMSM SL, SVLt, XIII. 14. Simon család iratai)

Jenő legfőbb feladata az építkezés befejezése, az ezzel kapcsolatos szervező munkák ellátása volt. Ez óriási feladatot jelentett a háború utolsó esztendejében, amikor a munkaeerő-, a nyersanyag-, és a pénzühiány egyaránt sújtotta a város és az ország gazdaságát.

Bár Sopron városa is 100.000 forint készpénzzel és 1.200.000 forint kölcsönkötvénnyel segítette a munkák befejezését, a jelzett gazdasági gondok miatt a kórház hivatalos átadására csak 1919. június 23-án került sor. Az átadást Király Jenő mellett dr. Szilvási Gyula bőrgyógyász főorvos, a tanácskormány egészségügyi népbiztosja hajtotta végre. A közkórház megnyitásáról a Soproni Vörös Újság 1919. június 24-i száma a következőképpen írt: *„A kórház összes épületei, betegszobái, műtői a legpompásabban vannak felszerelve és ami még hiányzik, azt rövidesen pótolni fogják. Betegekkkel van már majdnem tele az egész kórház és mikor a bizottság tagjai kikérdezték őket, mindnyájan a legmelegebb szeretet hangján beszéltek orvosaikról.”*⁹¹ 1919. július 8-án Guth népjóléti és egészségügyi népbiztos is meglátogatta az új közkórházat és hangsúlyozta, hogy *„a kórház a fővárosi klinikák színvonalán áll. Ha tervezett és szükséges kibővítések megtörténnek, egy teljesen kifogástalan, a legmesszebbmenő igényeket kielégítő modern kórháza lesz Sopronnak.”*⁹²

Négy osztállyal indult el a kórház, kezdetben csak a sebészet, a belgyógyászat, a nőgyógyászat és a bőrosztály működött. A sebészeti osztály a kórház főorvosa, dr. Király Jenő és alorvosa, dr. Molnár Mihály alatt működött, a belgyógyászati osztályon dr. Hrubby Ede és dr. Földes Mária folytatott gyógyító tevékenységet, a szülészetben dr. Gross Sándor, a bőrgyógyászatban pedig dr. Szilvási Gyula dolgozott (8. ábra). Már 1920-ban felmerült a közgyűlésben egy szemészeti és gyermekgyógyászati osztály felállításának a szükségessége.⁹³

Király Jenőnek köszönhetően a kórház a 30-as években óriási fejlődésnek indult.⁹⁴ 1930-ban a szemészeti és bőrgyógyászati osztály elhelyezésére új pavilon épült (9. ábra). 1933-ban fül-, orr-, gége- és szemészeti szakrendelés, majd osztály létesült. 1937-ben a régi elmeosztály átépítésével ideg- és elmefőorvos került az osztályra. Ebben az időszakban kezdődött el a gyógyítási munka mellett a tudományos tevékenység is, amit 1938 áprilisától Sopron városa is pénzügyi támogatásban részesített. 1941-ben korszerű nőgyógyászati műtő és szülészoba került berendezésre a sebészeti műtő fölé.

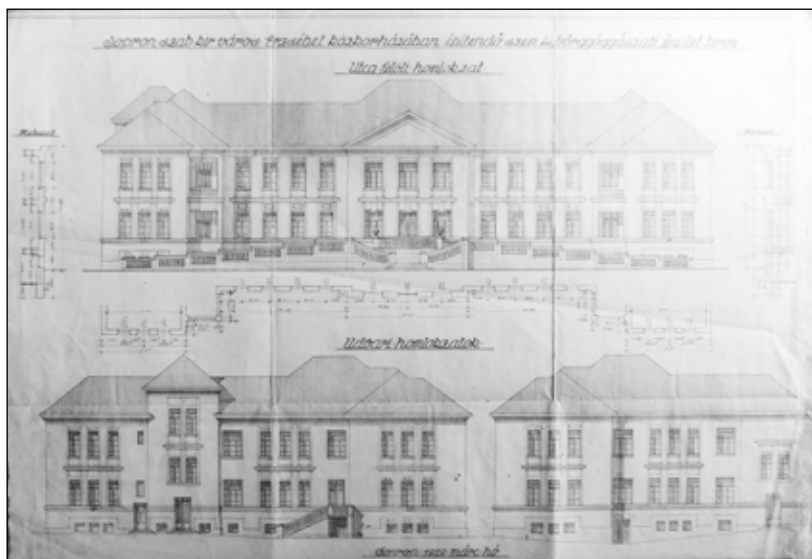
A második világháború időszakában stagnált a kórház fejlesztése. Az időszakot általánosan az jellemezte, hogy egyre több ágyat foglaltak le a sebesültek számára. 1944. december 6-i bombázás során találat érte a kórházat, ami szinte teljesen elpusztította a szemészeti és nőgyógyászati pavilonokat. A sebészeti épület súlyosan megsérült és a többi épületben is jelentékeny károk keletkeztek. Az épületkárosítás 44 %-os, a berendezéseké 84 %-os volt. A súlyos károk ellenére a kórház eredeti 330 ágyával tovább folytatta mű-

⁹¹ Soproni Vörös Újság I. évf. 58. sz., 1919. június 24. 4.

⁹² Soproni Vörös Újság, II. évf. 69. sz., 1919. július 8. 4.

⁹³ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1920. 58.

⁹⁴ Az 1930–1990 közötti évek történései többek között Eper Tivadar napjainkig forrásértékű munkája alapján kerültek bemutatásra. Eper Tivadar: Sopron és környéke egészségügyi intézménye. In: Sopron és környéke 1922–1990., Bp., 1992. 185–192.

9. ábra. A Soproni Erzsébet Kórház Szem- és Bőrgyógyászati épületének homlokzati rajza. (MNL GyMSM SL, SVLt, Szakál anyag)

ködését, az osztályokat összevonták és az ágyak egy részét a folyosókon helyezték el. Így folytatódott a betegellátás nélkülözhetetlen munkája.

Az 1945. év siralmas állapotban köszöntött a kórházra. Az osztályok többségét, de elsősorban a sebészeti osztályt a harcoló alakulatok sebesültjei, illetve a nyugatról hazatérők, valamint az elhurcoltak, deportáltak töltötték meg. További működtetési problémákat okozott az, hogy a II. világháborút követően a kórház épületeit a szovjet hadikórház részére kellett átengedni. Ebben a válságos időszakban a sebészet, szülészet, bel- és idegyógyászat, fül-orr-gégészet, szemészeti osztály átmenetileg a Széchenyi téren, az akkori leánygimnáziumban, a bőrgyógyászat a Győri úti mértékhitelítő hivatal helyiségében, a fertőző osztály pedig a Balfi úti régi járványkórház épületeiben került elhelyezésre.

1945. december 22-én Soproni Törvényhatósági Bizottsága oly annyira kilátástalannak látta a kórház anyagi helyzetét, hogy határozatot hozott az intézmény állami kezelésbe adásáról.⁹⁵ Az indokok között felhozták, hogy a város, mint kórházfenntartó nem tud anyagi segílyt nyújtani, mert a városi háztartás egyensúlyát biztosító jövedelmeit (erdő, mezőgazdasági területek) elvesztette, s ilyen körülmények között a közkórháznak a Vörös Hadsereg kivonulását követő újjáépítési költségeit, üzemeltetését, a bombasérült pavilonok helyreállítását, az elpusztult berendezések pótlását nem tudja biztosítani. A kórház végül 1946-ban költözhetett vissza régi helyére, ahol 268 ágygal kezdődött meg a használható állapotban megmaradt épületekben a gyógyítás. A kórház városi fenntartása is megmaradt, de a finanszírozási problémák továbbra is fennálltak, hiszen a kór-

⁹⁵ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1945. év 164–166.

ház 1947/48-as költségvetési előirányzatában a 777.100 forintos előirányzattal szemben 820.800 forintos fedezetlen hiány állt.⁹⁶

1948-ban a kórház tíz osztályos főorvossal, egy rendelő főorvossal, tíz al- és segédorvossal, hét irodai alkalmazottal, nyolc altisztrel, egy irodai kiségitő munkaerővel és 95 ápoló és egyéb alkalmazottal működött.⁹⁷ A kórház újjáépítése csak lassan haladt előre. A kedvező tendenciák között említhetjük, hogy 1949-ben nyitott meg a kórház intézeti gyógyszerháza. 1950 májusától a rendi ápolónőket polgári alkalmazottak váltották fel az ápolási munkában. Az orvosok tudományos munkásságának támogatására 1950-ben orvosi könyvtár létesült. Az első hároméves terv során a sebészeti épület romos részének, valamint a tüdő B épületének helyreállítása 392.000 forintba került. A belosztály sérült tetejét 250.000 forintért 1950-ben javították ki. Ugyanabban az évben került sor a szem- és bőrgyógyászat épületének helyreállítására 700.000 forintért. Az 1950-es években tovább folytatódott a kórház felújítása, modernizálása. 1951-től 1956-ig a felújítási munkálatokra 1.266.000 forintot költöttek, 1957-től 1959. év végéig végrehajtott munkálatok 2.468.000 forintba kerültek. A kórházi ágyak száma folyamatosan bővült, 1947-ben 369, 1949-ben 428, 1951-ben 435, 1955-ben pedig 445 kórházi ágy állt rendelkezésre. 1957-ben önálló kórházi laboratórium, 1960-ban véradó állomás létesült.

1962-től a kórház mutatóiban újabb fejlődés jelei rajzolódnak ki. A korszak egészségügyi politikájának részeként, az állampolgári jogon járó ingyenes orvosi ellátás velejárójaként a kórház betegforgalma többszörösére emelkedett, amely a kórház vezetését új kihívás elé állította, növelni kellett az ágyszámot. A felmerült igényeket az intézmény vezetése részben újabb építkezéssel, részben belső átszervezéssel, átalakítással oldotta meg, így a kórház területén fekvő orvos- és gondnoklakásokat kórtermekké alakították át. Az ideg- és elmeosztály részére új pavilont építettek. Így a kórház ágyszáma 501-re, majd a jelzett új építkezés lezárulásával 601-re növekedett. Mai szemmel visszanezve nem volt szerencsés, hogy az osztályok egy részén a szociális helyiségek, a közösségi és kiszolgáló helyiségek (pl. WC, mosdók, tisztító, fertőtlenítő) az ágyszám növelésének áldozatul estek, és ezek helyett kórtermek kerültek kialakításra. A helynyerés érdekében több osztályos kislaboratórium is felszámolásra került. Ugyanakkor új osztályok sora is létesült, többek között 1964-ben egy új urológiai osztály, 1967 októberében egy újonnan kinevezett főorvos vezette anaesthesiológiai és intenzív osztály. Ebben az időszakban korszerűsítették (boxosítás) a gyermekosztály kórtermeit, és alakítottak ki ugyanitt elkülönítésre alkalmas helyeket a fertőző betegek, illetve a különleges ápolást igénylő újszülöttek, kisgyermekek számára. A megemelt ágylétszámhoz igazítva bővítésre és technikai megújításra került a röntgenosztály (nagy teljesítményű röntgengépek beszerzése), és a kórházi gyógyszerháza. E beruházások mellett a kórház területének infrastruktúrája is fejlesztésre került.

Míg korábban az egyes pavilonokat földutakon lehetett megközelíteni, az 1960-as években megtörtént az utak portalanítása, burkolása, e belső úthálózat az egész napos

⁹⁶ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1947. év 478–479.

⁹⁷ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1401. a. Kgy. jkv. 1948. év 508.

biztonságos használat céljából korszerű világítótestekkel lett ellátva. Ez az intézmény alapfunkcióit is meghaladó modernizáció jelezte, hogy a Sopron Városi Kórház a korszerű gyógyintézmények sorába lépett. A nagyobb, korszerűbb telefonközpont mellett 20 ágyas nővérthon létesült. 1969–1974 során modern orvostechnikával ellátott intenzív terápiás osztályt alakítottak ki. Ezekben az években épült egy 90 ágyas ideg- és elmeosztály kijózanító részleggel, és ez időszakban újjátta fel és bővítette ki a kórház vezetése a központi laboratóriumot, amely a megszüntetett kislaborok munkáját is pótolta. Új, nagyobb kapacitású kórházi mosodát is építettek, a szennyes és az ételek gépi szállítására szállító brigád alakult.

A kórház fejlődésének egy újabb szakasza 1974-től vette kezdetét. Országosan erre az időszakra datálódik a kórház-rendelőintézeti egység megteremtése, a szervezeti, pénzügyi integrációt a Soproni Városi Kórház vezetősége sikerrel hajtotta végre. A szűkösen rendelkezésre álló pénzügyi források ellenére a fejlesztések nem álltak le. Megvalósult a távfűtés, új modern konyha, étterem, mosoda, kazánház, 40 férőhelyes orvos-nővérszálló és új igazgatói traktus létesült. A kórházvezetés továbbra is nagy hangsúlyt fektetett a tudományos munkára, továbbképzésre, a Kórházi Évkönyv publikálási, megjelenési lehetőségét biztosított a tudományos eredmények megjelentetésére.

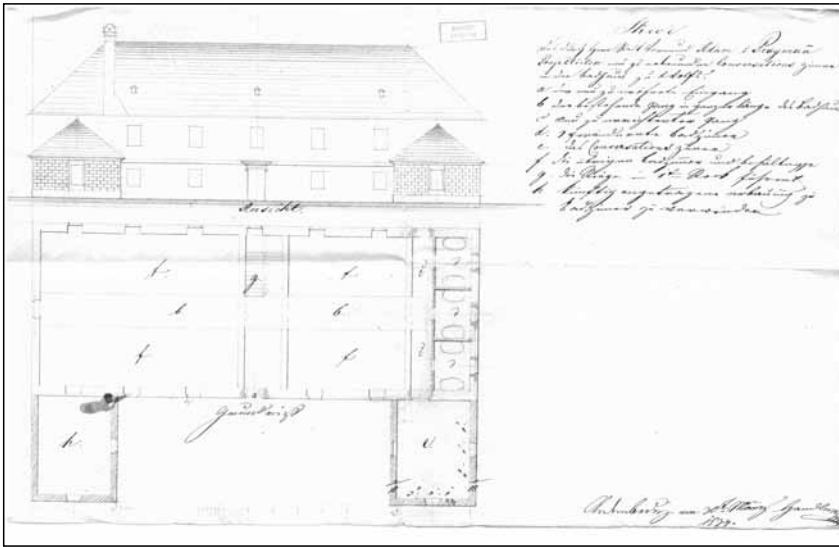
Már 1972-ben a kórház vezetőségének igényére megkezdődött egy új pavilon, az úgynevezett műtéti blokk programterve. Bár a kiviteli tervek elkészültek, az ország gazdasági nehézségei miatt a kivitelezés folyamatos késésben volt. Az építkezés csak nagyon lassan, 1981-ben indult meg. A következő esztendőben az alapok lerakása történt meg, e ténnyel új fejezet nyílt a Sopron Városi Kórház életében, mely a mai korszerű egészségügyi komplexumba vezet el bennünket.

A kórház fent vázolt fejlődését olyan nagy tudású orvos-igazgatók támogatták és irányították, mint dr. Király Jenő (1919–1949), dr. Greiner Antal (1949–1960), dr. Varvasovszky János (1960), dr. Hollós Richárd (1960), dr. Eper Tivadar (1960–1974), dr. Szabó Piroska (1974–1988) és dr. Rác Attila (1988–1990). A teljesség igénye miatt itt szeretnénk megemlíteni a rendszerváltást követő szerkezeti és fenntartói változásokat is hozó évek orvos igazgatóit is, akik pályázati és fenntartói pénzek felhasználásával a kórház további fejlesztését segítették: prof. dr. Baranyai Tibor (1990–1995), dr. Vargha Péter (1995–2002), prof. dr. Baranyai Tibor (2002–2012), dr. Korányi László (2012), dr. Molnár Ágnes (2012–2014), dr. Korányi László (2014–2019), dr. Kulcsár Dániel (2019–).

A Balfi Gyógyfürdő Kórház

Régészeti leletek bizonyítják, hogy már a rómaiak is építettek fürdőket Balfon. Csatkai Endre és Mollay Károly 1550-re vezeti vissza a balfi fürdőház megépítését és üzemeltetését, mely Sopron város tanácsának kezelésében állt.⁹⁸ I. Ferdinánd dokumentálhatóan

⁹⁸ A soproni és a balfi fürdő történetéhez ld.: *Güntner Péter*: A balfi fürdő története (1865–1914). In: Soproni Szemle 52 (1998), 28–43, 228–245., (a továbbiakban: *Güntner* 1998.), illetve *Kincses Katalin Mária*: A soproni fürdők a kora újkorban. In: *Aetas*, 1997. 1. sz. 17–48. (A továbbiakban: *Kincses* 1997.)

10. ábra. Balfi fürdő alaprajza és homlokzati rajzának részlete 1833.
(MNL GyMSM SL, SVLt, XXV. 5220)

1560-ban engedélyezte a városi tanács számára, hogy a falu területén feltörő meleg vizet gyógykezelésre használja.⁹⁹ A város bérlők segítségével üzemeltette a fürdőt, a bérleti jog általában 3–6 évre szólt és Szent György napjától (április 24.) a következő év Szent György napjáig tartott. 1680-ban Preiner Mátvás polgármester kezdeményezésére a tanács a balfi fürdő értékesítése mellett foglalt állást, mivel a fürdő működtetését nem találta kellően rentábilisnak.¹⁰⁰ Végül a testület a fürdő megtartása mellett döntött. 1716-ban a városi orvos ellenőrzési jogkörét kiterjesztette a város jobbágyfalvában található balfi fürdőre is. 1731-ben a fürdő felújítását kezdeményezték. 1773-ban került sor a fürdőkápolna megépítésére (10. ábra).¹⁰¹

A balfi gyógyfürdőről és annak gyógyvizéről a 17–18. századtól több munka és elemzés is megjelent nyomtatott formában. Az első balfi gyógyvizéről készült munka Scholcs Jeremiás soproni orvos nevéhez fűződik 1631-ből.¹⁰² Sajnos a mű címén kívül (*A sopronyi birodalomban lévő Balffy feredő mérsékletes állapota természetinek, munkálkodó erejének és használatosságának magyarázó leírása*), egyéb ismeretekkel a leírást illetően nem rendelkezünk, mert annak egyetlen példánya sem maradt fenn az utókorra. Az első ismert

⁹⁹ MNL GyMSM SL. IV. 1009. Sopron Város Kamarási Hivatalának iratai, 1560. évi kamarási számadáskönyv, 146. p. A bejegyzés szerint 1560. március 10-én Pflieger Orbán, Sopron város bírāja, illetve Sopron város jegyzője Bécsben járt a balfi fürdő császári engedélyeztetése ügyében.

¹⁰⁰ MNL GyMSM SL, SVL, IV. 1003. a. Tjvk, 1680. szeptember 6.

¹⁰¹ Kincses 1997, 25.

¹⁰² Kincses 1997, 32.

írás, amely a balfi fürdő kénes vizét is megemlítette és kiemelte, hogy a fürdő népszerű kúrahelynek számított, Rosner Mátyás ágfalvi születésű prédikátor wittenbergi doktori értekezése volt 1660-ban.¹⁰³ Dalmady Zoltán 20. századi híres orvos, balneológus 1929-ben megjelent könyvében két kénes 10–13°C-os forrást emel ki a balfi fürdő esetében, mely kénhidrogén tartalma miatt elsősorban mozgásszervi bajok gyógyítására ajánlott.¹⁰⁴

A 19. században a fürdő állaga rohamosan romlott. A város vezetésében 1880-ban fogalmazódott meg először komolyan a fürdő értékesítésének a gondolata, hisz tisztában voltak azzal, hogy a fürdő felújítására szánt beruházás hosszútávon nem térülne meg. 1898 elején árverésre bocsátották a fürdőt, s 1898. február 11-én az egyetlen komoly jelentkezőnek, Wosinsky István ezredorvosnak (83. gyalogezred) 27.000 forintért értékesítették.¹⁰⁵ 1898. április 8-án Wosinsky megkapta a Belügyminisztériumtól a „gyógyfürdő” elnevezés használatának a jogát, melynek feltétele állandó fürdőorvos jelenléte, gyógyszerár működtetése, fürdőszabályzat megléte, valamint a megfelelő higiéniai viszonyok biztosítása volt (11. ábra).¹⁰⁶ Wosinsky nagy beruházásokba kezdett, felújította a meglévő épületet, bevezettette a telefont, zenecsarnokot, kávéházat, tenisz-, krikett- és tekepályát építtetett, az erdei utakat kivilágította. Új források feltárására is sort kerített, így a források száma kettőtől ötre emelkedett. A gyógyfürdőt modern orvosi eszközökkel szereltette fel, röntgen laboratóriumot alakított ki, s új fürdőkúrákat (villamos fényfürdő, villamos kénfürdő, vasas lápfürdő) vezetett be. Lítiumos palackozott gyógyvizet hozott forgalomba.¹⁰⁷ Mindez a betegforgalom jelentős növekedését hozta magával.

A fürdő a második világháború háborús eseményeinek következtében 1945-ben szinte teljesen romokban állt.¹⁰⁸ 1952-ben került sor a fürdő államosítására, mely így a város tulajdonába került. Az Országos Tervhivatal által a fürdő felújítására biztosított 2 millió forintos hitelkeret azonban megvonásra került, így a megkezdett romeltakarítási, helyreállítási munkálatokat fel kellett függeszteni. Végül 1957-ben a MTESZ kezdeményezésére épült meg a volt bányász üdülő épületében egy 12 kádás fürdőház, melyet 1960-ban további 8 káddal bővítettek. A hidegvízű balfi fürdő felújításával szemben az Egészségügyi Minisztérium a termálvizes fürdőket részesítette előnyben. Az új gyógyszálló és fürdő újjáépítésére az 1970-es években került sor Kun Attila Ybl-díjas építész tervei alapján. A munkálatok 1970. július 20-án kezdődtek meg, a befejező átadásra 1976. április 9-én került sor, ugyanakkor a fürdő már 1975. szeptember 1-e óta üzemelt. Szintén 1975-ben minősítették gyógyvízzé a balfi vizet is.

A fürdő területén új létesítményként került kialakításra a 180 ágyas gyógyszálló (A épület), a napi 500–600 fő fogadására alkalmas fürdő (C épület), ahol 21 db kádfürdő,

¹⁰³ Kincses 1997. 32.

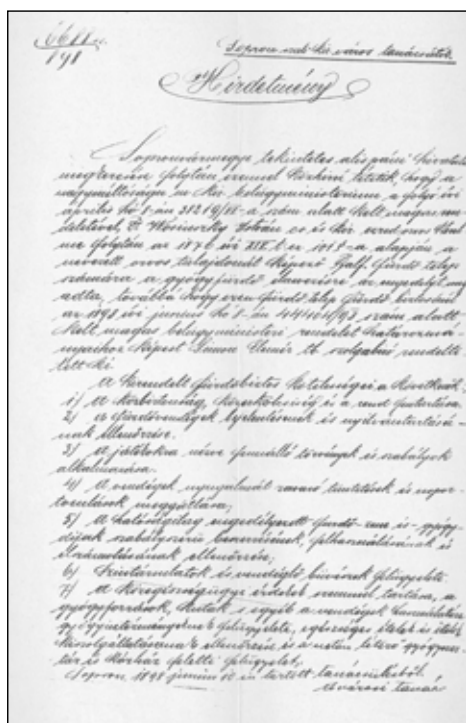
¹⁰⁴ Kincses 1997. 33.

¹⁰⁵ Güntner 1998, 33.

¹⁰⁶ Güntner 1998, 36.

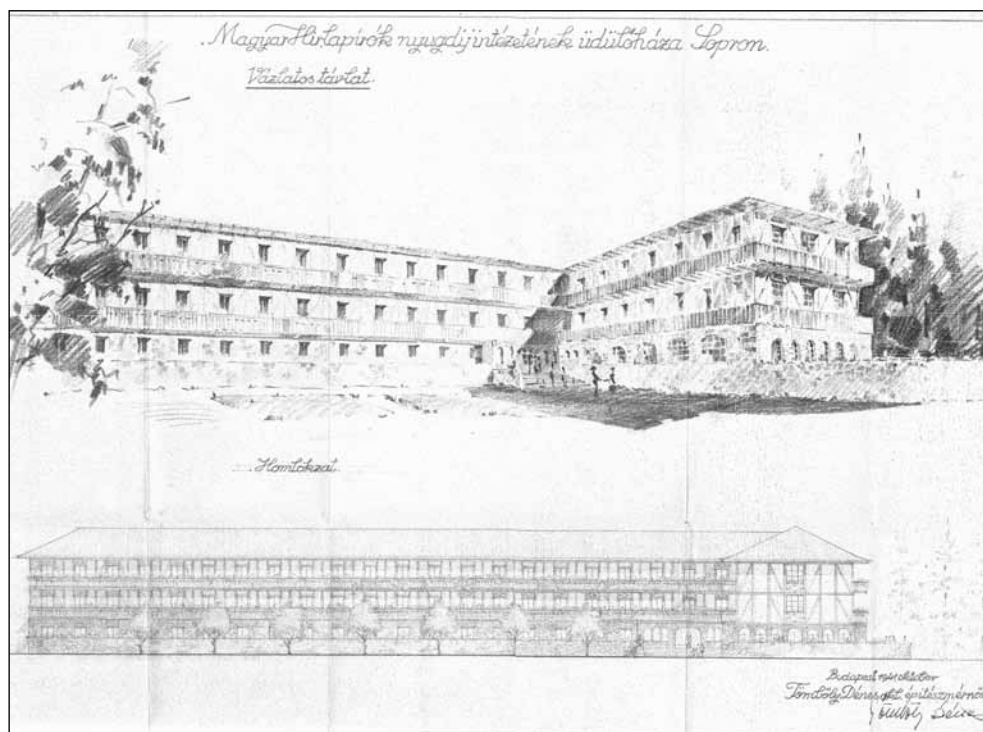
¹⁰⁷ Güntner 1998, 38.

¹⁰⁸ A balfi fürdő 1945 utáni történetének összeállításához Zádor Alfréd tanulmányát használtam fel: Zádor Alfréd: A balfi gyógy- és ásványvíz hasznosítása. In: Soproni Szemle 32 (1978), 37–50.

11. ábra. A Balfi Fürdőtelep gyógyfürdő minősítést kapott, 1898.
(MNL GyMSM SL, SVLt, XXV. 26.895)

45 m² vízfelületű medence súlyfürdővel, 2 db víz alatti masszáz, galvánkád, elektroterápia, masszázshelyiség, tornaterem, iszappakoló és kiszolgáló helyiségek kerültek elhelyezésre. A háború után kádfürdőként használt épületben alakították ki a személyzeti öltözőket, irodákat, raktárakat, továbbá a telefonközpontot és a nyilvános WC-ket (D épület). Az egykori „bécsi házban” 40 ágyas idegenforgalmi gyógyszálló létesült a külföldi betegek részére (E épület). Az épület az eredeti állapotnak megfelelő tér és formaképzéssel került helyreállításra. A volt Wosinszky-féle lakóházban (F épület) két orvosi lakás és öt kétágyas komfortos nővérszoba létesült. A fürdő kápolnája is renoválásra került. A tereprendezés magában foglalta a parkosítást is. A gyógyfürdő a Soproni Állami Szanatórium kezelésébe került. Míg az 1900-as évek elején mindössze 5–6 féle kezelés állt a betegek rendelkezésére, a felújítást követően 22 féle fizioterápiás és physiotherápiás gyógykezelés került bevezetésre. A felsorolt létesítményeken kívül kialakításra került egy központi ivócsarnok is. A beruházás építési költsége 108.674 m Ft-ot tett ki. 2004-ben került sor a Kneipp-wellnes részleg átadására, 2016-ban pedig egy átfogó eszköze fejlesztés új terápiás lehetőségek előtt nyitotta meg az utat. A Balfi Gyógyfürdőkórház 2013. április 1-jei intézményi integrációt követően a Soproni Gyógyközpont részlegeként működik, 160

12. ábra. A Soproni Szívstanatórium homlokzati rajza, 1941 (MNL GyMSM SL, SVLt, X. 237/1942.)

ágy áll rendelkezésre a mozgásszervi betegségekben szenvedők kezelésére, rehabilitációjára. A balfi fürdő 1700-as években épült barokk vendégfogadóból átalakított részlege fizetővendégek számára kínál gyógyulási lehetőséget.

A Soproni Szívstanatórium¹⁰⁹

Tömbszély Dénes budapesti építész tervei alapján vette kezdetét 1943-ban a Magyar Újságírók Nyugdíjintézetének soproni „Ciklámen” üdülőjének építkezése (12. ábra). A munkálatok 1944-es befejezése előtt azonban a háborús események következtében jelentékeny károk keletkeztek az épületben. A félig kész épületegyüttes háború utáni idegenforgalmi hasznosítására több terv is született, mígnem az épület 1954-ben az Egészségügyi Minisztérium kezelésébe került. A minisztérium tervei szerint TBC sanatórium létesült volna az épület átépítését követően, mely azonban mind a város lakossága, mind pedig a városvezetés részéről heves ellenállásba ütközött. Végül a minisztérium is

¹⁰⁹ Az összeállítás alapját Boronkai Pál tanulmánya képezte. *Boronkai Pál: Sopron újjáépítése.* In: Soproni Szemle 14 (1960), 8–33.

elállt eredeti tervétől és a városrendezési tervhez, illetve a környék üdülőhelyi rendeltetéséhez alkalmazkodva a TBC kórház helyett szívszanatóriumot létesített. A beruházás 11 millió forintba került, a berendezések összköltsége pedig elérte a 3,5 millió forintot. Az Állami Szanatórium első tömbje 1955-ben került megnyitásra. A Várisi út 2. szám alatt a Lövékben, parkosított, szubalpin környezetben megnyitott szívszanatórium kiváló orvosainak, modern felszereléseinek, hidroterápiás berendezéseinek köszönhetően Magyarország egyik legkeresettebb gyógyintézete lett.

2013. április óta a Soproni Szívszanatórium a Soproni Gyógyközpont részeként működik. A 2012-ben indult 7 milliárd forintos fejlesztési program keretében jelentős műszerbeszerzési projekt indult meg. 2013-ban az energiatakarékosság jegyében energetikai beruházásokra került sor, mely magában foglalta a fűtési rendszer, a homlokzat, a nyílászárók megújítását, korszerűsítését is. Az elismert kardiológiai ellátó központban évente közel 4000 beteg célzott rehabilitációs terápiáját végzik, ambuláns kardiológiai rendeléseken pedig több mint 2000 beteget látnak el havonta.

Kitekintés

A rendszerváltás és Magyarország EU-s csatlakozása további új fejlődési lehetőségeket hozott, távlatokat nyitott mind a hazai egészségügy, mind a soproni kórház életében, mely jelentős fejlesztésekkel társult. Erről az időszakról a kórház két igazgató-főorvosa, prof. Dr. Baranyai Tibor és dr. Kulcsér Dániel készített rövid összefoglalást, amely szintén a Soproni Szemle jelen számában olvasható.

Infrastrukturális fejlesztések

A rendszerváltás éve: 1989 a kórház életében is nagy változást hozott. Az akkor kinevezett új orvos-igazgató: dr. Baranyai Tibor menedzser szemléletének köszönhetően a már folyamatban lévő rekonstrukciós munkák sokkal nagyobb volumenűvé váltak. A radiológiai szakember eredményesen lobbizott azért, hogy az eredetileg egy szárnyasra tervezett III-as jelzésű épület három szárnyas legyen, amely lehetővé tette egy modern műtéti, diagnosztikai tömb kialakítását. Miután a város is megadta a szándéknyilatkozatát, 1992-ben megkezdődhetett a kormány szintű egyeztetés. Még ebben az évben kormánygaranciával sikerült az Ausztria Banktól 340 millió schilling hitelt felvenni a fejlesztésre.

1994 novemberében adták át a Főépületnek is nevezett tömböt, amely forradalmasította a betegellátást. Kialakult a központi műtőblokk, az intenzív osztály, az új újszülött osztály, a dialízisállomás, a vérellátó centrum. A sebészeti jellegű szakmák műtéti technikái kibővültek, modernebbé vált a belgyógyászati jellegű fekvőbeteg-ellátás, javultak a járóbeteg-ellátás feltételei is. A röntgen és izotópdiagnosztikai osztály a legmodernebb CT és MR készülékkel gyarapodott, ami a diagnosztikai ellátásban és a prevencióban is nagy szerepet játszik. Az új műtéti tömbbel párhuzamosan ugyancsak kormánygaranciával sikerült a régi tömböket is megújítani, belül komfortos betegszobák, vizsgálók és szakambulanciák kaptak helyet. Erre az időszakra esik a teljesítményelvű finanszírozás kialakítása, ebben a folyamatban a soproni intézmény mintakórházként működött.

1996-ban nem indult az igazgatói pozícióért dr. Baranyai Tibor, ám 2002-től 2012-ig ismét átvette a kórház irányítását. Ebben az időszakban sikerült a technika jelentős részét megújítani, pályázati pénzből és önkormányzati támogatással sürgősségi betegellátó osztályt létrehozni. Kiemelt figyelem fordult az orvosokra és szakdolgozókra: a dolgozók számos továbbképzésen vehettek részt. A Debreceni Orvostudományi Egyetem oktató kórházává vált a soproni intézmény, ami intenzívebbé tette a rezidens képzést. A közgazdasági és menedzsment-feladatok hatékonyabb ellátását szolgálta, hogy a Nyugat-Magyarországi Egyetemen is sikerült kapcsolatot kiépíteni. Nagy gondot fordítottak arra, hogy az osztályvezető főorvosok minősítettek legyenek.

Integráció – Soproni Gyógyközpont

A soproni egészségügyi ellátás újabb nagy fordulata és fejlődése, a Soproni Gyógyközpont megteremtése dr. Molnár Ágnes főigazgató nevéhez fűződik, aki 2012. december elsején vette át az intézmény vezetését, amelynek élén 15 hónapig állt. Az új, integrált intézmény hivatalosan 2013 áprilisától működik, egyesítve az Erzsébet Kórházat, a balfi és a Lövérkben, a Várisi úton található szanatóriumokat.

Az Erzsébet kórház épületei, drónfelvétel (Sopronmédia)

Az integráció tette lehetővé a gazdasági stabilitást, a likviditási egyensúly megteremtését, a költséghatékony működésre való áttérést, a külső és a belső források feltárását. Szakmai szempontból pedig lerövidültek a betegutak, megszűntek a párhuzamosságok. Nyitott kórházat teremtettek, ahol kiemelten kezelik a lakossági prevenciót, szűrőprogramokat indítottak. Fontos a rezidensprogram, amelynek során számos fiatal orvos kezdte és kezdi meg pályafutását az intézményben. 2014-ben elnyerték az Év városi kórháza címet, mentorkórházzá váltak, és meghosszabbították az oktató kórházi együttműködést a debreceni egyetemmel.

Az intézmény újabb és jelentős fejlesztéseket valósított meg. Összességében 7 milliárd forintba tehető az az összeg, amit sikerült az intézményre fordítani. Felépült az új diagnosztikai tömb, amely 5 milliárd forintba került. Föld alatti alagúttal összekötötték a legfontosabb tömböket, ezzel gyakorlatilag megszűnt a szétszórta, pavilonos rendszer, a betegek zárt térben juthatnak át egyik osztályról a másikra. Az új épületben kialakítottak egy-egy, egyenként 40 ágyas gasztroenterológiai és neurológiai osztályt. 500 millió forintból végezték el a Várisi úti rehabilitációs részleg energetikai rekonstrukcióját. Korszerűsítették a sürgősségi betegellátó osztályt, felújították a műtőblokkot, és a Várisi úti, valamint és a balfi gyógyfürdő étkezőjét, a központi konyhát. Közel 600 millió forintos orvosi gépbeszerzést is megvalósítottak. Egy másik projektnek köszönhetően pedig 270 millió forintot fordíthattak a rehabilitációs szakterületek fejlesztésére: új helyre költözött

Az Erzsébet kórház főépülete a bejárat felől (Fotó: Griechisch Tamás)

és terápiás egységekkel bővült a pszichiátriai rehabilitációs osztály, új diagnosztikai eszközöket kapott a kardiológiai és tüdőgyógyászati rehabilitáció, továbbá teljesen megújult a fizioterápiás eszközpark.

Számos olyan intézkedés született még ebben az időszakban, melyek a betegek komfortérzetét javítják. Felújították az amortizálódott épületrészeket, a közösségi várótereket, modernizálták a vizesblokkokat, lecserélték az elhasználódott matracokat, vízautomatákat helyeztek ki, fejlesztették a takarítási technológiákat. Könnyítették a tájékozódást is: frissült az kórház informatikai rendszere és a honlapja, eligazodást segítő táblákat helyeztek ki. Ebben az időszakban összességében stabil, jól szervezett, betegcentrikus, folyamatosan fejlődő intézménnyé vált a Soproni Gyógyközpont, megfelelően a 21. századi kihívásoknak.

A jelen és a jövő

Kulcsár Dániel, a Soproni Gyógyközpont megbízott igazgatója 2019 elején vette az intézmény vezetését a dr. Molnár Ágnes követő dr. Korányi Lászlótól, aki nyugdíjba vonult. A megbízott főigazgató értékelése szerint az utóbbi évek egyik legnagyobb sikerének számít a diagnosztikai tömb kialakítása és működésének beindítása, mert a modern kor kihívásainak megfelelően a 21. századi betegellátás feltételeit teremtette meg Sopronban. A betegellátás 2015 elejétől kezdődhetett meg itt. A diagnosztikai tömb megépítése mel-

lett korszerűsödött a Sürgősségi Betegellátó Osztály, a központi műtőblokk és a betegélelmezés. Az infrastrukturális fejlesztések mellett kétmilliárd forintos orvostechnikai eszközbeszerzés valósult meg. A járóbeteg-ellátási pályázatok beszerzései jelenleg is zajlanak. A röntgen- és izotópdiagnosztikai osztály korszerű átvilágító rendszerrel, új mammoográfias készülékkel, csontdenzitométerrel, a stroke- és érrendszeri betegek vizsgálatára alkalmas CT berendezéssel, valamint nyolc modern ultrahang készülékkel gazdagodott.

Szintén az utóbbi évek nagy előrelépése, hogy 2019 januárjától változás állt be a sürgősségi betegellátásban az úgynevezett triázs-rendszernek köszönhetően. A triázs garantálja a magas kockázatú betegek kiemelését a kevésbé sürgős ellátást igénylők közül. Ennek köszönhetően percekben belül kiderül, a sürgősségi osztályra érkező betegnek milyen ellátásra van szüksége. A cél a betegek ellátási szintjének meghatározása, ezáltal a megfelelő idejű és szintű ellátás, illetve ellátói kapacitás optimális kihasználásának elősegítése.

A korszerű betegellátás része az egynapos sebészet széles körű bevezetése. A többnyire laparoszkópos technikával végzett operáció után a beteg a műtét típusától függően, a beavatkozást követően akár 24 órán belül már otthonában lábadozhat. Ez azért is a legkíméletesebb megoldás a beteg számára, mert a saját megszokott környezetében gyógyulhat, így kevésbé borul fel megszokott életritmusra.

Az utóbbi bő egy év célkitűzése volt az ágy-struktúra átalakítása a Soproni Gyógyközpontban. Ez a gyakorlatban az aktív betegellátás ágainak minél rövidebb ideig történő igénybevételét jelenti. Az a cél, hogy a beteg a műtétet követően a lehető leghamarabb kerüljön rehabilitációs szakterületre, ahol a panaszára szakosodott egészségügyi személyzet áll rendelkezésre. Az aktív betegellátást igénylők várakozási ideje ezáltal csökkenni tud. Ilyen rehabilitációt a Várisi úti kardiológiai és neurológiai rehabilitációs központ, a mozgásszervi utókezelést végző balfi részleg, illetve a pszichiátriai rehabilitációs központ végez.

A tervek között szerepel, hogy a kórházban az ápolási részleget is megnyissák. Kórházunk regionális feladatokat is ellát. Ez a gyakorlatban jóval több feladat, mint egy városi kórház feladatköre. Nemcsak a gyógyításban, az oktatásban is jelentős szerepet vállal az intézmény, mely a Debreceni Egyetem oktató kórháza, és egyre szorosabb kapcsolatot ápol a Semmelweis Orvostudományi Egyetemmel is.

E számunk szerzői |

- Baranyai Tibor** főorvos, címzetes egyetemi tanár, orvostudományok kandidátusa, Soproni Gyógyközpont, 9400 Sopron, Győri u. 15.
- Bartha Dénes** egyetemi tanár, intézetigazgató, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar Növénytani és Természetvédelmi Intézet, 9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., bartha.denes@uni-sopron.hu
- Bende Attila** okl. erdőmérnök, PhD-hallgató, Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézet, 9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., attila.bende.emk@gmail.com
- Dominkovits Péter** levéltár-igazgató, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., peterdominkovits@gmail.com
- Dominkovitsné Szakács Anita** főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1., dominkovitsne.szakacs.anita@mnl.gov.hu
- Horváth Zita** történész, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet, 3515 Miskolc–Egyetemváros
- Kulcsár Dániel** megbízott igazgató, osztályvezető főorvos, Soproni Gyógyközpont, 9400 Sopron, Győri u. 15.
- Orosz László** történész, tudományos főmunkatárs, Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár, 1093 Budapest, Zsil u. 2-4., laszlo.orosz@veritas.gov.hu
- Sági Éva Éva** levéltárvezető, Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., sagi.eva@uni-sopron.hu
- Ifj. Sarkady Sándor** történész, tudományos kutató, Soproni Egyetem Központi Könyvtár és Levéltár, 9400 Sopron, Bajcsy-Zs. u. 4., sarkady.sandor@uni-sopron.hu
- Szögi László** c. egyetemi tanár, történész, projektvezető, MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3., dr.szogi.laszlo@gmail.com
- Szűts István Gergely** történész, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára / MTA Trianon 100 Kutatócsoport, 8200 Veszprém, Török Ignác u. 1., szutsig@gmail.com
- Tóth Imre** történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf.: 68., totim2@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2019/3

VON SCHEMNITZ BIS NACH ÖDENBURG – EINE GEDENKTAGUNG ZUM HUNDERTJÄHRIGEN JUBILÄUM DES UMZUGS DER BERG- UND FORSTAKADEMIE

DÉNES BARTHA– ATTILA BENDE: Der Leidensweg der Königlich-Ungarischen Berg- und Forstakademie	245
ZITA HORVÁTH: Die Schemnitzer Akademie in der Geschichte des ungarischen Unterrichtswesens	248
ISTVÁN GERGELY SZÚTS: Wirtschaft und Gesellschaft in Schemnitz in den 1910er Jahren	259
LÁSZLÓ SZÖGI: Das Hochschulwesen in Ungarn im Herbst 1918	272
ÉVA SÁGI: Der Umzug der Königlich-Ungarischen Berg- und Forstakademie von Schemnitz nach Ödenburg	282
IMRE TÓTH: Das Fatum der Flucht. Ödenburg als Alternativlösung, 1918–1919	296
PÉTER DOMINKOVITS: Bürgermeister Mihály Thurner und die Umsiedlung der Schemnitzer Akademie nach Ödenburg	301
LÁSZLÓ OROSZ: Kunó Klebelsberg und Ödenburg, 1920–1922	306
SÁNDOR SARKADY JR.: Die Rolle der Studenten im westungarischen Aufstand und in den nachfolgenden Entwicklungen	314

ZUM JUBILÄUM DES SOPRONER KRANKENHAUSES

ANITA D. SZAKÁCS: Kapitel aus der Geschichte des Gesundheitswesens in Sopron. Das Soproner Elisabeth-Krankenhaus und seine Vorgängerinstitutionen	322
TIBOR BARANYAI – DÁNIEL KULCSÁR: Krankenanstalten der Stadt Sopron nach der Wende von 1989	351